medeniyet ve modernizm

ALİ ŞERİATİ

YZY
YENİ ZAMANLAR
2. BASKI

medeniyet ve modernizm

ALİ ŞERİATİ

YZY
YENİ ZAMANLAR

Milletlerarası Kitap Dizisi Numarası
975-8762-00-1
9 789758 762002

www.kitapyurdu.com

YZY·0014·11·05

Yeni Zamanlar Yayınları, Nu: 14 / Medeniyet ve Modernizm *Ali Şeriati* / Çeviren *İsa Çakan* / Baskıya hazırlık *Hülya Aşkın Bilen* / Baskı-Cilt *Bayrak Matbaası* (Küçükayasofya Cad. Yabacı Sok. 2/1 Sultanahmet-İstanbul)

1. baskı: İstanbul, 2003
2. baskı: İstanbul, Kasım 2005.

Yeni Zamanlar Yayınları

Alemdar Mh. Himaye-i Etfal Sk.
Aydoğmuş Han Nu: 7/G Cağaloğlu - İSTANBUL
Konuşma Kutusu (KK): 0 212 511 37 86
Yazma Kutusu (YK): 0 212 511 37 86

Ali Şeriati

MEDENİYET VE MODERNİZM

Çeviren *İsa Çakan*

İçindekiler

Birinci Bölüm
Kültür, Medeniyet, Sanat ve Modernizm

Medeniyet ve Modernizm 9
Medeniyet ve Kültür 37
Kurtarıcı Bekleyen Sanat 91

İkinci Bölüm
Aydın, Entelektüel ve Peygamber

Nereden Başlayalım 121
Mazlûm İnsanların Derdiyle İlgilenen
Bir Müslümanın İzlenimleri 151
Muhammed (s.a.v.)'in Yüzü 163

Birinci Bölüm

Kültür, Medeniyet, Sanat ve Modernizm

Medeniyet ve Modernizm

Kültür ve iptidaîlik nedir ve kim medenîdir veya moderndir sorularının hatırdan çıkarılmaması gereken bir önemi vardır. Bu, en çok, kendi toplumlarının önderlik yükünü taşıdıklarından, entelektüel ve tahsil görmüşleri ilgilendiren bir konudur.

Günümüzün en nazik ve en önemli konularından biri, biz Avrupalı olmayan ülkeler halkının ve İslâm toplumlarınının karşı karşıya bulunduğu modernleşme meselesidir. En mühimi de, bu "empoze edilmiş modernleşme" ile "gerçek medeniyet" arasındaki ilgidir. Bu modernleşme ister, iddia edildiği gibi medenîleşmeyle eş anlamlı olsun, isterse medeniyetle hiç ilgisi olmayan farklı bir sosyal vaka olarak karşımıza çıksın, bu meseleyi çözmek zorundayız. Ne yazık ki modernizm, biz Avrupalı olmayan milletlere medeniyet adı altında empoze edilmiştir.

Bütün Avrupalı olmayan milletlerin Batı ve Batı Medeniyetiyle yakın ilişkiler içinde bulunduğu ve "modern" milletler olmaya doğru değişme geçirdiği son 150 yıl boyunca Batı, bir misyoner şevkiyle kişileri modernleştirme görevini üstlenmiştir. Fakat, bu milletleri medenileştirme ve medeniyetle tanıştırma adı altında, "ideal bir medeniyet" olarak isimlendirmekte ısrar etmelerine rağmen, bize ("biz" derken umumiyetle Avrupalı olmayan üçüncü dünya milletlerini kastediyorum) modernizmi verdiler. Entelektüellerimiz, halka modernleşme yoluyla medenîleşilemiyeceğini anlatmak için bunu yıllar önce farketmeliydi. Fakat beceremediler.

Batı'nın bu milletleri 150 yıldır modernleştirmesi süresince, niçin aydın ve entelektüeller buna dikkat etmedi? Sebeplerinin tartışmasını sonraya bırakıyorum.

Önce, fikirlerimin tamamını, üzerinde kurmayı düşündüğüm ve terkedildiğinde bütün konunun aydınlanamıyacağını sandığım bazı terimleri açıklamalı ve sonra tartışmaya girmeliyim.

1- Aydın: Bu her gün kullanılan bir terim olup, gerek toplumumuzda, gerek bütün dünyada sık sık duyarsınız. Aydının gerçek anlamı nedir? Kimlere aydın deriz? Aydınlar kimlerdir ve yaşadıkları toplum içindeki rolleri ve sorumlulukları nelerdir? Aydın, belli bir tarihi yer ve zaman diliminde kendi insanî mevkiinin bilincinde olan kimsedir. Bu bilinç ona, sorumlu bir insan oluşun yükünü yükler. Halkına, zihnî, içtimaî ve devrimci faaliyetlerde önderlik yapması gereken kendi kendinin bilincinde sorumlu bir kimsedir o.

2- Asimilasyon: Bu, müslüman ve Batılı olmayan bütün ülkelerin karşılaştığı zorluk ve gerilimlerin kökünde yatan bir kelimedir. Bu terim, bilinçli veya bilinçsiz olarak bir başkasının yaşayış tarzını taklit etmeğe başlayan bir kişinin davranışları için kullanılır. Bu hastalığa yakalanan herhangi bir insan, kendi kökenini, millî, kültürel ve karakterini çizen özelliklerini unutur; hatırlarsa bile onlara karşı korkunç bir nefret duyar. Bütün sosyal bağlarından koparak düşünüp taşınmadan, kayıtsız-şartsız kendini bir başkasını taklit etmeğe koyuverir. Kendinde keşfettiği ayrıcalık ve büyüklüğü elde edeceği görüşüyle, nefretini çeken belli bir kültür ve topluma olan bağlılığından dolayı, içinde görmeğe başladığı şu iğrenç unsurlardan kurtulmaya çabalar.

3- Alinasyon (Yabancılaşma): Basitçe, kendi benliğini unutma, farkında olmama veya benimsememe demektir. Yani, kişi benliğini kaybeder ve içinde bir başka şeyin veya kişinin olduğunu sezer. Bu, ciddi bir sosyal ve manevî hastalıktır. "Alinasyon"un varlığı çeşitli durum ve şekillerde ortaya çıkar ve birçok faktörlere bağlıdır. İnsanı tamamen değiştiren bu faktörlerin bir tanesi, çalıştığı âletlerdir. Sosyoloji ve psikoloji çalışmaları bize, belli bir âlet veya meslekle olan ilgisi günlük hayatında arttığı ölçüde bir kimsenin yavaş yavaş kendi bağımsız kişiliğini unutmaya doğru gidip, âletlerini kendi benliğinin yerine hissetmeğe başladığını söylüyor. Meselâ, her gün sürekli olarak sabah 8.00'den akşam 6.00'ya kadar civata ve vidalarla uğraşan bir kişinin duygu, düşünce ve karakter özellikleri yavaş yavaş değişecektir. Belli bir makine tipi, iş yapmak için bütün müddet elinde bir âlet tu-

tuyor. Farzedelim ki, önünden uzun bir tahta veya demir parçası geçiyor ve kendisine her defasında iki vida atlayıp, üçüncüyü bir defa çevirmesi emrediliyor. Zıt duyguları, zeka ve düşünceleri olan bu adam, çeşitli zevkleri ve bütün nefret, his ve yeteneğiyle, işinde en iyi çalışma tarzıyla gece ve gündüz vaktinin çoğunu iki vida atlayıp üçüncü vidayı çeviren bir vücud hâline gelir. Çeşitli bölümlerden oluşan bir makine hiyerarşisi içinde sadece bir unsur görevi görmektedir. İşi, günbegün yapmak zorunda olduğu tekdüze bir çalışmanın içine hapsedilmiştir. Bütün kendine has huy ve özellikleri kaybolmuştur. Bu gibi durumlarla ilgili birçok örneğin en güzeli, Charlie Chaplin'in meşhur bir filmde vermiş olduğudur. "Asrî Zamanlar" da herhangi bir bağ ve mesuliyetten azade, duygu, arzu, heyecan ve ihtiyaçlarıyla başbaşa bir adamı canlandırır. Bir insan olarak, sevgilisini sever, ebeveynine hürmet, arkadaşlarına sempati besler, başkalarıyla oturup konuşma ihtiyacı duyar ve hayatın çeşitli safhalarında çeşitli şekilde farklı özlemler ve tepkiler ortaya kor vs...

Meselâ, annesini caddede gördüğü zaman, annesinden uzun müddet ayrı kalmış bir çocuk gibi davranır. Uzun bir zaman geçtikten sonra bir arkadaşıyla karşılaştığında, onunla birbirleri hakkında, hayat hakkında ve birlikte geçirdikleri eski güzel günler hakkında konuşarak bir kaç dakika geçirmek ister. Sevgilisini görmesi, ona karşı sevgi ve güzel hisler duymasına sebep olur. Düşmanını görünce nefret ve kin içinde kaynamaya başlar ve onunla dövüşmek, hakaret etmek ve intikam almak ister. Bir insandır nihayet, çeşitli ihtiyaç ve umutları vardır. Normal ve özgür bir insandan beklen-

diği gibi, iyi bir manzara görünce zevk alır, kötüsünü görünce ise nefret eder.

Sonra bu adam tüm fonksiyonunu kavrayamadığı çok büyük bir fabrikaya çalışmaya girer. Büyük teknik kuruluş ve personeliyle bu fabrikanın ne ürettiğini ve bütün bu zıt unsurların nasıl bir ahenk içinde çalıştığını bilmemektedir. Sadece, bir daireye gider, aday müracaat dilekçesini doldurur ve sonra kendisine bay filancayı görmek için belli bir odaya gitmesi söylenir. Bu şekilde, günde 10 saat çalışır. Bir holdan geçirilir ve bir odaya alınır. Bir adam gelip, işinin ne olduğunu sorar. Evet, sadece işinin ne olduğunu. İşte, işi de hep şudur: Devamlı hareket hâlinde büyük bir metal parçası olan, üretilen maddenin son şeklini alması için sıralanan işçilerin ekleme veya çıkarmalarda bulunduğu raf için yapılmış geniş bir salon. Bu metal parça salonun bir tarafından girip, rafın diğer bölümlerine gitmek üzere öbür tarafından çıkıyor. Bu parçanın nereden gelip, nereye gittiğini ve niçin böyle olduğunu bilmiyor. Yan yana sıralanmış 7-8 işçi var. İşi devamlı hareket eden metal parça üzerindeki vidalardan ikisini atlayıp üçüncüyü bir kere çevirmek. İki vida atla, üçüncüyü çevir ve bunu 10 saatlik çalışma süresince tekrarlamak zorundadır. Sonra zil çalar ve o günkü iş biter. Bu vidaların ne olduğunu ve kendinden yapılması isteneni niçin yaptığını, nereden gelip, nereye gittiklerini ve gerçekte ne ürettiklerini bilmeden eve gider. Ne tür bir iş yaptığını hiç bir zaman anlayamaz. Yanyana 7-8 işçi dikilir; birbirleriyle konuşmazlar bile, çünkü metal parça öyle bir hızla hareket etmektedir ki, yanındakini öğrenmeye kalksa ve hareket hâlindeki parçayı bir an gözden ka-

çırsa, üçüncü vidayı çeviremeyecek ve bütün fabrika duracak ve dolayısiyle cezalandırılacak.

Bu adam, vidaları dört gözle gözlemek zorundadır. Bir insan olarak yaptığı iş vidaları bir veya iki defa çevirmektir, hepsi bu kadar. Fakat, bir insanın karakterini çizen özelliklerden biri, önce yaptığını değerlendirmektedir; ikinci olarak da seçtiği işi, önüne aldığı belirli bir hedefe varmak içindir. Önce hedefi belirler, bundan sonra işinin gerektirdiği araçları temin eder ve en sonunda, çalışması süresince ne yaptığını sezer, hisseder ve duyar.

Yaptığı iş belli bir hedef ve sonuç içindir, sonunda peşinde koştuğu şeyi de elde eder. Çalışırken içinde bulunduğu duygudan, yani yaptığı işin bilincinde olmaktan başka, o zıt eğilimleri ve itilimleri olan bir insandır.

Fakat, Charlie Chaplin'in bu durum ve şartlarda çalışan işçisi, fabrikada kendisini görmeğe gelen annesi, nişanlısı veya arkadaşlariyle karşılaşır. Henüz makinenin bu sıkıcı ve tekdüze sistemine ayak uydurmamıştır ve tam anlamıyla alışamamıştır. Çalışırken, bir annesini, sevgilisini veya arkadaşını görüverince işini bırakır ve "merhaba... nasılsın? Nerelerdeydin? Görmeyeli ne kadar oldu? Özledim seni... Otur, bir çay içelim, vs...." demeğe koşar.

Birden polislerin içeri koşuştuğunu, kırmızı ışıkların yandığını, alarm zillerinin çalıp, kontrolcülerin içeri girdiğini farkeder. Olan nedir? Fabrikanın kontrol sistemi tek bir vidanın çevrilmeden bırakıldığını rapor etmiş ve her şey oracıkta durmuştur. İşçimiz tutuklanır, suçlanır ve ihmali nedeniyle cezalandırılır.

İşte çok basit ve tabiî insanî bir hissin işçide bir anlık ortaya çıkıvermesi fabrikanın tüm sisteminde bir düzensizliğe sebep olur. Bu basit olay, bu sistemde en küçük bir insanî hissin ortaya çıkmasına yer olmadığını gösterir. Fakat böylesine duygulu olan bu adamı, makine gibi öyle bir şekilde eğitirler ki, 20 yıl sonra, bir insanı tanımlamak için normal olarak kullanılan, "insan akıllı bir yaratıktır", "insan tapınan bir hayvandır", "insan bilinçli ve yaratıcı bir hayvandır" gibi sıfat ve diğer bazı benzer tarifler ona yakıştırılmaz olur.

Evet, bütün bunlardan sonra insan nedir? O, iki atlayıp, üçüncüyü bir kere çeviren bir "vida çeviren hayvandır". Bu adam caddede dolaşırken, üzerinde fabrikada çevirdiği vidalara benzer düğmeleri olan üniformalı bir polis görünce derhal anahtarını eline alır. Şapkası veya pardesüsü rozetli bir kadın görür ve aklına ilk gelen şey gidip onu bir veya iki defa çevirmektir. Onun bütün dünyası şu bir kaç kelimede özetlenebilir: "İki atla, üçüncüyü çevir." Bu, onun hayat felsefesidir, kişiliğidir, bir insan oluşunun anlamı ve gerçeğidir. Niçin çevirir? Yemek için. Niçin yer? Çevirmek için.

Bu adam, artık kendisini arzuları, ihtiyaçları, zayıflığı, mantığı, hatıraları ve faziletleri olan bir insan olarak algılamaz. Bütün bunlar hep yok olmuş, Marcuse'in deyimiyle "tek boyutlu insan" veya Rene Guenon söyleyişiyle "değeri düşmüş adam" hâline gelmiştir. Fakat, Shondel, tüketim uğruna üreten ve üretim uğruna tüketen biri olarak, ona "daire adam" der.

Küçük bir dünya, küçük bir kâinat ve yüce nitelikleri olan bu adam, şimdi bir anahtarın büyüklüğü kadar

küçülmüş, yani makinenin, vidaların ve mekanik hareketin karakteri içinde yer etmiştir. Bu demektir ki, artık kendisini filanca filancanın oğlu, filan aileden gelme, filan kültür, filan ırk ve kökene ait ve şu şu özellikleri olan biri olarak görmemektedir. Tersine, kendini bir makinenin sadece bir parçası olarak düşünür.

Alinasyon (yabancılaşma), bazen tedavisi için psikoanaliz isteyen çok ciddi bir akıl hastalığı hâline gelir ve öyle ki bazen de en şiddetli anında bir deli hastanesinde bir müddet kalmayı bile gerektirir. Makine ve insan-dışı bir disiplin yoluyla insanda yer eden bu alinasyona bürokrasi ve bazen de teknoloji neden olur. Bir sosyologun –Max Weber miydi, yoksa Marcel Mouse miydi, tam bilemiyorum– tesbitiyle, pek çok numaralı gişe veya vitrini bulunan son derece karışık bir bürokside, diyelim ki, 345 nolu vitrinde aynı işte 20 veya 30 yıl çalışan bir kişi, kendini bir başka ismi veya ünvanı olan birinden çok "vitrin 345" olarak görür. Halk bile ona "vitrin-345" olarak hitap eder ve onu "vitrin-345" olarak bilir. Ve bu "vitrin-345"den başka bir şeye bağlı olmadığı şeklindeki kamu inancı, içinde bay filanca, şu şu nitelikleri olan, filancının oğlu değil, "vitrin-345" duygusunu doğurur. Bu, bürokrasinin neden olduğu yabancılaşmadır.

"Aline olmuş", bir kelime olarak "kötü ruh sahibi" anlamına gelir. Eskiden, kötü ruhlara inanırlardı. Bir kimse delirdiği zaman, kötü bir ruha uğradığı ve bu kötü ruhun beynini etkilediği kabul edilirdi. Kötü ruhun zihnini çıkarıp, yerine yerleştiği ve bu nedenle hasta adamın bundan böyle kendini bir insan olarak değil de, kötü bir yaratık olarak algıladığı düşünülürdü. Ay-

nı kelime (alinasyon) bugün, bu tip hastalığı tanımlamak için sosyolog ve psikologlarca kullanılıyor.

Eskiden kötü ruh tarafından aline edilen adam, bugün de belli bir âletle olan sürekli ilişkisinden dolayı, katı, sıradan ve zalim bürokrasinin bir parçası derecesine düşmektedir. Artık, niteliklerinin daha fazla farkında değildir ve kendinde yok olmuş durumdadır. Eskiden nasıl kötü ruhun insan ruhunda yer edip, onu delirttiğine inanılıyorsa, bugün de üretim araçları, âletleri ve işinin şekli içinde yer ederek ruhunu eline almaktadır. Sonra, yavaş yavaş kişiliğini yok eder ve yerine makinenin özelliklerini işin sıkıcılığını ve bürokrasinin kademelerini doldurur; ve bu şahıs kendini bunlarla özdeşleştirmeğe başlar.

Bu, insanlarda yer eden ve kişiyi veya tüm toplumu kendinden uzaklaştıran bir başka kötü ruhtur. Biz müslümanları, Asya ve Afrikalıları etkileyen korkunç ve daima var olan bir alinasyondur. Bu, teknolojinin neden olduğu alinasyon değildir. Biz, makinenin kötü ruhuna kapılmadık. Burada makine yok. Bürokrasi zaten yok. Sınırlı bir kadrosu olan birkaç yönetim kurumu kimseyi aline edecek durumda değildir. Ne de, burjuvazi bizi aline edecek aşamaya çıkabilmiştir. Fakat, pençelerinde kıvrandığımız, tamamen farklı, çirkin ve tehlikeli bir şeydir: "Kültür alinasyonu".

Ne demektir "kültür alinasyonu?" Şu veya bu şekilde anıp durduğumuz bu alinasyon, kişinin kendisini kendisi olarak değil, daha çok kendi yerinde bir başkasını algıladığı durumdur. Böyle bir kişi, aline olmuş kişidir. Kendi yerine algıladığı şey, (bu hiçbir zaman

kendisi değildir) –ister para, ister makine veya vitrin-345 olsun hiç farketmez– yalnız şansına veya zevkine bağlıdır.

Kültür nedir? Burada kültürün zıt anlamlarını verecek değilim. Ne anlama gelirse gelsin, şu özellikleri mutlaka kapsayacaktır. Kültür, bir milletin tarihi boyunca biriktirip, kendine özgü bir şekil verdiği zihnî, manevî, sanatsal, tarihî, edebî, dinî ve hissî birikimlerinin alametler, işaretler, gelenekler, âdet, içtimaî hayat ve hatıralar şeklinde ortaya çıkmasıdır. Bu birikimler, o milletin acılarını, itilimlerini, karakterini, içtimaî özelliklerini, hayat tarzını, sosyal ilişkilerini ve ekonomik yapısını simgeler.

Ben kendi dinimi, edebiyatımı, duygu, ihtiyaç ve acılarımı kendi kültürüm yoluyla duyduğum zaman, kuşkusuz kendi benliğimi duyuyorum; (şahsî benliğimi değil) içtimaî ve tarihî benliğimi veya bu kültürün doğduğu kaynağı. Bu sebeple, kültür toplumun gerçek varlığının göstergesi ve üst yapısı, kısaca toplumun tüm tarihidir. Fakat, bazı kara görünümlü sun'i faktörler, belli dönemlerde parlak sosyal şartları ve ilişkileri olan topluma sızarak, farklı bir geçmişin, farklı bir eğitim ve (hem sosyal, hem ekonomik yönden) farklı bir toplumun ürünü olan yabancı ruhlu duygular, elemler ve acıları ona bulaştırırlar. İşte, benim gerçek kültürümü süpürüp, yerine tamamiyle farklı özellikler taşıyan ve tamamiyle farklı tarihî bir döneme, farklı iktisadî bir yapıya ve seviyeye, farklı bir kökene ve farklı politik ve sosyal ortama uygun düşecek sahte bir kültür getiren bu sun'i faktörlerdir. Ve kendi, gerçek benliğimi duymak is-

tediğim zaman; karşıma kendi kültürüm yerine bir başka toplumun kültürü çıkıyor ve hiç bir zaman benim olmayan sıkıntıları çekmeğe başlıyorum. Kendi toplumunun kültürel, felsefî ve sosyal gerçeklerine hiç de uygun düşmeyen bir sinizm'den dolayı ah çekiyorum. Sonra, kendimi başka toplumların sosyal, iktisadî ve siyasî şartlarından doğan acıları, idealleri ve özlemleri beslerken görüyorum. Fakat, bu arzu, ideal ve acılar benimmiş gibi davranıyorum.

Bu durum, benim bir diğer kültür tarafından nasıl aline edildiğimi gösterir. Siyah derili Afrika insanı, Kuzey Afrika'lı berberî, Asya'daki Türk, İran ve Hindistan'lı, evet bunların herbirinin kendilerine özgü kökenleri ve şu anda bambaşka durumları var. Fakat hepsi de, içlerinde, kendilerininmiş gibi gördükleri, gerçekte ise Orta Çağ'dan sonraki dönemlerin, 16. yüzyıl rönesansının, 17. yüzyıl liberalizmi ve 18. yüzyıl bilimsel gelişmesinin, 19. yüzyıl ideolojilerinin ve I. ve II. Dünya savaşlarından sonra ortaya çıkan kapitalist toplumların problemlerinin serpintisi olan bazı ağrılar duyuyorlar.

Evet, hangisi seninle ilgili, (ey Afrika ve Asya halkı?) Bu problemlerden hangisi sana ait de, onların güçlükleri, çözümleri, ideal, düşünce ve tepkileriyle böylesiyle ilgileniyorsun? Bu, ayağı ağrırken, nörolojiden şikayet etmenin aynısıdır! Niçin?

Çünkü, sinir bozuklukları olan bir insandan ve olduğumdan daha zeki, daha parlak, daha saygıdeğer ve zengin göründüğüm zaman daima bazı şeylerle ilgi kurarım. Ayak ağrısı çekiyor, fakat sinir ilaçlarında kurtu-

luş arıyorum; çünkü ayak ağrısı yerine, nörostenya'mın(*) olduğunu hissediyorum.

Dolayısıyla, kendimi kendim olarak algılıyamıyorum, fakat kendimi "o" yani aline olmuş olarak algılıyorum. Böylesine yokluk ve cehâletin olduğu bir toplumda, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın yeni kuşakları gibi davranan ve arzular duyan bir aydın ve entelektüel sınıfın bulunması yadırganacak bir şey değildir. O (Amerikan, Fransız ve İngiliz) eğlence ve zevklerin bolluğundan, fakat gaye yokluğundan muzdariptir. Dinlenmek ister, sukûnet arar. Makinenin üzerine yüklediği katı disiplinin hastasıdır. Kendine bunalımlar doğuran bu disiplin ve düzenden ah vah etmektedir. Fakat, makine yokluğunun sıkıntısını duyan ben, makinenin neden olduğu bunalımdan çekiyorum ne çekiyorsam!

Bir araba tarafından çarpılıp, kolu, ayağı kırmak, kafa ve yüzü kan içinde bırakmak, fakat yine de tekerleğin arkasındaki kişiyi taklit edip, sürücülükle geçinerek senin gibi insanları çiğnemek ne kadar tuhaf!

Bu şekilde, Avrupalı olmayan toplumlar, Avrupalı toplumlar tarafından yabancılaştırıldı. Yani, Doğu'daki aydın ve entelektüeller daha fazla bir Doğu'lu gibi hissetmez, bir Doğu'lu gibi üzülüp, bir Doğu'lu gibi ümit beslemez oldu. Kendi sosyal müşkillerinin acısını duymaktan öte, kapitalist ve materyalist başarı ve kazancının zirvesinde olan bir Avrupalı'nın acılarını, elemlerini, duygu ve ihtiyaçlarını düşünür. Herhangi bir insan toplumunda var olabilen en kötü sapmaların bugün Avrupa dışındaki ülkelerde görülmesinin ve

(*) Nörostenya: Bir çeşit sinir hastalığı.

kendilerine özgü gerçekleri varken, davranışlarını onlara göre düzenlemeyen Avrupalı'nın dışındaki kişilerde bulunan ruhî sapmaların nedeni budur. Diyelim ki, 200 yıl önce bu ülkeleri ziyaret etmiş olsaydın, kuşkusuz bugünkü Batı medeniyetine sahip olmadıklarını ve hepsinin ve herbirinin kendilerine mahsus gerçek medeniyetleri olduğunu görecektin. Onlar eşsizdi; arzuları, hayatları, tavırları, düşünce, eğlence ve zevkleri, faziletleri, ibadetleri, bütün iyi veya kötü davranışları, kanunî, felsefî ve dinî düşünce şekilleri, evet hepsi kendilerine aitti. Meselâ, Hindistan veya herhangi bir Afrika ülkesine gittiğim zaman, kendi özel zevk ve binalarını görürdüm. Kendi eşsiz şiirlerini besteliyorlardı. Kendilerine özgü içtimâî tavırları vardı. Her şeyleri kendilerine aitti. Günümüz medeniyet ve maddî gelişme seviyesinin altında oldukları gerçeğine rağmen, yine ne kadar ehemmiyetsiz olurlarsa olsunlar, herşeyleri kendilerinindi. Hasta değillerdi, fakir olsalar bile; çünkü fakirlik hastalıktan farklı bir şey. Fakat bugün, batı toplumları kendi hayat felsefelerini, düşünce tarzlarını, arzu, fikir, zevk ve tavırlarını, yeni ürün ve makinelerini tüketmek için medeniyet alametlerini (teknolojik yenilikler) hiç bir zaman bu tip tavır, özlem, zevk ve düşünce tarzlarına ayak uyduramayan bu ülkelere empoze etmeyi başardılar. Siyah entelektüellerin en büyüklerinden biri olan Alined Popa'un dediği gibi "Avrupa medeniyeti dışında, –bizim toplumlarımız gibi– mozaik toplumlar meydana geldi." Mozaik toplumlar demekle ne kastediyor acaba? Mozaik gibi demek istiyor. Mozaik, bir kalıba dökülmüş, farklı şekil ve renklerde yüzlerce küçük taştan oluşur. Bütün bunlar nasıl bir şekil ortaya çıkarır? Hiç bir şekil? Bu mozaik parçası de-

ğişik renklerde olup, farklı şekilleri olan pek çok çakıl taşından meydana gelir, fakat hiç de tam bir şekil ortaya koymaz. Bu medeniyetler de mozaik medeniyetlerdir, yani bünyelerinde geçmişten arta kalan parçalarla, Avrupa'dan ithal edilen bozuk parçaları taşır ve bu ikilinin kombinasyonu ortaya yarı medenî, yarı modern bir toplum çıkarır. Avrupa Medeniyetini meydana getirirken kullanıldığı tarzda mozaiktir. Kendi toplumumuz için bir medeniyet kurarken aynı yolu seçmedik, çünkü medeniyetin ne olduğunu, nasıl şekillendiğini bilmiyorduk. Bize onun şeklini veren de onlar.

Ne yapmamız gerektiğini bilmeden, kendi zevk ve düşüncelerimize göre oluşturacağımız cemiyet için hiç bir ön niyet taşımadan ve oradan buradan derlenmiş farklı parçaları önceden planlanmış bir temel üzerinde nasıl bütünleştireceğimizden habersiz, hiç bir gaye ve hedefi olmayan şekilsiz, modern bir cemiyet kurmak için çeşitli parça, âlet ve unsurları birleştirmeğe kalktık. Bu eğri-büğrü toplumda, karmakarışık yığılmış her yerden parçalar bulunsun; bir kısmı yerli, bir kısmı Avrupa'lı, kimisi eski, kimisi modern... Bu toplumlar, son yüzyılda medeniyet adına yapı malzemelerini Batı'dan devşirebilmiş Avrupalı olmayan toplumlardır. Hiç bir özel şekli ve belli bir hedefi olmayan, Avrupa dışı ülkelerdeki bu mozaik medeniyetin (veya kendi deyimimle devekaplan toplumlar'ın) ortaya çıkışının kaynağı nedir? Onların ne tür bir toplum oldukları da belli değil; halkı ve düşünürleri, ne için yaşıyorlar, hedefleri nedir, hangi ideolojiye sahipler ve gelecekleri ne olacaktır, anlayamıyor.

Makine, 17, 18 ve 19'uncu yüzyıllarda Avrupa'da kapitalist ve zenginlerin elinde ortaya çıktı ve gelişti. Makinenin özelliği, kullanıldığı zaman üretimi sürekli artırmak zorunda olmasıdır. Bu, makinenin görevidir. 10 veya 11 yılda üretimi artıramazsa, ölecektir, kaybolacaktır, daha fazla vazifesini yerine getiremeyecek ve diğer makinelerle yarışamayacaktır. Niçin? Çünkü üretimini artıramazsa, aynı malı daha yüksek düzeyde üreten diğer makineler, ürettikleri malı daha ucuza satabilir. Dolayısiyle, bu makinenin üretimi donacaktır. Zaman geçtikçe, emeğe daha fazla ücret verebilmek ve ürününü rakiplerininkinden daha ucuza pazara sürebilmek için daha çok, daha çok üretmek zorundadır. Bilim ve teknik, makinenin gelişmesine katkıda bulunarak üretim hızını artırmasına neden olmuştur. Bugünkü insanlığın çehresini değiştiren, işte bu unsurdur. Bunu, günümüz dünyasında var olan meselelerden biri olarak görmemeliyiz; gerçekte bundan başka iki yüz yıldır karşımıza çıkan hiçbir mesele yoktur. Bugün dünyanın karşı karşıya olduğu diğer bütün meseleler, hep makine nedeniyledir.

Makine, her geçen yıl üretimini artırmak zorundadır. Yığılmaları önlemek için de, sürekli tüketim yolları bulması gerekir. Fakat, halkın tüketimi üretimin hızına ayak uyduramaz. Bir toplumun on yılda kağıt tüketimi %30 artabilir, fakat aynı dönemde kağıt endüstrisi üretiminde %300'lük bir artış, bir başka deyimle on katlı bir yükseliş görüyoruz. Eğer, bir makine on yıl önce saatte beş kilometre kağıt üretiyorsa, şimdi on yıl sonra saatte elli kilometre kağıt üretmektedir, ama öte yandan

kağıt tüketimi bu düzeye çıkamamıştır ve hiç bir zaman çıkamaz da. Evet, bu aşırı üretim için ne yapmalı? Yeni tüketim sahaları bulunmalıdır. Her Avrupa toplumunun belirli bir ihtiyacı ve donmuş bir tüketimi vardır; her birinin nüfusu 40 milyondan 80 milyona çıkmaz. Sürekli artan korkunç üretim hızının yanısıra, halkı tüketimi artırmaya zorlayamazsınız. Bu, pratik olarak mümkün değildir. Bu nedenle, yabancı pazarlara ürününü sunmak zorundadır. Kapitalistler 18'inci yüzyılda yeni bilim ve tekniğin yanısıra makineyi de elde edince insanlığın kaderi belli olmuştu. Yeryüzündeki her bir insan, üretilen malların zorunlu olarak tüketicisi olma yolundaydı. Avrupa pazarları kısa zamanda tıkandı ve artan ürünler Asya ve Afrikaya gitmeliydi. Asya ve Afrikalılar bütün Avrupa ürünlerinin artanını tüketmek zorundaydı, çünkü makine öyle icab ettiriyordu.

Hayat tarzının böyle bir tüketime ihtiyaç duymadığı Doğu ülkelerine bu ürünleri aktarmak ve halkı ne olursa olsun bu ürünleri tüketmeğe zorlamak mümkün müdür? Hayır! Bir Asya toplumuna gittiğiniz zaman, Asyalı'nın elbisesinin karısı tarafından veya yerli bir tezgahta yapıldığını görürsünüz. Kendi geleneksel elbiselerini giyer onlar. Modern Avrupalı'nın giydiğini üreten, makine yapan fabrikalara, elbise yapan ve kumaş dokuyan fabrikalara burada ihtiyaç duyulmaz. Bir Afrika toplumuna gittiğimizde ise, bütün arzu, ilgi ve zevklerinin ata binmek ve atların güzelliğine değer biçmekten ibaret olduğunu görürüz. Hiç asfalt yolları yoktur, şoförleri yoktur, akıllarında bir makine fikri de yoktur; buna ihtiyaç bile duymazlar. Kendi hal ve hayat tarzlarında, gelenek, zevk ve ihtiyaçlarının çizdiği tüketimle-

ri nispetinde üretirler. Onlar için, sözgelimi bir otomobil, bir başka Avrupa malı gibi tamamen lüzumsuzdur.

Avrupa fabrikaları, daima artan bir tonda en son modaya uygun lüks mallar üretiyorlar; dolayısiyle Asya ve Afrika ülkelerinde pazarlar bulmak gerekiyor. 18 ve hatta 19'uncu yüzyıllarda üretilmiş bu ürünleri, bedava bile elde etseler Asya - Afrika erkek ve kadınının kullanmasını beklemek boşunadır. Onların kendi özel zevkleri ve yerli süslemeleri vardır. Asya'lı veya Afrika'lı bir kadının, güzel giyinmek ve kendisini güzelleştirmek için değersiz Avrupa malı kozmetiklere (pudra, krem vs.) ihtiyacı yoktu. Kendi kozmetikleri vardı, kendi süs maddeleri ve kendini süsleme tarzı vardı. Onları kullanır ve herkesi hayran bırakırdı. Ve bunu değiştirmeğe de hiç ihtiyaç duymazdı.

Bu tavırların sonucu olarak, kapitalistin malları elde kalır. Bu düşünce tarzı, bu tür ihtiyaç ve zevkleriyle, kendine mahsus bir hayat tarzına sahip ve kendine gerekli malları üreten bu halk, 18'inci yüzyıl Avrupa'lı kapitalistlerin ürünlerini tüketecek türden bir halk değildi. Öyleyse, ne yapmak gerekiyordu? Asya ve Afrika'daki bu insanlar Avrupa ürünlerinin tüketicileri olmalıydı.

Avrupa'nın ürününü satın alacak bir duruma getirilmeliydi toplumlar, yani tam tabiriyle "bir halk değiştirilmeliydi". Bir halkı değiştirmek zorundaydılar: Elbisesini, tüketim alışkanlığını, süslenmesini, evinin döşemesini ve yaşadığı şehri değiştirmek için bir insanı değiştirmeleri gerekiyordu. Önce hangi parçası değişmeliydi? Cevap, "ruhu ve düşünceleri" olacaktı. Bir toplu-

mun ruhunu, ahlâkını ve tüm bir halkın düşünce tarzını kim değiştirebilir? Bu konuda, Avrupa'lı kapitalistin, mühendisin veya üreticinin yapabileceği fazla bir şey yoktur. Bu Avrupa düşünürünün işidir daha çok; Afrika ve Asya insanının kendi seçeceği şekilde değil, –çünkü, o kendini Avrupa'nın ürününü tüketecek şekilde değiştirmiyebilir– ya; zevki, seçimi, elemi, üzüntüsü, ideali, güzellik anlayışı, geleneği, sosyal ilişkileri, eğlencesi, evet her şeyi; Avrupa'nın endüstri ürününün zorunlu bir tüketicisi olacak şekilde değişmelidir. Ve, 18 ve 19. yüzyılın Avrupalı kapitalist ve büyük üreticileri bu projenin gerçekleşmesini aydınlara bıraktılar.

Proje şudur: Dünya üzerinde yaşayan herkes homojen olmalıdır. Aynı hayatı yaşamalı, aynı düşünmelidir. Fakat, uygulamada bütün milletleri aynı düşündürmek mümkün değildir. Bir millet ve bir adamın ahlâk ve yaşayışını hangi yapısal unsurlar belirler? Yukarıda defalarca sıraladığımız, tarihi, dini, kültürü, geçmiş medeniyeti, eğitimi ve gelenekleri bir insanın, umumiyetle bir milletin ahlâkını ve kişiliğini oluşturan yapısal unsurlardır. Bu unsurlar, bir toplumdan diğer topluma değişir. Avrupa'da bir başka, Asya ve Afrika'da bir başka şekilde ortaya çıkarlar. İşte bütün bunların aynı olması gerekir. İnsanları tek bir düzeye getirmek için, dünya milletlerin farklı ahlâk ve düşünceleri bulundukları yerde yok edilmeli ve belli bir modele göre yeniden şekillendirilmelidir. Hangi modele göre? Model Avrupa'dan gelir ve bütün Doğu'lu, Asya ve Afrika'lılara nasıl düşüneceklerini, nasıl giyineceklerini, nasıl arzulayacaklarını, nasıl üzüleceklerini, evlerini nasıl kurup, sosyal ilişkilerini nasıl düzenleyeceklerini, nasıl tüke-

teceklerini, görüşlerini nasıl ortaya koyacaklarını ve son olarak nasıl ve neyi seveceklerini gösterir. Çok geçmeden, modernleşme adıyla bütün dünyaya yeni bir kültürün sunulduğunu farkettik.

Modernizm, hangi şekil ve düşünce yapısı içinde olursa olsun, Avrupa'lı olmayan bütün dünya halklarını kendi inanç, düşünce ve kişiliğinden koparacak en etkili silah idi. Ve, Avrupa'lı olmayan bütün toplumların önüne "modernleşme" akımını sürmek Avrupalıların biricik görevi hâline geldi. Doğu'lu herhangi bir kişide modernleşme arzusu uyandırabilirlerse, onun mazisinden devraldığı her şeyi koparıp atmak ve kendi kültür, din ve kişiliğini oluşturan bütün faktörleri yıkıp, yok etmek hususunda kendileriyle işbirliği bile yapabileceğini kavradılar. Artık, bütün Uzak Doğu, Orta doğu ve Yakın doğu'da İslâm toplumları ve Siyah Ülkelerde genel geçer duygu "modernleşme" özlemi olup, modern olmak, Avrupa'lı olmakla eş anlam kazanır hale geldi. Modernleşmek demek, sadece tüketimde modernleşmek demektir. Modernleşen bir kişi, yalnız tüketimde modernleşen kişidir. Yani, yeni ve modern ürünleri tüketen kişidir. Artık onun yeni bir yaşama şekli vardır. Bir başka deyimle, bu yeni yaşama şekilleri ve kullandığı modern ürünler onun eski aslî ve millî geleneğinden kaynaklanan türde olmayıp, Avrupa'dan ithal edilmelidir. Dolayısıyla, Avrupa'lı olmayanlar, tüketim uğruna modernleşmesi gerekenlerdi. Fakat Batı'lılar onlara, zihinlerini, düşünce ve kişiliklerini yeniden şekillendireceklerini, bir karşı koyuşla karşılaşabilecekleri korkusuyla henüz söyliyemiyorlardı. Avrupa, kendinden olmayan toplumları istediği derecede modernleştirmek,

yani yeni tüketim modelini onlara empoze etmek için, her insanın medeniyete karşı bir sevgisi olduğundan, "medenîleşme'nin "modernleşme"den hiç de farklı bir şey olmadığını anlatmak zorunda kaldı. "Modernleşme"yi "medenîleşme" olarak tanımladılar ve böylece modernleştirdiklerinin kendileriyle iş birliği yapmasını sağladılar. Burjuva ve kapitalistlerden çok, Avrupa'lı olmayan toplumların hayat tarzı ve tüketim modelini değiştirmek için, yerli aydınların gayret ettiğini görüyoruz. Fakat, Avrupa'lı olmayanlar yeni ürünleri kendileri üretemez ve sonunda, kendileri için üreten ve ürettiği her şeyin alınmasını bekleyen makineye otomatik olarak teslim olurlar.

Avrupa'da öğrenciyken, araba üreten bir fabrikanın yüksek maaşla sosyoloji ve psikoloji öğrencileri aradığına dair ilanını gördüm. Bir iş arıyordum; bunun yanısıra makine yapan bir fabrikanın sosyolog ve psikologlara ihtiyaç duyması ilgimi çekmişti. Gittim ve yaptığımız görüşmede, fabrikanın halkla ilişkiler görevlisi bana sordu: "İşimiz makine mühendisleriyle falan ilgili olduğu hâlde sosyologlar aramamız seni şaşırtmış olabilir." Cevap için beklediğimi görünce aklımdaki sorunun nitcliğini açıklamaya devam etti. Bir Asya ve Afrika haritası getirerek bazı şehirleri gösterdi. Sözgelimi, A, B, C, D, şehirlerinde pek çok tüketicisi olduğundan makinelerine büyük bir ihtiyaç duyuluyor ve çok miktarda satılıyordu. Fakat, E, F, G şehirlerinde makinelerini isteyen yoktu. Sonra dedi ki: "Bunun sebebini mühendislerden öğrenemiyoruz. Bu halkın neden hoşlandığını ve bu makineleri niçin sevmediklerini araştırmak sosyologun görevidir. Ki, mümkün olursa makinenin şekil ve rengi-

ni değiştirebiliriz, yok olmazsa, onların zevkini değiştiririz." Ve, Avrupa'lı sosyologların bir kabileyi modernleştirmedeki başarılarını anlattı.

Afrika'da, Çad Nehri kıyısında, elbise giymeyen ve bir arada yaşayan pek çok eski göçer kabilenin oturduğu ormanlık ve dağlık bir arazi gösterdi. Kabile şefine ait bir kalenin etrafında, bir grup insanın yaşadığı bazı noktaları işaretledi. Ne okul, ne yol, ne asfalt, ne normal bir giyecek, ne de ev vardı. Halk çadırlarda oturuyordu. Sonra, bu yarı vahşi kabile şefine ait, kalenin önünde birbirine bağlanmış altın kenarlı iki otomobil (Renault) gösterdi.

"Bu demektir ki, bu halk sadece atlara ilgi duyuyor. En iyi ata sahip olan kişi, en çok tanınan kişidir; herkes ona gıpta eder ve en iyi atı yetiştirmeğe çalışır. At, şahsî şeref, övgü ve yarışma aracıdır." Sözlerini şöyle sürdürdü: "Bu tür bir anlayış bu kabilede kaldıkça, kimse araba almayacak, tersine herkes at almakta devam edecektir; bizse at üretemiyoruz. Bu nedenle, bu yerlilerin Avrupa'da üretilen otomobilleri satın alması için bir yol düşünmeliyiz."

"Kabilenin kadınları ise, ormandaki ağaçların tutkal ve yaprak özlerinden hazırladıkları maddelerle çok çekici bir şekilde süsleniyor ve herkes de bunu beğeniyor. Mahalli kültür, halk oyunları ve yerli yiyeceklerle, açıktır ki, ne bu kabilenin kadınları Christian Dior kozmetiklerini alacak, ne erkekleri "Renault" otomobiller alacak ve Avrupa'lılar da hiç bir zaman ürünlerini bu gibi kabilelere satamayacaklar. Baktık olmayacak, bir dizi ön hazırlıktan sonra, Avrupa'lı sosyologla-

ra her şeyden evvel bu kabilenin zevkini değiştirmek için iyi bir fırsatın doğduğunu gördük. Kabilenin şefi kalesinin önüne en iyi av köpekleriyle beraber iki renkli, zeki ve güzel atını bağlıyordu önceleri, ama şimdi zevkini değiştirdik, yani onu öyle bir şekilde modernleştirdik ki, kalesinin önüne iki güzel ve terbiyeli at bağlamaktan gurur duymak yerine altın kenarlı iki Renault otomobil bağlamaktan gurur duyar oldu." Hayretle sordum: "Fakat onların yolu yok ki?" "Geçici olarak kalenin çevresinde 8 kilometrelik bir asfalt yol yaptılar." dedi.

"Kabilenin şefi, arabayı satın alınca, önce her sabah dinlenmek için bir süre arabada kalır ve bütün kabile halkı toplanır, arabayı seyrederlerdi. Şoförü de yoktu, dolayısiyle buradan bir tane kiraladık. Orada sekiz ay kaldı ve iyi maaş aldı. Benzin istasyonları da olmadığından, kayıklarla uzaklardan benzin getirmek zorunda kalıyorlardı."

Görüyoruz ki, kapitalistlerin hedefi bu kabileyi gerçekten medenîleştirmek değil, yalnızca modernleştirmek idi. Evet, atıyla övünen ve iyi bir at sürücüsü olan kişi, arabasıyla ve araba kullanışıyla övünür olmuştur. Kabile şefi, herhangi Avrupa'lı olmayan veya Asya'lı biri gibi modernleşmiştir; fakat sathî bir hükümde bulunan ve aynı zamanda medenîleştiğini de söyleyen bir kişi, hakkıyla yerli kalabilmelidir.

Modernizm, geleneklerin değişmesi, tüketim şeklinin değişmesi ve eski maddî hayatın yerine yenisinin gelmesidir: Çünkü eskiler yerli yapısıdır, ama yeniler 18, 19 ve 20'inci yüzyılların makinesinin üretimidir. Ve,

Avrupa'lı olmayan bütün halklar modernleşmek zorunda kalmıştır. Bunu başarmak için de, önce dinleriyle kavga etmeliydiler. Çünkü din, bir topluma kendilerine özgü bir kişilik kazandırır. Din, herkesin bağlandığı yüce bir zihniyettir. Eğer bu zihniyet yıkılır ve hor görülürse, bu dinle kendini özleştiren kişi de aynı şekilde yıkılır ve horlanır. Yerli aydınlar tarafından, "fanatizm"e karşı başlatılan ani saldırının sebebi işte budur. Fanon'un dediği gibi, "Avrupa, Avrupa'lı olmayanları makineyle büyülemek istiyordu. Bir insan veya toplumu, şahsiyeti kendinden çekip çıkarılmadan ve şahsiyetinin kökü kazınmadan makine veya bir diğer Avrupa ürünü yoluyla büyülemek mümkün müdür?" Hayır, değildir. Önce, şahsiyet silinip süpürülmelidir.

Bütün bir zihniyet olarak, din, tarih, kültür, düşünce, sanat ve edebiyat bir toplumun şahsiyetini belirlediğinden, bunların hepsi de yıkılmalıdır. 19'uncu yüzyılda, bir İran'lı olarak, kendimi dünyada seviyesine erişilemiyen ve bütün dünyayı etkisi altına alan İslâm'ın 4, 5, 6, 7 ve 8'inci yüzyıllarındaki büyük medeniyetine bağlı olduğumu hissediyordum. Ve, çeşitli şekillerde insanlık dünyasında yeni bir düşünce, yeni bir sanat ve edebiyat oluşturmuş 2000 yıldan daha eski bir kültüre bağlı olduğumu hissediyordum. İnsanlığın en yüce, en parlak yüzlerini ve en güzel ruhunu meydana getiren İslâm'a bağlı olduğumu hissediyor ve yine bir insan olarak, herhangi bir kişinin ve bütün dünyanın gözünde eşsiz bir kişiliğimin varlığını duyabiliyordum. Böyleyken, beni nasıl değeri sadece tükettiği yeni ürünlerden ibaret bir makine parçası hâline getirdiler?

O şahsiyetinden edilmelidir. İçinde duyduğu bütün

"ben"lerden arındırılmalıdır. En sefil bir medeniyete, en sefil bir kültüre ve en sefil bir içtimaî düzene bağlı olduğuna inanmaya ve Avrupa medeniyetini kabul etmeğe zorlanmalıdır. Batı medeniyeti ve Batı ırkı yüksek medeniyet ve yüksek ırktır. Afrika, Afrika'lının bir yabanî olduğuna inanmalı, dolayısıyla "medenîleşmeğe" sürüklenmeli va kaderinin çizilmesi için kendini Avrupa'lının kollarına bırakıvermelidir. Zavallı adam; medenîleşme yerine modernleştiğini farketmez ki. 18 ve 19'uncu yüzyıllarda Afrikalıların birdenbire böyle yamyam ve vahşi görülmelerinin sebebi budur; yoksa yüzyıllar boyunca İslâm medeniyetiyle kaynaşmış olan Afrika'lı; nasıl olur da birdenbire dünyaya bir insan yiyici olarak tanıtılır. Afrika'lı beyninin gri bölümü çalışmaz ve gene Asyalının ki gibi Batılınınkine göre daha kısa, özel kokusu, özel ırkı olan bir adam yiyici oluverdi.

Doktorları ve biyologları bile, Batılıların beyninde, Doğu'lu ve siyahlarda olmayan, zeka ve duygulara etki eden fazladan gri renkte bir kabuğu bulunduğunu ispat ettiler. Öyle ki, Batılının beyin hücrelerinde, dehasına sebep olan ve Batı'lı olmayanlardan daha iyi düşünmesini sağlayan fazla bir ek olduğunu bile ortaya koydular. Sonra, "Batı'nın üstünlüğü" ve "Batı medeniyet ve halkının üstünlüğü" tezleri üzerinde yeni bir kültür oluşturulduğuna tanık oluyoruz. Sonra da, Avrupalı'nın akıl ve teknik yönden özel bir yeteneği olduğuna, Doğulu'nun ise tuhaf, duygusal ve ruhanî, zencilerin de dans, müzik, resim ve heykeltraşlık yeteneğine sahip olduğuna bizi ve bütün dünyayı inandırdılar.

Sonuç olarak, dünya üç farklı ırka ayrıldı: Biri düşünebilen ırk, yani Avrupa'lı (tâ eski Yunan'dan günümü-

ze kadar) bir diğeri yalnız mistik ve ruhanî duygulara sahip, sadece hissedebilen ve şiir yazabilen Doğu'lu, bir üçüncüsü de, dansedip şarkı söyleyerek, güzel caz çalabilen zenciler.

Dünyaya, Avrupa'lı olmayan milletlerin modernleşme ihtiyaçlarını haklı çıkarabilmek için sunulan bu düşünce mektebi, Avrupa'lı olmayan aydınların da düşüncesinin temeli hâline geldi. Ve sonra, 100 yıldır Avrupa'lı olmayan toplumlarda süregelen insanlığın şimdiye kadar gördüğü en saçma ve ahmakçasına bir kavga niteliğinde "eski"- "yeni" kavgasını başlattıklarına tanık oluyoruz.

Nede modernlik? Düşüncede değil, tüketimde!.. Ya "eski"lik? O da tüketim şeklinde. Kavganın kimin lehine bitmesi tabiîydi; zaten başka türlü de bitseydi, bu şekliyle yığınların yararına olamazdı. Bu modern ve medenîler arasındaki kavgada, bayraktar Avrupa'ydı. Medeniyet adına modernleşme kampanyası sürdürüldü ve 100 yıl veya biraz daha fazla bir süre sonra, Avrupa'lı olmayan toplumlar, ilerici tahsil görmüşlerinin önderliğinde modernleşmek için çok gayret gösterir duruma geldiler.

Bu aydın sınıfın doğuşu ve oluşumuna bir göz atalım: Jean Paul Sartre, "The Wretched of the Earth" (Yeryüzü'nun Lanetlileri)nin önsözünde der ki: "Amsterdam, Paris, Londra vs.'ye bir kaç aylığına bir grup Asya'lı veya Afrikalı genç getirip gezdireceğiz; elbiselerini, süslemelerini değiştirecek ve biraz dilin yanısıra sosyal tavır ve davranış tarzı öğreteceğiz. Kısaca, kendi kültürel değerlerinden soyup ülkelerine geri göndereceğiz.

Artık, onlar daha fazla kendi akıllarından konuşan türde insanlar olmayacak ve bizim borazanımız hâline geleceklerdir. Biz eşitlik ve insanlık sloganlarını haykıracağız, onlar da Asya ve Afrika'da "insanlık" ve "eşitlik" sözlerimizi yankılandıracaklar.

Bunlar, halkını, inançlarını bir tarafa bırakıp, dinlerini terkederek ve yerli kültürden kurtularak (çünkü bunlar, kendilerini modern Avrupa toplumlarının gerisinde bırakmıştır) tepeden tırnağa, baştan ayağa batılılaşmak için ikna eden insanlardı!

İhraç ve değişim yoluyla Avrupa'lılaşmak nasıl mümkün olur? Medeniyet, bir yerden diğer bir yere ithal ve ihraç edilebilen bir ürün müdür? Kuşkusuz hayır; fakat modernizm; bir toplumun 1, 2 veya 5 yılda ithal edebileceği modern ürünler kolleksiyonudur. Bir toplum, bir kaç yıl içinde tamamen, modernleşebilir; aynı şekilde bir kişi Avrupa'lının kendinden daha modern hale gelebilir. Tüketim modelini değiştirirsiniz, aynı anda modernleştiğini görürsünüz. Avrupa'lıların beklediği bundan başka bir şey değildi zaten.

Fakat; bir millet veya toplumu medenîleştirmek bu derece basit değildir. Medeniyet ve kültür, bir kimsenin sahip olmakla medenîleşivereceği Avrupa malı ürünler değildir. Fakat, modernleşme diye sundukları bütün bu saçmalıkların bir medeniyet görüntüsü olduğuna bizi inandırdılar. Ve, Avrupa'nın, ağzımıza akıtmaya istekli olduğu herşeyin susamış emicileri olabilmek için, bizim olan her şeyi, sosyal prestijimizi, ahlâk ve inancımızı şevkle fırlatıp attık. İşte, modern olmanın gerçek anlamı budur.

Böylece, herhangi bir kökenden yoksun, tarihinden ve dininden uzaklaşmış, ırkının, tarih ve atalarının bu dünyada bırakıp gittiklerine yabancı, kendi insanî özelliklerinden sıyrılmış, tüketim şekli değiştirilmiş, aklı değiştirilmiş elden düşme bir kişiliğe sahip, görkemli düşüncelerini, mazisini, zihnî niteliklerini kaybetmiş bomboş bir yaratık meydana geldi. Jean Paul Sartre'ın dediği gibi "Bu asimile edilmiş toplumlarda sözde düşünür ve sözde aydınlar vardır; gerçek düşünür ve gerçek aydınlar değil."

Gerçek bir aydın, toplumunu tanıyan, sorunların bilincinde, kaderini çizebilen, mazisini ve manevîyatını bilen, kendisi seçebilen ve toplumu hakkında karar verebilen kimsedir. Fakat sözde aydınlar, topluma etki etmeği başarmışlardı. Batılı olmayan toplumlardaki bu sözde aydınlar kimlerdi? Üretenler, ürünlerin tüketicisi olmak zorundakiler arasındaki aracılardı onlar. Avrupa lisanını, kendi halkının dilini iyi bilen ve bu yolla huyunu Avrupa'lıya öğreten bir aracı. Kısacası "sömürgecilik ve sömürünün yol göstericisi."

Kendi adların seçmeğe yeltenemeyen, kendilerine ait bir fikir sahibi olmaya cesaret edemeyen ve kendileri için karar veremiyen yerli aydınlar oluşturmalarının nedeni buydu. Ki, bu tür toplumlarda böyle kişiler, içtikleri içkinin tadı, dinledikleri müzik, giydikleri elbise kendilerine sorulduğunda, beğenip beğenmediklerini söyliyemiyecek kadar aşağı ve adi görülür oldu. Çünkü bundan böyle karar veren onlar değildir. Sevebilmeleri için, onlara şu şu elbiseyi Avrupa'lıların kullandığını söylemek gerekir. Belirli acı bir yemeğin Av-

rupa'da yendiği kendilerine söylenmeli ki, zevklerine uygun düşmese bile onu yiyebilmeliler, Avrupa'lılar yediği için yerler; onu beğenmediklerini söylemeğe güven ve cesaretleri yoktur.

Avrupa ve Amerika'da halk caz çalınan bir yere gidip, beğenmedikleri zaman, bunu açıkça söyler. Fakat, Doğu ülkelerinde kimse "caz kötüdür, sevmiyorum" diyebilecek kadar cesur değildir. Niçin? Çünkü, kendinde elbisenin rengini, şerbetinin tadını seçecek kadar şahsiyet ve insanî değer bırakmamışlardır. Fanon'un dediği gibi, "Doğu ülkelerini Avrupa'nın izleyicisi yapmak ve bir maymun gibi taklit ettirmek için, onlara Avrupalı olmayanların, Avrupalıların sahip olduğu nitelikte insanî değerlere sahip olmadıkları ispat edilmeliydi. Tarih, edebiyat, din ve sanatlarından uzaklaştırılmaları için bütün bunlar küçümsenmeliydi; ve aynen böyle yapıldığını görüyoruz."

Öyle bir halk meydana getirdiler ki, kültürünü bilmez, fakat onu hemen aşağılamaya kalkar; dininden zerre kadar haberi yoktur, fakat, kötüler durur. Basit bir şiiri anlayamaz, ama onu eleştirmek için dil uzatır. Tarihini anlamaz, lanetlemeye hazırdır. Öte yandan, Avrupa'dan ithal edilen her şeye karşı hayranlığını belirtecek kelimeler bulamaz. Evet, işte önce dininden, kültüründen, kökeninden koparılmış, sonra da bunların hepsini horlayan bir insan meydana geldi. Avrupa'lıdan daha aşağı olduğuna inanmıştı. Böyle bir inanç aklında kökleşince, bütün gayreti ve arzusu kendisini yalanlamak, kendinden gördüğü bütün bağları koparıp atmak, nasıl olursa olsun horlanmayan ve tepeden bakılmayan bir Avrupa'lı gibi olmak ve sonunda

"Allah'a şükür! Artık bir Doğu'lu değilim. Bir Avrupalı'nın düzeyine erişebilmek için yeteri kadar modernleşebildim" diyebilmek için olacaktı.

Ve, Avrupa'lı olmayanlar modernleştikleri düşüncesiyle mutluyken, Avrupa'lı kapitalist ve burjuva, artık ürününün tüketicisi yapabildiğinden dolayı, kölelerine gülümsemektedir.

Medeniyet ve Kültürün Tarifi

Medenî refah araçlarına sahip olan insan medenî insan değildir. Medeniyet insanın yücelme merhalelerinden ibaret bir merhaledir. Medeniyet, her kabiliyetin onda açılıp gelişebileceği elverişli bir ortamdır. Medenî insan da böyledir. Yani bu ortam onda bulunduğu zaman medenîdir. Elbette mutlak medeniyetten söz edilemez. İnsan, kabiliyetlerinin geliştiği oranda medenîdir. Öyleyse medeniyet gözle görülen bir şey değil, zihnî bir hâl'dir. Medeniyeti gözle görülebilir nesnel bir şey telâkki edenler için fertlerin servetleri, üretim-tüketim hayatı, apartman ve bunun gibi dış görünüşler önemlidir. Oysa medenîleşme, ruhî bir hâl, manevî ve fikrî bir yükselme derecesidir. Dolayısıyla medeniyeti, fertlerin düşünce, görüş tarzı, duyuş ve bilgi düzeylerinden an-

lamak mümkündür; buna göre Hint medeniyeti, Amerikan medeniyetinden aşağı olmayan bir medeniyettir.

Eğer medeniyet düşüncesine bu yaklaşımı uygularsak ve bizim aydınlarımız da medeniyeti insanın tekamül sürecindeki bir gelişmesi olarak ele alırsa insanları medenîleştirmek için –şu andakinden– ayrı bir yöntem seçerlerdi.

Oysa yazık ki, geri kalmış ülkeler, Avrupa'nın yalnızca maddî hayatını edinmeyi medeniyetin asıl faktörü görüyorlar, halbuki medeniyet aktarılacak ve örnek alınacak bir hâl değildir. Medeniyet, insanı belli bir aşamaya ulaştıran bir iç durum, ruhî ve insanî bir hâl'dir. Mesele insanın yaşamasına yardım eden araçları modernleştirmek değil, insanın kendini değiştirmesidir. Araçların değişmesiyle insanın bunlara uyum sağlamak ve ürünleri tüketmek için bir miktar değişeceğini inkar etmiyorum. Ama burda insanın kendisi değişmiyor. Tüketme ile ilgili görüşleri değişiyor. Buna göre de modernleşmiş insan ile medenîleşmiş insan çok farklıdır. Birincisinde, insan şeklî seviyede ve yaşama araçlarının değişmesiyle modernleşmiş olur, ikincisinde ise görüşleri değiştiğinde medenîleşmiş oluyor. Konfüçyüs'e, "Toplumun kaderi senin eline verilirse onu düzeltmek ve iyileştirmek için ne yapardın?" diye sormuşlar. Konfüçyüs'ün verdiği cevap şu olmuştur: "İlk işim isim ve kavramları değiştirmek olacaktı. Çünkü toplum, isim ve kavramları yanlış tabir etmek ve kullanmakla bozulur." Bu yanlış kullanım ve tabir, çarpık ve bozuk düşüncelerin zihinlere yerleşmesine sebep olur. Sözgelimi, halk dilinde "baba" kelimesinin anlamı, evlat sahibi olan kişidir. Oysa baba, bundan

farklı olarak, kendisinden doğan çocuğun geleceğini ele alır, terbiye ve eğitimini taahhüd eder ve onun gelecekte iyi veya kötü olmasından sorumlu olur. Baba, bir veya bir kaç kişi hakkında somut anlamda insanî sorumluluğa sahip olan kişidir. Baba mesuliyetlerini yerine getirmiyorsa o baba değildir. Baba yalnız dünyaya çocuk getirmez, bir takım mesajları iletir. Eğer bir baba, "baba" kelimesinin gerçek anlamını kavramak ve bir takım mesajları yerine getirmekle tam anlamıyla baba olacağını anlarsa daha farklı bir tavra sahip olur.

Max Müller şöyle der: "Kelimelerin yanlış ve bozuk kullanılması önce edebiyatta, sonra da ahlâkta hastalık doğurur; çünkü bozuk bir kelime ve yanlış bir deyim giderek yaşamanın bir parçası hâlini alır." Meselâ bizde yarı arapça bilenler önce lügatın, sonra da ahlâkın bozulmasına neden oldular. Bunun için, "cehl-i mutlak yani mutlak cahillik, yüksek düzeyde fakat yarı bilgin olmaktan daha iyidir, ama yarı alim olmak kötüdür, çünkü böyle bir kişi ne bilginlerin, ne de cahillerin safında yer alır." demişlerdir.

Yarı Arapça bilmekten söz ediyorduk. Arapça'da Ebu-baba, Ümm-anne ve ayrıca bir lakap ve bir künye vardır. Lakab, kabileye aittir, künye ise fal açmak gibidir. Örnek olarak Araplar "Ümmü'l-Veheb" dediklerinde, yani inşaallah bu dünyaya gelen kız büyür, Veheb isminde bir erkek çocuk sahibi olur, demek isterler. Böylelikle bu künye kadına mal ediliyor ve çoğu zaman da erkek çocuğu sahibi olmuyor. Oysa yarı bilgin olan bu kadın, pratiği, vakıası olmayan bir düşünceye sahip oluyor.

lamak mümkündür; buna göre Hint medeniyeti, Amerikan medeniyetinden aşağı olmayan bir medeniyettir.

Eğer medeniyet düşüncesine bu yaklaşımı uygularsak ve bizim aydınlarımız da medeniyeti insanın tekamül sürecindeki bir gelişmesi olarak ele alırsa insanları medenîleştirmek için –şu andakinden– ayrı bir yöntem seçerlerdi.

Oysa yazık ki, geri kalmış ülkeler, Avrupa'nın yalnızca maddî hayatını edinmeyi medeniyetin asıl faktörü görüyorlar, halbuki medeniyet aktarılacak ve örnek alınacak bir hâl değildir. Medeniyet, insanı belli bir aşamaya ulaştıran bir iç durum, ruhî ve insanî bir hâl'dir. Mesele insanın yaşamasına yardım eden araçları modernleştirmek değil, insanın kendini değiştirmesidir. Araçların değişmesiyle insanın bunlara uyum sağlamak ve ürünleri tüketmek için bir miktar değişeceğini inkar etmiyorum. Ama burda insanın kendisi değişmiyor. Tüketme ile ilgili görüşleri değişiyor. Buna göre de modernleşmiş insan ile medenîleşmiş insan çok farklıdır. Birincisinde, insan şeklî seviyede ve yaşama araçlarının değişmesiyle modernleşmiş olur, ikincisinde ise görüşleri değiştiğinde medenîleşmiş oluyor. Konfüçyüs'e, "Toplumun kaderi senin eline verilirse onu düzeltmek ve iyileştirmek için ne yapardın?" diye sormuşlar. Konfüçyüs'ün verdiği cevap şu olmuştur: "İlk işim isim ve kavramları değiştirmek olacaktı. Çünkü toplum, isim ve kavramları yanlış tabir etmek ve kullanmakla bozulur." Bu yanlış kullanım ve tabir, çarpık ve bozuk düşüncelerin zihinlere yerleşmesine sebep olur. Sözgelimi, halk dilinde "baba" kelimesinin anlamı, evlat sahibi olan kişidir. Oysa baba, bundan

farklı olarak, kendisinden doğan çocuğun geleceğini ele alır, terbiye ve eğitimini taahhüd eder ve onun gelecekte iyi veya kötü olmasından sorumlu olur. Baba, bir veya bir kaç kişi hakkında somut anlamda insanî sorumluluğa sahip olan kişidir. Baba mesuliyetlerini yerine getirmiyorsa o baba değildir. Baba yalnız dünyaya çocuk getirmez, bir takım mesajları iletir. Eğer bir baba, "baba" kelimesinin gerçek anlamını kavramak ve bir takım mesajları yerine getirmekle tam anlamıyla baba olacağını anlarsa daha farklı bir tavra sahip olur.

Max Müller şöyle der: "Kelimelerin yanlış ve bozuk kullanılması önce edebiyatta, sonra da ahlâkta hastalık doğurur; çünkü bozuk bir kelime ve yanlış bir deyim giderek yaşamanın bir parçası hâlini alır." Meselâ bizde yarı arapça bilenler önce lügatın, sonra da ahlâkın bozulmasına neden oldular. Bunun için, "cehl-i mutlak yani mutlak cahillik, yüksek düzeyde fakat yarı bilgin olmaktan daha iyidir, ama yarı alim olmak kötüdür, çünkü böyle bir kişi ne bilginlerin, ne de cahillerin safında yer alır." demişlerdir.

Yarı Arapça bilmekten söz ediyorduk. Arapça'da Ebu-baba, Ümm-anne ve ayrıca bir lakap ve bir künye vardır. Lakab, kabileye aittir, künye ise fal açmak gibidir. Örnek olarak Araplar "Ümmü'l-Veheb" dediklerinde, yani inşaallah bu dünyaya gelen kız büyür, Veheb isminde bir erkek çocuk sahibi olur, demek isterler. Böylelikle bu künye kadına mal ediliyor ve çoğu zaman da erkek çocuğu sahibi olmuyor. Oysa yarı bilgin olan bu kadın, pratiği, vakıası olmayan bir düşünceye sahip oluyor.

Batı dillerinden farsçaya geçmiş birçok kelime vardır. Aydınların görevi bu kelimelere asıl anlamlarını ve muhtevalarını yüklemektir. Medeniyet ve modernizm de bunlardandır. Bazan da tahsilli ile aydın kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı görülür. Oysa her tahsilli, aydın fikirli değildir. Birçok aydın fikirli insan vardır, bunlar yüksek tahsil yapmamıştır. Günün moda akımlarına uygun hareket eden her modernist kişi de medenî değildir. Görülüyor ki yanlış anlamlar toplumun bozulmasına yol açıyor, çünkü toplumu meydana getiren düşünceler ve davranışlardır. Toplumda doktor, edebiyatçı, sanatçı ve hüner sahibi kimseler var. Ama ancak aydın düşünce sahibi düşünürler, kendi özel mesajlarıyla yeni bir kültür inşa ediyorlar, yeni bir toplum ortaya çıkarıyorlar ve medeniyetler kuruyorlar. Bence hıristiyan kültürünü Sn. Ojen değil, ama Hz. İsa ve Sn. Paul meydana getirmiş; bunlar batı dünyasının düşünce hayatını değiştirdi. Yine İslâm kültürünü Hz. Muhammed (s.a.v.), Ali ve Ebu Zer meydana getirmiştir. Aydınların görevi toplumda gerçek ve taze bir iman doğurmaktadır, çünkü medeniyetler taze imanların ürünüdür. Bu taze iman yeni temeller üzerinde birçok sanat dalının yükselip beslenmesine yardım eder.

Şüphesiz batı medeniyetinin temeli, Einstein ve diğer icat sahiplerinin ürünü değildir. Batılılar bu medeniyeti, yeni düşünme tarzını öğretenlere borçludurlar. Ortaçağın temeline ilk darbeyi François Bacon indirdi. Öyleyse sanatın değişik dalları toplumun ürünü, toplum da o toplumda varolan inançların üründür. Bugüne kadar, yeni bir iman olmadan hiçbir toplumda büyük bir medeniyetin meydana geldiği görülmemiştir. Bun-

dan dolayıdır ki, medeniyetler, yeteneklerin rahatça ve özgürce gelişmesine elverişli olan ortamlardan ibarettir. Böyle bir ortam mevcut olunca sanatlar ve buluşlar meydana gelir, ortam elverişli olmayınca her türlü gelişme sunî olup ergeç dökülmeye ve yok olmaya mahkumdur. Aynen bahçıvan ve bahçe misalinde olduğu gibi.

Bir toplumda halk kendi sorumluluklarını bilmiyorsa, kim olduğunu, nerede ve niçin yaşadığının bilincinde değilse, kendisine anlam veremiyorsa, o toplumda bütün kurumlar baştan aşağı değişse ve herkes modern elbise giyse bile o toplum medenîleşemez. Çünkü medeniyet, teknik, giyim-kuşam, bilim, caka ve özel tavırlar takınma değildir. Böyle olsaydı bir insanı bir kaç saat, bir toplumu da birkaç ay içinde medenîleştirmek mümkün olacaktı. Peki, bunca harcanan çabalardan, her yeni yön için çizdiğimiz zikzaklardan önemli tecrübeler edinerek bu tutturduğumuz yolun, yol olmadığını anlamamız gerekmez mi?

E. Sezer, "Irkçılık ve Kültür" adlı yazısında şöyle der: "Medeniyet, ortak yönleri olan bütün millî kültürlerden ibarettir. Afrikalı milletlerin kültürlerinin toplamından büyük Afrika kültürü ortaya çıkar ki, gerçekte, siyah Afrika medeniyeti de bundan ibarettir." Maus'a göre ise medeniyet, yeterli miktardaki varlıkların toplamıdır, sayıca bu varlıkların dikkate alındığı ülkelerde medenî gelişmelere rastlanmaktadır.

Kültür hususî, medeniyet ise umumî bir karakter taşır. Kültür, tarih boyunca bir toplumda meydana gelen bütün maddî ve manevî değerlerden ibarettir. Eğer kültürü amaç ve hedef bakımından ve hareket hâlinde

olan bir süreç şeklinde ele alırsak, kültüre, her toplumun zenginlik ve kişilik sahibi olmak yolunda harcadığı çabadır diyebiliriz. Buna göre medeniyet daha dışa ait bir hâldir. Kültür ise bir çekirdektir ve medeniyet yönünün en önemli özelliğidir.

Farklı siyasî ortamlarda, sözgelimi, feodalizm, sosyalizm ve kapitalizmde muhtelif medeniyetler vardır, ama bazan bir iktisadî ortamda çeşitli kültürlerin kök saldığı görülür. Bu da gösteriyor ki, temel ile bina arasındaki ilişkiler hiç de basit değildir. Kültürün gelişmesi yalnızca bir unsura bağlı değildir, meselâ iktisadî unsurun kendi başına belirleyici olacağı düşüncesi gibi. Kültürün gelişmesinde oldukça farklı amiller, geleneksel düşünce, inançlar, duyuşlar, bilgi birikimi ve hikmet anlayışları gibi çeşitli faktörlerin katkısı vardır.

Afrika ülkeleri arasında iki tür ilişki vardır:

a) Yatay ilişki: Bu onların sömürge durumlarını yansıtır.

b) Dikey ilişki: Bu da onların tek bir medeniyete bağlı olduklarını gösterir.

Siyaset ile Kültür Arasındaki İlişki, Sömürgelerin Durumu:

Eğer kültür sürecinin, halkın talihsiz ve istenmeyen durumlar karşısındaki bilinç ve heyecanından doğduğunu kabul edersek bunda siyasî yapının geçici etkisinden söz edilebilir. Yine kültürü coğrafî çevrenin bir ürünü

kabul edersek bunda da siyasî yapının geçici bir etkiye sahip olduğu söylenmelidir. Ama medenîleşmeyi, her şeyden evvel sosyal bir yaratma ve toplumsal güçlerden ve gerçeklerden elde edilen bir sonuç olduğunu düşünürsek o zaman siyasî yapının "etkin ve göze çarpıcı" olduğunu kabul edeceğiz. Hegel, halkın kendi kaderini kendisinin tayin etme hakkını elinden alan siyasî ve içtimaî düzen, aynı zamanda o halkın yaratıcı gücünü de öldürür, der. Bir başka deyişle, sömürgeciler, nereye ayak basarlarsa, halkı kendi kültürel muhtevasından yoksun bırakır ve kültürün meydana gelmesini sağlayan bütün unsurları yok eder ki, bu yapıcı unsurlardan biri de hükümet ve siyasî kurumlardır.

Fransızlar, Cezayir'de Arapça'nın yaygılaşmasına engel oldular. Çünkü bu dilin unutturulması ve giderek ortadan kaldırılması, yerli halkın kendi gücünü kuvveden fiile geçirmesini de engelleyecektir. Bu, medeniyeti oluşturan diğer unsurları da yok edecekti. Sömürge olmuş bir ülkenin medeniyeti sınırlı, durgun ve yozlaşmaya uğramıştır. Bundan sonra da artık o ülkenin yeni bir silkinme yapması güçtür, doğurganlık özelliğini kaybetmiştir, kısırlaştırılmıştır, dolayısıyla yok oluşuna da şaşmamalıdır. Çünkü medeniyet onu oluşturacak zinde, doğurgan ve özgür bir topluma, bir ortama muhtaçtır. Bundan dolayıdır ki, kendine, kendi özüne dönüş ve kendi halkına saygıyı içeren akımlar, sömürgeciler tarafında hurafelere dönüş, eski vahşi dönemlere özenme ve gericilik olarak tanıtılmaktadır. Bir zamanlar Tunus, vakıf mallarını devletleştirmeye, kadınlara özgürlükler vermeye, şer'i mahkemeleri kaldırmaya ve çok kadınla evlenme yasakları koymaya başlamıştı. Sömür-

olan bir süreç şeklinde ele alırsak, kültüre, her toplumun zenginlik ve kişilik sahibi olmak yolunda harcadığı çabadır diyebiliriz. Buna göre medeniyet daha dışa ait bir hâldir. Kültür ise bir çekirdektir ve medeniyet yönünün en önemli özelliğidir.

Farklı siyasî ortamlarda, sözgelimi, feodalizm, sosyalizm ve kapitalizmde muhtelif medeniyetler vardır, ama bazan bir iktisadî ortamda çeşitli kültürlerin kök saldığı görülür. Bu da gösteriyor ki, temel ile bina arasındaki ilişkiler hiç de basit değildir. Kültürün gelişmesi yalnızca bir unsura bağlı değildir, meselâ iktisadî unsurun kendi başına belirleyici olacağı düşüncesi gibi. Kültürün gelişmesinde oldukça farklı amiller, geleneksel düşünce, inançlar, duyuşlar, bilgi birikimi ve hikmet anlayışları gibi çeşitli faktörlerin katkısı vardır.

Afrika ülkeleri arasında iki tür ilişki vardır:

a) Yatay ilişki: Bu onların sömürge durumlarını yansıtır.

b) Dikey ilişki: Bu da onların tek bir medeniyete bağlı olduklarını gösterir.

Siyaset ile Kültür Arasındaki İlişki, Sömürgelerin Durumu:

Eğer kültür sürecinin, halkın talihsiz ve istenmeyen durumlar karşısındaki bilinç ve heyecanından doğduğunu kabul edersek bunda siyasî yapının geçici etkisinden söz edilebilir. Yine kültürü coğrafî çevrenin bir ürünü

kabul edersek bunda da siyasî yapının geçici bir etkiye sahip olduğu söylenmelidir. Ama medenîleşmeyi, her şeyden evvel sosyal bir yaratma ve toplumsal güçlerden ve gerçeklerden elde edilen bir sonuç olduğunu düşünürsek o zaman siyasî yapının "etkin ve göze çarpıcı" olduğunu kabul edeceğiz. Hegel, halkın kendi kaderini kendisinin tayin etme hakkını elinden alan siyasî ve içtimaî düzen, aynı zamanda o halkın yaratıcı gücünü de öldürür, der. Bir başka deyişle, sömürgeciler, nereye ayak basarlarsa, halkı kendi kültürel muhtevasından yoksun bırakır ve kültürün meydana gelmesini sağlayan bütün unsurları yok eder ki, bu yapıcı unsurlardan biri de hükümet ve siyasî kurumlardır.

Fransızlar, Cezayir'de Arapça'nın yaygılaşmasına engel oldular. Çünkü bu dilin unutturulması ve giderek ortadan kaldırılması, yerli halkın kendi gücünü kuvveden fiile geçirmesini de engelleyecektir. Bu, medeniyeti oluşturan diğer unsurları da yok edecekti. Sömürge olmuş bir ülkenin medeniyeti sınırlı, durgun ve yozlaşmaya uğramıştır. Bundan sonra da artık o ülkenin yeni bir silkinme yapması güçtür, doğurganlık özelliğini kaybetmiştir, kısırlaştırılmıştır, dolayısıyla yok oluşuna da şaşmamalıdır. Çünkü medeniyet onu oluşturacak zinde, doğurgan ve özgür bir topluma, bir ortama muhtaçtır. Bundan dolayıdır ki, kendine, kendi özüne dönüş ve kendi halkına saygıyı içeren akımlar, sömürgeciler tarafında hurafelere dönüş, eski vahşi dönemlere özenme ve gericilik olarak tanıtılmaktadır. Bir zamanlar Tunus, vakıf mallarını devletleştirmeye, kadınlara özgürlükler vermeye, şer'i mahkemeleri kaldırmaya ve çok kadınla evlenme yasakları koymaya başlamıştı. Sömür-

geciler Hindistan'da da bir takım faaliyetleri teşvik ettiler. Bütün bu faaliyetlerden gözettikleri amaç, toplumları, sömürgeleri gericiliğe mahkum etmek, ilerlemelerini sağlayacak etkenleri ortadan kaldırmaktı. Sömürgecilik, insanın haysiyetine, özgür düşüncelerin gelişmesine saygıyı tanımaz. Sömürgecilik daha çok iktisadî temellere dayalıdır. Dolayısıyla iyi sömürgecilik-kötü sömürgecilik, diye bir takım sınıflamalara gidemeyiz.

Her nevi sömürgecilik, uğradığı toplumun medeniyetini öldürmekle sonuçlanır. Medeniyet, toplumsal amaçlar, düşünce, teknik ve kurumlarla uyum sağlayan bir bütündür. Sömürgeci medeniyet, yerli halkı bunlara tam uyumlu hâle getirdiği zaman ordan çekilir; ama başlangıçta gelişinin gerekçesi halka bunları öğretmek, onu medenîleştirmektir. Fakat sömürgecilerin bu vaadettiklerini yerine getirdikleri hiçbir zaman görülmemiştir. Yerli halkın, batının fen, teknik ve bilim işlerini öğrenmelerine izin verilmez.

Malniyo, Avrupa'nın sömürgelere verdiği "bahşiş"le ilgili şunları söyler:

Avrupa'nın başka ülkelere kendi feyiz çeşmesinden bedava bir takım şeyleri verdiği düşüncesi tamamen yanlıştır. Avrupa ancak bazı bahşişler verir ve bu da maliyeti oldukça yüksek bir bahşiştir. Biz Avrupalılar tahakkümümüz altında bulundurduğumuz milletlere hiç bir zaman aşağıda sıraladığım kültürel unsurları vermeyiz, çünkü bu siyasî açıdan bir deliliktir:

1) Ateşli silahlar, taarruzu mümkün kılacak savaş araçlarının yapımı, imâli.

2) Siyasî hakimiyet unsuru olan gerçek anlamdaki siyasî özgürlük.

3) Servetlerin bölüşülme hakkı ve imtiyazlar; yani iktisadî hayatın ve kuruluşların kontrolü ve büyük yarar kaynakları Avrupa'nın; zahmet, emek ve az gelir yerli halkın hakkı olarak belirlenir. Avrupa'nın değişmeyen amacı ve ilkesi vermek değil, almaktır, hep almaktır.

Toynbee de şöyle der: Yerliyi kendi kültüründen uzaklaştırmak, kültürlerin değişmesini imkansız kılmaktadır.

Burada karşımıza şu soru çıkmaktadır: Yerli halkın ve sömürgecinin medeniyetinin karışımından oluşan yeni bir medeniyet kurulamaz mı? Sömürgeci, medeniyetler arasında bir temas kurmaz mı? Cevap şudur: Bu, imkansız bir şeydir. Başka medeniyetlerden aktarmalar yapmanın ciddi hiçbir önemi yoktur; ancak dışarıdan aktarma yapan ve bu aktardıklarını kendi benliği içinde eritebilirse ve bu unsurlara kendi özel kişiliğini katabilirse bu, bir dereceye kadar olur. Bunda da genel olarak sonuç şu oluyor: Birinci surette kültürel ihtiyaçlar diyalektik yöntemle karşılanmadığından sömürge olmuş bütün ülkelerde tek parçalı, mozaik bir kültür şekli oluşmaktadır. Yani bütün sömürgeler, kültürel hayatlarıyla birbirlerine benzer bir hâle gelmektedirler. Ancak buna rağmen aralarında bir uyum ve ahenk yoktur. Sebebi de şu: Kültür, herşeyden evvel bir halkın tüm hayat belirtilerinin bir sanat tarzından oluşan birliğidir. Sözgelimi, inşa ettiğimiz bir apartmanda bütün daireler ayrı ayrı tarzda ve stilde ise birbirine karışır,

ama aynı tarz ve stilde ise uyum içinde kalır. Bir toplumun da ortak bir değeri yoksa ve halk tarafından resmen tanınmamış sayısız, rengârenk değerler varsa o toplum yozlaşır verimsiz kalır, bizim toplumumuz gibi. Dışarıdan gelen unsurlar ise benim kişiliğimin etkisinde ve isteklerim doğrultusundadır, çünkü ben ihtiyaçlarıma uygun olarak onların sekillerini değiştirebiliyorum. Onlar beni değil, ben onları yönlendirmekte ve denetlemekteyim. Ama sömürge medeniyeti böyle değildir, o yerliyi abluka altına almış, yerlinin ise ona müdahalesi yoktur. "İhtiyaçların diyalektik yöntemle karşılanması" dediğimiz Japon örneğinde açıkça görülür. Japonlar geleneksel unsurlarıyla Avrupa'dan aldıklarını birleştirdiler ve yeni bir kültür oluşturdular, fakat buna rağmen bu yeni kültür Japonlara ait bir kültürdür. Bu işi yaptıkları zaman Japonlar özgürdü ve ihtiyaçları dışında başka şeylerin peşinde değillerdi.

Sömürgecinin meydana getirdiği bir başka facia da düşünceleri sarsmak, beyinlerde zelzeleler yapmaktır. Bu sarsıntıya uğrayanlar bu yeni esasa dayanarak dünyaya yeniden bakarlar. Tarihî şehâmetin de yok edilmesi şarttır, sömürgeci o halkın kendine duyduğu güvenle birlikte bunu da yok eder.

Medeniyetler Konusunda Tarih Felsefesinin Bazı Tezleri: –Tarif, Tam Faktör, En Güçlü Faktör ve Değişken Faktör–

Bir takım filozoflar, toplumun değişmesinde, medeniyet ve kültürün ortaya çıkmasında tek bir faktörün belirleyici olduğuna inanırlar. Bu filozoflardan biri olan Marx, tarihin hareketinde ve çeşitli medeniyetle-

rin ortaya çıkmasında, insanın maddî nimetlerden yararlanma ve ona sahiplenme çabası olan ekonomik faktörün belirleyici etken olduğunu savunur. Oysa burada şu sual tam yerinde sorulacak bir sualdir: İktisadî faktör bir olduğu hâlde nasıl olur da muhtelif medeniyetlerin gelmesinde belirleyici bir etken olabilir? Verilen cevap şudur: İnsanın maddî nimetlerden yararlanma yolunda gösterdiği çabalar çeşitlidir, buna göre bütün medeniyetlerin ortaya çıkışında tek bir sebep aranabilir, bu da iktisattır.

Bir başka filozof grubuna göre ise, tarihin gelişmesini ve medeniyetlerin ortaya çıkışını tek bir faktörle açıklamak yanlıştır. Medeniyetlerin ortaya çıkışında birden çok faktörün rolü olmuştur, ancak bunlardan sadece birinin daha etkin rol aldığından söz etmek mümkündür. Söz gelimi, ben tahsil görüyorum veya sürekli okuyorum. Benim bu çabadan gözettiğim bazı amaçlar vardır. Hukukî bilgimi arttırmak, görgümü ilerletmek veya sosyal bir mevkii elde etmek vb.. Acaba bu etkenlerden hangisi daha güçlüdür? İktisadî olan mı, sosyal olan mı, yoksa benim böyle bir yönde okumam Allah'ın bir isteği mi? Din ve mezhebe hizmet amacı da olabilir. Ama bunlardan bir tanesi güçlü etkendir.

Bazı filozoflar da tek veya en güçlü etken yerine medeniyetlerin oluşmasında çok sayıda ve çeşitli etkenlerin, faktörlerin İslâm medeniyetini açıklamaya çalışanlara göre, peygamberin ortaya çıkışını ve kısa zamanda başarı kazanmasını tek bir etkene bağlamak yanlıştır. Peygamberin herşeyden evvel bir peygamber olması, sağlam ve güçlü bir kişiliğe sahip olması şansı, İran ve Bizans'ın o dönemde büyük bir za'fa uğraması, halkın

inanç seviyesi, Kureyş'in fikrî seviyesi ve bunun gibi başka etkenleri hesaba katmak gerekir.

Bu üç görüş, bu alanda üç ayrı akımı temsil ederler. Bu akımlar yalnız medeniyetlerin ve tarihin gelişme kanunlarını bulmakla kalmaz, fertlerin hayatında da görülen tezahürleri bu düşüncelerle açıklamaya çalışırlar.

Bunlardan ayrı olarak bir takım filozoflar, medeniyetlerin gelişmesini, toplumsal hayatta kendiliğinden varolan kanunlarla, sözleşmelerle açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan J. J. Rousseau, insanların içtimaî bir sözleşme ile bir araya geldiklerini, içtimaî, ahlâkî ve hukukî hayatı ve kuralları meydana getirdiklerini savunur. Toplum sözleşmesi bütün kurumların ve gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Fakat hemen bu görüşe bir takım itirazlar yöneltilmiştir. Bu itirazı yapanlar, insanların başlangıçta, hiç de öne sürüldüğü gibi bir araya gelip bir sözleşme imzalamamış olduklarını söyler. Onları bir araya gelmeye zorlayan bazı amaçlar, zaruretler vardı. Bu amaçlar ve zaruretler insanların bir araya gelmesini sağlamıştır. Mesela dil böyledir. Biz başlangıçta şu eşyanın ismi şu, bu nesnenin ismi bu olsun, demedik; kendimizden habersiz meramımızı ifade etmek için eşyaya isim koyduk. Biz birbirimizle konuştuktan sonra dilin kuralları ortaya çıktı, yoksa başlangıçta dilin kurallarını tesbit ettikten sonra konuşmaya karar vermedik. Bu gibi zaruretler bizi toplum içinde yaşamaya zorladıktan sonra bu sefer kendiliğinden iş bölümü başladı.

Şimdi bu alanda konuyla ilgili ortaya atılan görüşleri ve açıklama biçimlerini ayrıntılı olarak görelim:

1) Üretim Araçlarının Değişmesi

Bu görüşte olanlara göre, bir köylünün üretim sürecinde kullandığı üretim araçları değişince kendisi mekanize olur, ahlâkî ve ruhî hayatı da değişir. Ama bu değişimi tek etken olarak göstermek doğru mudur? Bir siyah ile bir beyaz ya da iki muhtelif millete ve ırka mensup iki işçinin kullandığı üretim araçları değiştiği hâlde kendilerinde aynı değişim görülemiyor. Öyleyse burada ırk etkeni de bir rol almakta, demektir. Yine Avrupa'da bir kaç sene zarfında üretim araçları fevkalade bir değişme gösterirken aynı değişmeyi Afrika'da göremiyoruz. Öyle ki Avrupa'nın doğusunda ve batısında bile aynı değişim sürecinin olduğundan söz edilemez. Max Weber'in ortaya çıkardığı haritaya bakılırsa, Almanya, İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere sermaye bakımından aynı potansiyele sahip oldukları hâlde farklı mezheplere bağlı olduklarından dolayı bu ülkelerde kalkınma ve kapitalizme geçiş aynı hızı takip etmemiştir.

2) Saldırı ve Savunma Etkeni

Bu, Toynbee'nin teorisidir. Toynbee'ye göre büyüklü küçüklü bütün medeniyetler bu iki etkenin rol aldığı seyri izlemiştir. Medeniyetler de insanlar gibi, doğarlar, gelişirler, büyürler, yaşlanır ve sonunda ölürler. Medeniyetler gençlik dönemlerini yaşadıkları zaman saldırıya geçerler, çünkü gençlik enerjisiyle dopdoludurlar. Olgunluk çağından sonra yavaş yavaş dururlar ve za'fa doğru gittikleri için bundan sonra artık savunmayı tercih ederler. Açıktır ki kişinin zayıf olduğu bir

zaman, onun kendini korumaya ve savunmaya en çok muhtaç olduğu bir zamandır. Saldırı ve savunma etkeni fertte olduğu gibi toplumda da vardır. Medeniyetler güçlü ve enerjik oldukları zaman başka medeniyetlere çeşitli hamlelerde bulunur, onlara saldırır. Tarihte İslâm, zayıflamış olan Zerdüştlüğe en güçlü saldırıyı yaptı. Ama aynı güçlü saldırıyı hıristiyanlığa yapamadı, çünkü hıristiyanlık henüz güçlü zamanını yaşıyordu. Öyle ki Medine'de bile merkezi vardı. Öyleyse savunma faktörü bir mekanizmadır. Buna göre her medeniyet, saldırı durumundan kemale, güçlü olmaya doğru yükselir, sonra yavaş yavaş savunmaya geçer, giderek zayıflar ve sonunda yok olur gider. Adeta fosilleşir. Bugün Zerdüştlük bir fosildir, çünkü çok az sayıda taraftarı kalmıştır. Bu süreci şu şekilde açıklamak mümkün:

SALDIRI – GÜÇLÜLÜK HALİ – ZAYIFLIK

Bugün doğu medeniyeti bir saldırı hamlesine hazırlanmakta, Batı medeniyeti ise giderek kendini savunmaya almaktadır. Birbirini izleyen iki kongreden birincisinde, Afrika'lı siyahlar kurtuluş için çözüm yollarını tartışırken, Fransa'da yapılan ikinci kongrede ise, Fransa bunlara karşı alınacak tedbirleri görüşme ihtiyacını duyuyordu.

3) Göç Etkeni, Hicret

Göç (Hicret) kavramını aydınlığa kavuşturabilmek için her zaman yaptığımız gibi dilbiliminin yardımına başvuracağız. Bu muhakememizi dil biliminden çıkarmak

için değil, dil bilimi sosyolojide işin başını teşkil ettiği içindir. Dil insanın düşüncesi demektir. Buna göre, din, sosyal bilimler ve insanlarla ilgili her mesele hakkında, en sağlam tarihî belge, isimlendirme ve deyim için kullanılan kelimelerdir. Bizim çabamız, kelimenin özünü, özellikle en klasik anlamını ve ilk kökünü araştırıp bulmak olmalıdır. Böylece bize bir konu hakkında ilk veriyi bu kelime vermiş olacaktır. Öyleyse göç, muhâceret (hicret) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de nasıl geçer? Bilinmektedir ki Kur'an hem İslâm, hem tarih için en sağlam bir belgedir.

Kur'an'da hicret, umumî kanaatin aksine peygamberin hayatında ferdî bir olay değil, insanlık dünyasının küllî bir anlamını ifade eder, hicret bütün insanlarla ilgili ve herkesi muhatap alır. Öyleyse hicrete, peygamberin hayatında tarihî bir olay gözüyle bakılamaz; hicret, bir hüküm ve düstûrdur. Kur'an'da hicret kelimesinin geçtiği her yerde insanla ilişkili önemli bir emir vardır. Hicret kelimesinden hemen sonra "Amenu-İman ettiler. Haceru-Hicret ettiler. Cahedu-Savaştılar" gibi kelimeler gelir ve bunların peşpeşe gelişleri bir tesadüf değildir. Buńda belli bir amaç var. Dünya ve ahiret kelimelerinin geçtiği ayetlerde de "dünya" kelimesinin "ahiret"ten önce geldiği görülür. Elbette bunda da bir amaç vardır ve dünyanın –insan ve toplum hayatını yaşarken– ahirete tercihi, önceliği vurgulanmaktadır. Bu kelimelerden neyi sonuç olarak çıkarıyorsunuz? Yani önce bir imanın, ideolojinin ortaya çıkışını mı? İman öyle bir şeydir ki, doğduğu çevre ve şartlar onu kabullenmiyor, o çevrenin şartlarına aykırı düşüyor. Bu durumda bir mü'min için iki seçenek vardır: Birincisi ya

mevcut şartlara teslim olacak, böylelikle inancını ve kavgasını kaybedecektir, ya da ikincisi bir köşeye çekilip münzevileşecektir. Demek oluyor ki bir toplumda azınlıkta olan bir gurup, yeni bir imanla doğmuşsa, yepyeni bir ideolojiyi yüklenmişlerse onlara düşen görev, imandan hemen sonra hicrettir.

Ama burada önemli bir soru cevap beklemektedir: Nereye hicret edilecektir? Fesadın, bozgunculuğun hakim olmadığı yere hicret. Çünkü böyle bir yer, hicret edenleri bozulmaktan kurtarır ve onlara, savaşmaları için hazırlanma fırsatını verir. Demek ki, özetlersek, önce iman, sonra da bozuk şartlara karşı savaşmak için hicret. Hicret edilen yerden, ayrılmak, muzaffer olarak tekrar dönmek içindir. Bunun en canlı misali de Hz. Muhammed'in kendisidir. O, Mekke'yi fethetmek için Mekke'den hicret ediyor. Eğer Mekke'de kalsaydı, aradan bir 10 yıl daha geçse yine Mekke'yi fethedemiyecekti. Yeni bir düşünce daima doğduğu muhitte hor karşılanır, aleyhinde korkunç bir kampanya başlar. Öyleyse düşmanın ve yıkıcılığın hakim olmadığı bir çevre bu yeni düşüncenin doğup gelişmesi için elverişli şartları hazırlar.

Kur'an-ı Kerim'de bir kaç hicret şekline rastlamaktayız:

a) Dönüşü Taahhüd Edilen Hicret: Bu kokuşmuş, bozulmuş muhite muzaffer dönmek için yapılan bir hicret çeşididir. Emperyalistlere ve saldırganlara karşı sömürgelerde başlatılan bütün devrim hareketleri bu guruba girer. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Afrika'da ve Latin Amerika'da kurtuluş savaşlarını ve-

ren aydınlar kendi ülkelerinden ayrılarak, hicret ederek devrimin tohumunu atmışlardır. Eğer bu aydınlar içerde kalsalardı çürüyeceklerdi. Bundan dolayı kendi ülkelerinden hicret etmişler, hatta metropolden cihada başlamışlardır. Ahmet Sukarno, Hollanda Sömürgeciliğine karşı Hollanda'da İslâmcı Öğrenciler Teşkilatının başına geçerek bağımsızlık savaşını başlattı. Bu hareket genişledikten sonra Hollanda'ya girdiler ve ayaklanma başarıya kavuştu. Hint savaşının da tohumu dışarıda atılmıştır.

Her kıyam hareketinde iki aşama vardır: Birinci aşamada kişilik kazanılır ve bu ferdidir. Fert, yeni bir kişilik kazanır, nefsini ıslah eder ve savaşa hazırlanır. İkinci aşama ise toplumsaldır, yığınsaldır. Fertler kişiliklerini inşa ettikten sonra bu aşamaya geçilir. Birinci aşamada cihad ve mücadele yoktur, ama yığınsal ayaklanmanın öncesini oluşturan hazırlıklar tamamlanır, savaş ve cihad kitleye takdim edilir, onların buna sahiplenmesi istenir. O hâlde Kur'an diliyle konuşacak olursak, önce "Amenu- İman Edenler" grubu oluşturulmalı, sonra da "Haceru-Hicret Ettiler" aşamasına geçilmelidir.

b) Serbest ve Taahhüdü Olmayan Hicret: Siyasî ve içtimaî şartlar ile ortamın özellikleri öyle bir durumdadır ki hicretten sonra muzaffer olarak tekrar dönmenin ihtimali yoktur. Çünkü geri dönülmesi düşünülen ortam gerek içte, gerekse dışta umut verici olmalı. İçerde Mekke, dışarda Medine gibi. Ama öyle şartlar var ki burda ne bir ihtimal, ne de bir umut gözükmektedir. Bu durumda geri dönüş için taahhüd yoktur, insan ancak bu ortamdan, bu kokuşmuş ve bozulmuş çevreden

imanını kurtarmak için hicret eder. Kur'an'da sözü edilen Ashab-ı Kehf hikayesi buna örnektir. Ashab-ı Kehf, eğer bulundukları yerde kalsalardı, başkalarına âlet olacak, bozulmuş ortama teslim olacaklardı. Bu tür bir hicret tekrar muzaffer olarak dönmek için değil, imanı sağlama alma hicretidir. Ashab-ı Kehf geri döndü, ama savaşmadı.

c) İlim İçin Hicret: Tarihin ve ilmin özelliklerinden biri hicrettir. Rönesansa kadar ki dönem boyunca ilim sürekli bir duraklama içinde bulunmuştur. Bu döneme gelinceye kadar bilgin sayılan kişilerin uğrak yerleri kütüphaneler ve loş hücreler olmuştur. Bilgin evinde veya çekildiği köşesinde ilmi mütalaalarla yetiniyordu. Sokrat, Eflatun, İbn-i Sina ve Zekeriyya gibi filozoflar hep böyle yapmıştı. Ama rönesanstan sonra ilimlerde, hatta tabiat bilimlerinde bile gelişme hicretle olmuştur. Mesela zoolojinin gelişmesi Afrika, Avusturalya ve doğuya yapılan hicretler sonucudur. Karıncaların ve bir Afrikalı köstebeğin iki üç kuşaklık değişmesini incelemek için bilim adamları Afrika'ya gitti. Eski sosyal bilimcilerse bütün bunlar olurken bir köşede sohbet ediyorlardı ama 17. ve 18. yüzyıllarda bilimsel çalışmalar için göçler başladı. Müller ve Spencer muhtelif kabileleri yerlerinde incelemek için uzun gezilere çıktılar. Bugün arkeoloji ile tarih adeta ikizdirler. Artık arkeoloji olmaksızın tarih düşünülemez. Fakat bugün Avrupa tarihçisinin arkeolojiden söz etmeye hakkı yoktur. Çünkü o Çemşidin tahtına gelmektedir.

Kur'an'da tarih araştırmaları için hicret emri verilmiştir. Yani bir toplumun tarihini yazmak istiyorsanız kütüphanelere gitmiyeceksiniz. Kur'an iki yerde yeryü-

zü üzerinde gezilmesini ve geçmişlerin durumlarının araştırılmasını emretmektedir. Bilimsel araştırma tetkik, keşif ve gözleme dayalıdır, tahminlere ve soyut kıyaslara değil. Kur'an'ın gösterdiği bu tarih metodunda amaç, geçmişteki bir olayı hikaye etmek değil, toplumların neden yok olduklarını ve zulme uğrayanların hangi akibetlere uğratıldıklarını göstermektedir. Bu da geleceğe ışık tutacaktır.

d) İktisadî Hicret: Kur'an iki yerde hicret edenlerin bol ganimetlere sahip olduklarını anlatır. İktisadî hicret yükselişin ve yaşamanın ilerlemesinin etkenidir. Bu, Avrupa için tamamen doğrudur. Avrupa'nın son üçyüz yıllık tarihi gösteriyor ki Avrupa'nın iktisadî gelişmeye kavuşması Afrika'ya ve doğuya açılmasıyla mümkün olmuştur.

e) Ruhî Hicret: Buna Kur'an'ın ilk indirilen ayetlerinde işaret edilmektedir. Peygambere hitaben denilmektedir ki, "Ey örtülere bürünmüş (adam) kalk ve korkut." (el-Müdessir/1-2) Bu ayette kalkma, temel ilkelerdendir. Peygambere, risâleti yüklendiği hatırlatılmakta ve sonra da elbiselerini temiz tutması istenmektedir. Elbiselerini temiz tutması (tathir) derunî, ruhî ve nefsî bir hicret olayını ifade eder. Bu insanın içinde bulunduğu durumdan, olması gereken yere yolculuğa çıkması, hicret etmesidir. Bu tür bir hicret, insanı dış hayatında, iktisadî, fikrî ve siyasî alanlar ile ruhî hayatında sürekli hareketli olmaya, bir dinamizm içinde olmaya sürükler, onu donmuşluğa, yozlaşmaya götüren bağları keser. Demek iki hicret olayıyla karşılaşmaktayız: Biri yeryüzünde olan hicret, biri de ruhî seviyede olan fikrî ve itikadî hicret... Peygamberin en seçkin ashabına en

soylu lakab olarak "muhacir" lakabını uygun görmesi tesadüfi değildir. Başka sıfatları ve lakabları da uygun görebilirdi kuşkusuz. Demek ki, hicret çok görkemli bir eylemdir. Canlarını peygamberin yolunda feda etmekten çekinmeyen ashab için bundan daha şerefli bir sıfat olamazdı.

Hicret olayının çok daha büyük ve anlamlı bir yanı var; bu da bir tarihin başlangıcı olmasıdır. Ne ilginçtir ki hicrî tarihin başlangıcı peygamberin ne doğumu, ne vefatıdır. Hatta o dönem için oldukça büyük bir olay olmasına rağmen Mekke'nin fethi bile bu tarihin başlangıcı değildir. Ki bu fetihle son putlar da kırılmıştı. İslâm'ın da büyük arzusu buydu. Belki bundan da önemlisi "bi'set" yani peygamberin peygambelikle görevlendirilmesi bile hicrî tarihin başlangıcı sayılmıyor. Oysa bunca önemli olaya rağmen Mekke'den Medine'ye hicret, bir tarihin başlangıcı olmuştur. Bu, İslâm açısından hicretin ne büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Öyleyse diyebiliriz ki, hicret geçmişte, tarihte cereyan eden bir olay değil, bir emirdir.

İlk büyük medeniyetler Fırat ile Dicle arasındaki alanda doğup gelişmişlerdir. Babil, Sümer, Akad, Asur vs.. Tarih bu ilk medeniyetlerin 5.000 ila 6.000 yıl öncesine ait olduklarını kaydeder. Yine en eski medeniyetlerden Mısır, Filistin ve İsrail medeniyetlerini ele alalım. Yahudiler göçmen bir ırk olarak tanınır. Hz. İbrahim'den itibaren göç başlıyor ve Filistin'e gelip yerleşiyorlar ve İsrail medeniyetinin temellerini atıyorlar. Bundan da önemlisi Arya medeniyetleridir. Arya kavimleri muhaceretten sonra Hint, İran ve Batı medeniyetlerini kurdular. Yerliler ise sürekli yerlerinde kala-

kaldıkları için medeniyet kuramıyorlar. Tarih hicret eden kavimlerin iyi haberlerini verir, ama yerlerinde kalakalanlardan aynı haberleri vermez. Yunan medeniyeti de hicret eden Kürtlerin kurduğu bir medeniyettir. Bu medeniyet, Kürtlerin Yunan'a gitmeleriyle başladı. Hepsinden de önemlisi ve açıkçası çağdaş Amerikan medeniyetidir. Bu medeniyet tamamen, batıdan kıtaya göç edenlerin kurduğu bir medeniyettir. Avrupa'nın en aşağı kesimleri, en düşük sınıfları kıtayı keşfediyorlar ve tarihte en modern, en hareketli medeniyeti kuruyorlar. Yerli, sükûn hâlinde olduğu için zaaf içindedir. Sükûn, zaaf ve hareketin aksi belirtileri kudret ve güçtür. Muhacir hareketli ve atak olduğu için güç ve kudret sahibidir.

Tonybee, bugüne kadar 27 medeniyeti tesbit etmektedir. Bu medeniyetlerin hemen hemen hepsi, hatta en eskileri göçlerin olduğu kıtalarda muhacir ırklara aittir. Yerlilerin ise bir varlık gösterdikleri görülmemiştir. Kızılderililer Amerika'da asırlar boyu silahla mücehhez oldukları hâlde bir medeniyet kuramamışlardır. Oysa Avrupa'nın köle satıcıları ve gangasterleri Amerika'ya göç ettiler ve bugünkü medeniyeti kurdular. Böylece anlıyoruz ki, hicret tarih boyunca yeni kültürlerin, yeni medeniyetlerin oluşmasında baş etkenlerden biridir.

Hicret neden bu özelliğe sahiptir? Bunun çeşitli sebepleri vardır: En büyük sebeplerin başında, insanın hicretle dünya görüşünü genişletmesi ve bir hareket kazanmasıdır. Muhacirlerin dünya görüşü hem geniş, hem dinamiktir. Bir yerde çakılıp kalan yerlinin ise, tersine dünya görüşü donuklaşmış ve daralmıştır. Bu dar ve donmuş dünya görüşlerinden medeniyet kur-

mak imkansızdır. Avrupa, o donukluğu sürdürseydi içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulabilecekti? Denizcilikteki keşifler, Asya'ya gidiş Avrupa'nın ufkunu açtı. Yunan'ı zayıflatan neydi? Kuşkusuz sığınaklarda kalmak, etrafı çevrili sitelerde yaşamaya alışmak, Yunanlılar bu durgunluğa öylesine alışmışlardı ki, kendilerinden olmayanı barbar diye adlandırıyorlardı. Kendi yerlerine, yörelerine gösterdikleri aşırı bağlılık, onları dünyadan tecrit etti, çevrelerini daralttı ve giderek dünya görüşleri geriledi.

4) Coğrafya ve Irk Sorunu

İbn-i Haldun'un medeniyet açıklamasına göre, medeniyetler, coğrafya, su ve hava şartları sonucunda meydana gelir. Günümüzde de bu görüşü paylaşan bir çok sosyolog vardır. Karasal iklimin şartları altında yaşayan toplumun medeniyetinde coğrafyanın belirleyiciliğini anlamak oldukça kolaydır. Yunan filozoflarından Tales varlığın esasının "su" olduğunu söylüyordu. Kuşkusuz ki bunun asıl sebebi deniz kenarında yaşamasıdır. Bu görüşü savunanlar, coğrafi şartların ırklar üzerinde de önemli etkilere sahip olduklarını öne sürerler. Gerek medeniyetlerin, gerekse ırkların üzerinde coğrafyanın bir takım etkilere sahip olduğu doğrudur, ama coğrafyanın tek belirleyici etken olduğu düşüncesi temelden yanlıştır. Dağlık bölgede yaşayan insanlar, ovada yaşayanlara göre daha atletik ve kuvvetlidir; yine çorak bir arazide yaşayan insanlar ile sulak ve münbit bir arazide yaşayanlar arasında ruhî hayat bakımından bazı farklılıklar vardır. Ama coğrafi şartları tarihin gelişme seyri-

ni belirleyen tek etken olarak kabul etmek mümkün değildir.

Bilinmektedir ki, insan tabiat karşısında zayıf olduğu müddetçe, coğrafî şartlar ona etki etmiştir. Ama insan güçlendikçe, bilgi ve tecrübelerini arttırdıkça coğrafî şartları yenmesini de başarmıştır. Bu tarih boyunca böyledir. Bu görüşe ek olarak, bugün artık coğrafî etkinin giderek zayıfladığı söylenmekte ve bu etkinin yerini iktisadî etkinin aldığı öne sürülmektedir. Bugünkü medeniyeti belirleyen faktör iktisat faktörüdür. Bu görüşü savunanlara göre, düşünceleri, inançları ve ideolojileri iktisadî hayat belirlemektedir. Ayrıca güçlü bir iktisat, zor olan coğrafî şartları yenebilmektedir. İnsan dünya ile olan ilişkilerini sıklaştırdıkça iktisadî etken de güçlenmekte, ferdi çevrelemektedir. Modern iktisadî hayat, insanın teknik kudretinin bir ürünüdür. İktisat ve teknolojik güç büyüdüğü ve geliştiği nispette coğrafî yük hafiflemektedir. Eskiden iktisadî hayatı tabiat yönlendiriyordu. O, adeta bir katalizör, yol gösterici kontrol edici bir mekanizma, belirleyici bir faktördü. İnsanlar, nereye gidelim, nereyi ekelim diye düşünüp duruyorlardı. Bugün ise buna lüzum kalmamıştır. İktisadi etken bu meseleyi kökünden çözümlemiştir. İnsan en olmayacak yerde, vahşi bir ormanda yaşayabiliyor, şartları kendi lehine çevirebiliyor. İktisadî etkende, kâr oranı, konulan sermayeye bağlıdır. Bundan ayrı teknik, insanın dağlara ve nehirlere hakimiyet kurmasını sağlamıştır.

Irkçılık Sorunu: Ben Avrupa'nın nasıl Yunan'dan bu yana ırkçı olduğuna işaret etmek istiyorum. Eskiden Avrupa'nın ırkçılığı bilgisizlik seviyesinde savunulur-

du, ama bugün, bilimsel bir paye kazanmıştır. Eskiden Yunan'ı öven bir Aristo vardı, ama bugün bir doktor, beyaz ırkın bütün ırklardan daha üstün olduğunu "bilimsel verilere dayanarak" savunur. Bunlar, hayvanlar arasında muhtelif ırkların varolması gibi, insanlar arasında da muhtelif ırkların olduğunu savunurlar. Irk nazariyesini etnoloji bilimi yönünden açıklayan etnologların belki en büyüğü Gobineau'dur ki faşistler onun nazariyelerinden ve kitaplarından sonuna kadar yararlanmışlardır. Arthur Gobineau'nun "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme" adlı bir kitabı vardır. Bu ırkçı düşüncelerini bu kitabında öyle makul yöntemler ve yaklaşımlarla yazmıştır ki okuyan herkes tahrik olmaktan kendini alıkoyamaz. Bundan başka Alexis Carrel de kan'ın belirleyiciliğini savunur. Ancak Carrel, kan'ın üstünlüğü düşüncesine inanmaz, ama insan genlerinin ıslah edilebileceğini söyler. Yani ağaç ırklarını nasıl ıslah etmek mümkünse insan ırkını da ıslah etmek mümkündür. Kuşkusuz, yüksek aşamaya gelmiş insan ırkını ıslah etmek daha kolaydır. Öyleyse Darwinizmin evrimciliğini insan kendine uygulamalı ve üstün bir ırk yapmalıdır.

Burada şu soru karşımıza çıkmaktadır: Acaba başkasının kanını aşılamayan Ortodokslar kanın asıl belirleyici etken olduğuna inanıyorlar mı? Cevap şudur: Hayır, çünkü ruhun kanda olduğu ve kanın değişmesiyle insan ruhunun da değişeceği düşüncesindedirler. Öyleyse kanın asıl etken olmasıyla bunun arasında bir fark vardır. Şuna inanılmaktadır ki, asıl olan kan'dır ve kromozomlar değiştikçe insan evrimleşir.

Irkçılığın ve bunları izleyenlerin görüşüne göre, her

ırk, medeniyet yapmakta özel bir kabiliyete sahiptir. Kültür, din ve estetiğin etkisi buna göre ikinci bir derecededir. Tarihin muhtelif süreçleri vardır. Siyasî, dinî ve medenî tarihî merhalelerin her biri, yetkin olmuş bir ırkın malıdır. Bundan da iki netice çıkmaktadır:

a) Kültürü olan ırk,

b) Kültürsüz ırk.

Demek ki iki ırkımız var. Biri kültür ve medeniyete sahip olan ırk diğeri de kültürsüz ırk. Kültür yaratamayan ırk, taklit aşamasında olsa bile medeniyete ulaşmasına imkan yoktur. Bu tezi savunanlar, kızılderililileri ve zencileri göstererek bunların hiçbir zaman bir kültüre sahip olmadıklarını öne sürmektedirler. Sami ırkından gelenler ise geri ve kötü bir kültüre sahip olmuşladır. Ama Arya ırkından olanlar en yüksek kültürü ve medeniyeti oluşturmuşlardır. Tabii Arya ırkının doğu kanadı ile batı kanadı arasında da önemli bir fark vardır. Doğu kanadından olan kavimler, batı kanadından olan kavimlere göre daha aşağıdadırlar.

Şüphesiz ki, gerçek bilimsel olgular karşısında bu ırkçı nazariyelerin hiçbir değeri yoktur. Bilginler tarafından yalnızca Alexis Carrel'in ırkların ıslahı teorisi bugün üzerinde durulmaya değer görülmektedir. Bunun hangi oranda gerçek payı taşıdığı benim araştırma alanım dışındadır. Ama benim işim, size bunları bütün çıplaklığıyla tanıtmaktır. Bu nazariyeler ve düşünceler, çağdaş Avrupa medeniyetini yansıtır. Bir başka yararı da vardır, size bu düşünürlerin ve sözde bilim adamlarının hangi derecelere düştüklerini daha yakından göstermektedir.

5) Kültür ve Medeniyetlerin İlk Kaynağı

Hitler'in dinlerin ve medeniyetlerin ilk kaynağı hakkında ilginç bir tezi var. Bu tez de Yunan, Hint ve Yahudi üçlüsünün kaynaklık teşkil ettiği düşüncesine dayanır.

Yunanlıların ilk kaynak oluşları hakkındaki görüş şudur: Sokrates'tan önce yedi bilgin, hekimle (Hükema-i Seb'a) başlar. Bunların isimleri belli değildir. Sonra Sokrates'ın halkası başlar. Bunu Eflatun, Aristoteles, Akadlılar ve İskenderiye mektebi izler. Avrupa'da Rönesansla birlikte Descartes, Kant ve en sonunda Hegel'de biter. Hint cereyanı ise Vedalar, Buda, Cinizm ve Gandi sıralamasına göredir. Bu sıralamada bir kol tasavvuf ve yeni Eflatunculuk olarak İslâm'da görülür. Üçüncü kolda ise Adonis Rba'l Şems, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed vardır. Hz. Muhammed'in halkası ayrıdır, çünkü bunda iki kol birden kesişmektedir. Hitlerin tahliline göre birinci kol olan Yunan, ikicini kol olan Hint'ten ayrılmadır, ama bunlar temelde aynı koldur. Demek ki Avrupa'lıların iki koldan geliş yönleri vardır, bunun Hinde mi, yoksa Yunan'a mı dayandığı hassas bir konudur. Belki de Dicle ile Fırat arasındadır.

Çok ilginçtir hiçbir zaman Dicle ile Fırat arasındaki yöreden (Beyne'n-Nehreyn) batı söz etmiyor. Çünkü bundan söz ederse geliştirdiği bütün nazariye bir anda boşa çıkacaktır. Oysa bütüncü bir gelişme seyri vardır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Yunan medeniyetinin kaynağı Kürt'lere dayanır. Kürtler iki nehir arasının bir odağıdır. Mezopotamya, dünyanın kültür, medeniyet ve felsefe merkezidir. Riyazî bilimlerin ilk gelişme gös-

terdiği yer bu iki nehrin arası bölgedir. Sümerler ve Babilliler yıldızlar bilimini ve denizciliği keşfettiler. Sonraları Fenikeliler bu bilimleri bunlardan öğrendiler. Sümerler, bataklığı kurutmak zorundaydılar. Mezopotamya bütün dinlerin de kaynağıdır. Sözgelimi nur'un bütün dinlerde soyluluğu ve kutsallığı vardır. Bu, her şeyden evvel Sümerlerle ilgilidir. Onlar tanrılarının yıldızlarda, en büyük tanrının da güneşde olduğuna inanırlardı. Yine onlara göre nur ve ateş kutsaldır ve güneşin kalıbında tecelli etmiştir. Bundan dolayı zarf yani kalıb olan güneş de kutsaldır. Ama güneşin asıl değeri ışık saçmasıdır. Bundan ilahî bir alamet olarak ateşperestlik meydana geldi. İran'da Zerdüşt'ten evvel Mitraizm ve Rumlarda da Ayatapıcılık vardı. Rumlar, tapınaklarında ölmez, sönmez ateş yakalardı. Bir genç kız da o kutsal ateşi korumakla görevlendirilirdi. Hıristiyanlık ilk çıkışında bu ateş inancıyla epey mücadele etmek zorunda kaldı.

Öyleyse biri Yunan ve Hint'ten, diğeri de Sami'den kaynaklanan iki koldan fazla gelişme seyri yoktur. Ancak tarihin seyri üç medeniyet kaynağı olduğunu göstermektedir:

1) Sami kolu: Önce Aramî, sonra Aberî, en sonda da Arabî oluyor.

2) Arya kolu: Hint ve İran, sonra Yunan.

3) Çinli ve sarı ırk.

Bir başka teze göre bütün medeniyetler bir kaynaktan çıkmaktadır ve ırkların hepsinin bir menşei vardır, başlangıçta bir kültür ve medeniyet vardı. Bu alanda

Benveniste çok önemli araştırmalarda bulunmuştur. O dünyanın 72 dilini gramerleriyle birlikte bilmektedir. Nabigalar'a mensuptur ve henüz 18 yaşında iken Sağdi dilinin gramerini yazmıştır. Benveniste'e göre ırkların tek bir menşe'den geldiklerine ilişkin iki kanıt vardır. Biri tarihî ve arkeolojik araştırmalar sonucu muhtelif yerlerde ve zamanlarda yaşamış eski toplumların kullandığı araçları, âletleri bulup çıkarmak, diğeri de dil bilimidir. Geçmişteki toplumların konuştuğu dildeki bir takım kelimelerin diller arasındaki dolaşımı toplumların bir kaynaktan geldiğini göstermektedir. Bu nazariye göre, insanlar başlangıçta bir dil konuşuyorlardı. Onların tek toplum olma durumundan kopmaları ve dağılmaları konuştukları dilin bir takım ve çok sayıdaki kelimeleri de beraberlerinde götürmelerine yol açmıştır. Öyleyse, biz eğer terim olarak anne, baba, kardeş, kızkardeş, yer, gök, kelimelerinin muhtelif dillerdeki kullanılış şekillerini bulabilirsek öne sürdüğümüz tez ispatlanmış olacaktır. Yaptığı uzun araştırmalar sonucunda bu kelimelerin çoğu dilde benzer harflerden ve seslerden oluştuklarını ortaya çıkarmıştır. Bazan da bu kelimelerin öncesinde veya sonrasına eklenen ekler birbirine kesin olarak benzeşmektedir. Benveniste, araştırmalarında aile, kavim, akraba ve mutfak gibi kelimelerin benzer anlamlarda kullanıldıklarını da göstermiştir. Somut bir kelimenin hem İran'da hem Afrika'nın kabilelerinde veya Araplarda aynı anlamda kullanılması, benzeşmesi bir tesadüf olabilir mi? Bu, belki insanların bir kökten geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu işe yardımcı olabilecek başka konular da var.

Mesela, dinler arasındaki ortak kavramlar, insan toplumlarının bir kökten geldiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Peygamber kavramının zihinlerde uyandırdığı imaj, bütün ırkları kapsayıcıdır. Kızılderili, siyah ve beyaz derili bütün insanların inandığı bir peygamber imajı ile ayrı ayrı dinlerdeki tanrıların ortak isimleri, dinî törenlerin benzeşmesi, dinlerle ilgili mitolojiler, rivayetler gibi başka faktörleri de eklemek lazım. Bundan ayrı olarak bütün dinlerde kurban kesmenin ortak bir ibadet olduğunu görmekteyiz. Ken'anî'lerin bir ziraat tanrısı olduğu bilinir. Bahar'dan güze kadar sakladıkları bu tanrıyı güz dönemi büyük ve görkemli bir törenle denize atarak kurban ederlerdi. Çok eski ve en ilkel bilinen dinlerden günümüze kadar süregelen bu kurban geleneği İslâmiyet'te de vardır. "Zebh", yani kurban boğazlama, kurban kesme "mezbah" denen kelimeden türemiş ki, bunun da anlamı tanrı adına üzerine kurban kesilen yassı taştır. Sonraları bu ism-i mekan'dan "zebh" fiili çıkarılmıştır. Araplarda ve başka kavimlerin dilinde mekan isimlerinden türetilme fiillerin sayısı çoktur. Bunun gibi mesela "merket" (eğilmek) "ket'den" veya "ked'den" (rüku' yeri) alınmıştır ve sonra arapçalaştırılarak "mesced" (mescid) olmuştur. Mescid, mef'il vezninde ism-i mekan olduğu için ondan "secde" fiilini türetmişlerdir.

Hıristiyanlıkta da iki çeşit kurban vardır. Biri turfanda meyvelerin armağan edilmesi veya ahşam (akrabalar) ve ağnam (koyunların) ilk eti, diğeri de, rabbani akşam yemeğidir ki, buna şimdi komuniyun derler. Bir de temizleme guslü (vaftiz) vardır ki, biz müslümanlar bebeğin kulağına sadece ezan okumakla yetinmekte-

yiz. Komuniyun iştiraktan gelir. Ama bu acaba hıristiyanlığa nasıl geçmiştir? Kurban, onların tanrılarına olan imanlarının ihlasını ilan anlamını taşır. Kurban da bütün dinlerde vardır. Çin'de kurban törenleri çok daha ilginç ve görkemliydi. Çinliler büyük tanrıları olan Asura'yı büyük bir arabaya yükleyip omuzlar üzerinde taşırlardı. Bu sırada yol kenarlarında toplanan halk kendi çocuklarını bu tanrının önüne getirip kurban edermiş. Halktan birisi eğer çocuğunu kurban etmekten çekinirse o çocuğa, hayatının sonuna kadar nefret gözüyle bakılırmış. Bu dökülen kandan alınlarına süren Çinliler böylece kurban ibadetlerini yerine getirirlermiş.

Kan nedir? Yakınlaşma ve bir kandan olma işaretidir. Çinliler bu yolla isteklerini, dileklerini mabudlarına ulaştırırlardı. Kan sıçratmak onlarla tanrıları arasında bir yakınlık, bir akrabalık doğurur. Bu işin aynısını hıristiyanlıkta da görmek mümkündür. Ancak arada şu fark vardır, hıristiyanlar bu işi kutsal şarapla yaptıklarına inanırlar. Hıristiyanlara göre içilen bu kutsal şaraptan Hz. İsa hayatının son anlarında içmiş ve aynı şarabı kendisine tâbi olanların kaplarına dökmüş, ondan da bir miktar artakalmıştır. Bu şarabın içine su katılmış ve bugüne kadar getirilmiştir. Bu şaraptan kim içerse Mesih'e yalnızca ruhen ve manen değil, aynı zamanda cismen de yakınlaşır. Bu şarabın katkısıyla pişirilen ekmekten yendiği takdirde kişi Mesih'in bedeniyle birleşir; Mesih tanrıya yakın olduğundan insan da Religion (iki defa muttasıl olmak) denen bu davranış sayesinde tanrıyla da birleşmiş olur ki, birleşmenin en yakın olanı bedenî olanıdır.

Görülüyor ki muhtelif dinlerin törenleri, insanların tek bir kökten geldiğini göstermektedir. Tanrıların isimleri de bu düşünceyi kuvvetlendirir. İsrail kavminin tanrı isimleri ve melek isimleri sonuna eklenen çoğunlukla "el, il, ılîm, ilüm ve ilihiyum" ekleri –sözgelimi İsrail, İsrafil ve diğer isimlerdeki ekler bunun gibidir– ortak menşe'e işarettir. Bu "ilim ve iluhim" hem tanrıların, hem de en büyük tanrının ismi olmuştur. Bundan da anlaşılıyor ki ilk insanların ve toplumların tanrılarının çokluğu, tanrıların kendileriyle ilgili tasavvurları arasında bir birlik vardır. Arapça'da "El", "İlah" ve "Allah" burdan türemektedir.

Fraizer'ın hıristiyanlıkla ilgili 10 ciltlik bir eseri vardır. Bu eserde hıristiyanlıkta görülen çok sayıdaki törenler, doğu dinlerinde var olan törenlerin biçim değiştirmiş şekilleri ve tekrarıdır. Bunlar, önce doğu dinleri ve mitolojilerinden Yunan'a gelmiş, oradan da hıristiyanlığa geçmiştir. Hıristiyanlıkta revaç bulan bütün resimlerde eski doğu dinlerinin derin izleri vardır, öyle ki isimler bile ortakdır. Mesela Adonis ismi, sahip anlamındadır –Rabb muluk veya muluc ki Arapça'da melik'tir– çok eski doğu dinlerinden bir tanrının ismidir. Yunan'daki Zeus, Romalılar'daki Jupiter, güneş ve ışık tanrısı Bel ve Ba'l'dır, yani doğu tanrısıdır. Bunların hepsinin anlamı, sahip, efendi ve büyük'lüktür. Bütün dinlerde bir efendiye, bir sahibe, bir büyüğe ve maveraî bir güce meyil vardır. Bütün bunlardan sonra şunu söylemek mümkündür: Irkların tek bir menşe'den geldiği fikrî medeniyetlerin tarih felsefesinde üzerinde en çok durulmaya ve savunulmaya değer bir tezdir.

6) Tabiatla Mücadele

En çok Toynbee'nin savunduğu bu görüşe göre, elverişli olmayan tabiat şartlarında yaşayan insanlar daha güçlü ve dayanıklıdır, yaşamaya elverişli olan şartların insanları ise durgun bir ruha, donuk ilişkilere sahiptirler. Sümerler, yaşamaya elverişli olmayan bir çevrede yaşadıkları için büyük bir medeniyet kurmuşken, bol münbit ve elverişli bir çevrenin insanları olan Hintliler pek ileri gidememişlerdir.

Bu nazariye bazı bakımlardan doğrudur, ama toplumsal gelişmeleri açıklamada umumî bir kanun olamaz. Çünkü bu gelişme süresince ırk faktörünün de önemli bir payı vardır. Bazı ırklar oldukça elverişsiz şartlarda yaşadıkları hâlde medeniyet kurduklarına şahid olmuyoruz.

7) Aşk ve Açlık Faktörü

Schiller şöyle der: Dünyanın çarkını aşk ve açlık çevirir. Freud, bu cümleden çok yararlandı. Oysa bu nazariye Freud'un anlamak istediği gibi değil, daha farklıdır. Aşk, fıtrî ve ruhî bir etkendir. Aşk ve açlık medeniyeti meydana getiren iki etken olarak savunulur.

8) Tarihin Birliği Tezi

Tarihte birlik düşüncesini savunanlar, tarihte bir gelişme sürecinin olduğunu söylerler. Bunlara göre, tarihî

süreci çeşitlendirmenin bir anlamı yoktur. Tarih bir kervan gibidir. Somut bir başlangıç noktasından yola çıkmış, somut bir seyir izleyerek sapma kabul etmeksizin somut bir yöne doğru yol almaktadır. Bu seyirde toplumlar, kültürler ve dinler ileri-geri şemalar çizmektedirler, bunda gerçek olan tek şey ölüm ve yokoluştur. Bu, tarihin bilimsel ve kanunî gelişme seyridir. Bunun sonuçlarını elde etme işi tarih bilimine düşer. Tarih bilimi diyorum. Bilim, kanunları keşfetmek, bilmek, yani varolan birşeyden haberdar olmaktır. Öyleyse bilme ve tarih bilimi arasında bir fark olmalı. Eğer tarih çeşitlilik içeriyorsa içi boş bir bilim demektir, ama gerçekten hareketin dinamiklerine ve tekamül kanunları esasına dayanıyorsa canlı ve gerçek bir bilim değeri taşır. Tarih bilimi bu durumda kanunları keşfedecek, bilimsel evrimi bulacak ve değişimi tesbit edecektir.

Tarihin seyrinde birlik düşüncesi, diri ve dinamik bir gerçek üzerine ve zincirlemesine sıralanmış tarihî olaylardır ki, bu hakikatın ismi tarihtir. Bu alandaki çeşitli tezleri şöyle sıralayalım:

a) Başlangıçtan bu yana tarih ve kültürün diyalektik bir seyir takip ettiğini savunan görüş,

b) Tarihin ve toplumun değişiminde mutlak olmayan kanunların ve değişen faktörlerin belirleyici olduğunu savunan görüş,

c) İnsan tarihi üzerinde iktisadî unsurun belirleyici olduğunu savunan görüş,

d) Tarihî gelişmeyi kahramanlara ve tesadüflere bağlayan görüş,

e) Endividualisme ve sosyalizme karşı personalizmi savunan görüş.

Kültür ve medeniyetlerin iki zıt kutbunda sürekli bir hareket vardır. Bu görüşler, dünyanın kültür ve medeniyetlerini birçok bakış açısına göre tasnif ediyorlar. Herkes kendi bakış açısına göre kültür ve medeniyet hâlini bir yerlere yerleştirmeye çabalar. Bir kısmı coğrafyayı esas amil gösterirken, bir başkası doğuyu, batıyı veya kara ve denize yakınlığı baş etkenler arasında sayar. Mesela Akdeniz'in çevresinde çeşitli ülkeler vardır. Türkiye, İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan, Doğu Avrupa, Filistin vb.. Bunlar Akdeniz medeniyetler topluluğundadır. Fırat ve Dicle arası medeniyetlere de daha önce değinmiştik. Bir de kara medeniyetleri vardır, Çin ve Hint medeniyetleri gibi. Bir başka medeniyet de İslâm medeniyetidir. Çin'in ve Hind'in denizle çevrili olduğu doğrudur, ama buna rağmen bu iki medeniyet kara medeniyetleridir. Medine ve Mekke, tamamen deniz etkisinden uzakta iki şehirdir. İslâm düşüncesi ve ideolojisi de bir sahil ideolojisi değildir. Oysa Sümerler sahil bir ideolojiye sahiptirler.

Kültürlü ırk ve kültürsüz ırk ayırımları da temelden yanlıştır. Kuşkusuz kültür hareketleriyle ırklar arasında birtakım bağlantılar vardır. Bir millet, meydana getirdiği kültürel değerleri bütün tarihî devrelerde korur. Bu, muhtelif zamanlarda ve muhtelif kültür ve dinlerde ortak birtakım değerlerin ifadesidir. Nizamî ve siyasî güç ve medenî güç arasında bir takım ilişkiler vardır. İki varlık arasındaki ilişki, sosyolojinin araşıtrma yöntemlerine göre nedenselliği açıklar. Biz bu ilişkiyi tesbit edebildiğimiz zaman, onun nedensel yönünü de

keşfedebiliriz. Bu yöntemle Çin üzerinde biraz düşünelim. Her milletin kültür hayatında bir kaç devrenin olduğu savunulur. Mitolojik, dinî, felsefî ve teknolojik devreler. Ama birbirine benzeşmeyen bütün bu devreler boyunca varlığını daima sürdüren bir sıfat vardır. Bu da Çin'de ırkın sarı renkte oluşudur. Sözgelimi, kültür, irfan, duyuş ve eşyaya bakış, birbirini izleyen bütün devrelerde vardır ve bunlar sarı ırktan kaynaklanmaktadır. Ve ırk da coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Öyleyse üç etken (ırk, coğrafya ve kültür) arasında nedensellik ilişkisi vardır. Ama hangisi sebep, hangisi netice, bu ayrı bir tartışma konusudur. Demek istediğim, kültürleri, coğrafya ve ırk faktörleriyle tasnif etmek, bu tarz açıklama ve analizlerde yapılmaktadır. Bir başka görüş, üretim araçları ve üretim tarzının değişmesine paralel olarak düşünce ve görüşlerin de değiştiğini savunur. Buna göre üretim tarzı değiştikten sonra düşüncelerin değişmemesi imkansızdır. Hıristiyanlıkta da bu etkenin sonucu bazı değişmelerin olduğu gösterilir. Öyleyse üretim tarzıyla düşünce arasında nedensel ilişkiler vardır. Ama hangisinin sebep, hangisinin netice olduğu konusu tartışmalıdır. Burada iki görüşün ortaya çıktığını görüyoruz:

a) Subjektif görüşten yana olanlar, yani idealistler,

b) Objektif görüşten yana olanlar yani realistler.

Subjektif görüşü savunanlara göre, icatların kaynağı insanın kendisidir. İnsan başlangıçta, el yerine vücudunu, sonra öküzü, sabanı ve en sonunda traktörü tarımda kullanmayı düşündü. Önce düşündü, karar verdi, sonra da uyguladı. İcat düşüncesi önce zihinde meydana ge-

lir, sonra biçime dökülür. Objektif görüşten yana olanların bir kolu olan Marxistlere göre, durum bunun tam tersidir. İnsan, işin şekline, toplumsal ilişkilere ve üretim araçlarına tâbidir. Bunların değişmesini kaçınılmaz kılar. Ama bu ikisi arasında nedensel (illî) bir ilişki vardır ve nedensellik aradaki yakınlıktan doğmaktadır. Çünkü nerede üretim tarzı değişmişse, orada yeni bir kültür, yeni bir görüş meydana gelmiştir. Üretim araçlarının değişmesi, yeni giderlere ve bölüşüme de neden olmaktadır.

Bazıları da bunu "ihtiyaç" kavramıyla açıklamaya çalışırlar. Bir şeye duyulan ihtiyaç, üretim araçlarını ve insan ilişkilerini değiştirir. Tarıma dayalı bir toplumda insanlar daha fazla ürün elde edebilmek için, yeni araçlar icat etme düşüncesine zorlanmışlardır. İhtiyacın araçları doğurması, düşüncelerin de doğmasına yol açmıştır. Bu, insana dışından yöneltilen bir baskı ve zorlamadır, şartların bir sonucudur. Bunun da sonucu üretim değişir, pazar değişir ve en sonunda haliyle insan ilişkileri de değişime uğrar. Dağıtım ve pazarlamada bunu daha açık görmek mümkündür. Sözgelimi eskiden İran'da modern mamül malları ithal eden bir zümre yoktu, ama bugün vardır. Bu zümre meydana geldiği için, ayrı bir çevre, ayrı bir kültür ve ayrı meseleler doğmuştur. Tabii biz bu iddialara şu soruları yöneltebiliriz: Peki Sokrates zamanında da aynı ihtiyaçlar sözkonusu değil miydi? Niye o zaman elektrik doğmadı, tarım modern yöntemlere kavuşmadı? İnsanlar ne diye asırlar boyu aynı üretim tarzını ve aynı üretim araçlarını kullandı?

Öyleyse özgür olan, değiştirilebilen, yapıcı ve irade

sahibi bir insan düşüncesi ile insanın çevresi, toplumsal yapı, çeşitli maddî araçlar arasında her zaman karşılıklı nedensel ilişkiler vardır. Bu ilişkiler karşılıklı olarak etki eden ve edilgendir. Benim esas görüşüm şudur:

1) İnsan ve çevresi arasında sürekli bir etkileşim vardır, bu nedensel bir ilişkiye dayanır. Burada biz, ne çevrenin insan üzerindeki etkisini inkâr ediyoruz, ne de insanın çevresi üzerindeki etkisini yok sayıyoruz. (İdealist ve Marxist görüş açılarının dışında olan bu görüş, aynı zamanda insanın kendisi ve toplumsal yönlerini birbirinden ayırmaktadır.)

2) İnsanın çevresi üzerinde etkili olduğunu düşünmek, çevrenin insan üzerinde belirleyicilik hususiyetine sahip olduğu, düşüncesini geçersiz kılmaz.

İnsan, çevresini yapar, diyen idealistler, şuna inanıyorlar ki, insan salt anlamda özgürdür, hiç bir şeyden etkilenmez, hiç bir sebebe dayanmaksızın adeta tanrı gibi yaratır ve kimseye hesap vermez. Oysa insan çevresini etkilerken kendisi de çevreden etkilenmektedir. İnsan salt anlamda özgür değildir ve ister istemez bulunduğu muhitin şartlarıyla çevrilidir. İnsan çevresinde eser bıraktığı anda bile özgür değildir ve üzerinde çevresinin etkisi vardır.

Buluşları ihtiyaçların meydana getirdiği düşüncesine gelince. Önce şu soruya cevab aramak lâzım: İhtiyaçlar sebep midir, yoksa şart mıdır? Misal olarak makinayı ele alalım. Makina insanın kullanmaya olan ihtiyacı üzerine keşfedildi. İyi ama bu ihtiyaçlar ta eski zamanlardan beri varken niye daha önce, sözgelimi Ortaçağ'da bulunmadı? Cevabı basit: Çünkü o zaman rönesans yoktu.

Eğer ihtiyaçlar sebep olsaydı, ihtiyacın bulunduğu her yerde buluşların da olması gerekirdi. Demek ki, ihtiyaç, buluşların temel sebebi değil, şartıdır. Buluş, insan beyninin üretici oluşuna, yeni yöntemler ve arayışlara yönelmesine bağlıdır. Çokça ihtiyaçlar görülmüş ama buluşlara rastlanmamıştır.

Öyleyse hem kendisi yapan, hem de çevresinin etkisiyle yapmaya yönlendirilen bir insan söz konusudur burda.

İnançların da önemli payını hesaba katmak lâzımdır. Medeniyetlerde, dinlerde ve hayata verilen anlamda insanların dünyaya ve ahirete yönelişleri, inanışları da çok önemli bir rol oynar. Batılı ruhta dünyaya, Doğulu ruhta ise ahirete bir meyil vardır. Eğer bu görüş açısından bir takın sorunları ve bazı tarihî evreleri gözden geçirirsek önemli sonuçlara varabiliriz. İlk elde edebileceğimiz sonuç, her toplumun tarihî gelişiminde hareketli devrelerin olduğudur. Bu da farklı hızlara sahip hareketlerdir.

Meselâ İran'da milattan öncesinden milattan sonra dördüncü yüzyıla kadar oldukça hareketli bir devre görülmektedir. Bu devre içinde Mazdek ve Mani dinleri ortaya çıkmış, önemli ihtilaller olmuş, sonra İslâm'ın doğuşuyla Sasani İmparatorluğu ortadan kaldırılmış, Hıristiyanlık ile Zerdüştlük arasında büyük çekişmeler başlamıştır. Çeşitli İslâm fırkalarının çıkışı, fıkıh, felsefe ve siyaset alanında önemli gelişmeler göstermesi bu dönem içinde mütalaa edilebilir. Persler zamanında genç kuşaklar, dünyayı yaşamak üzere eğitilirlerdi. Üçüncü ve dördüncü asırlarda İran'da hem dünyaya, hem de ahirete rağbet başlamıştır. Bundan sonra bir

gevşeme görülür. Milattan önce Yunanistan'da bir dönem ahirete karşı bir ilgi dönemi göze çarpar. Bu dönemde ortaya çıkan büyük adamlar genç kuşakları ölümden sonra ruhun sabit kaldığı fikrine alıştırmak üzere eğitirlerdi.

Demek ki bütün tarihlerde, kültür ve medeniyetlerde dünya ve ahirete meyil arasında hareketler vardır. Bir toplumda, bir dönemde dünyaya karşı gösterilen aşırı tutkunluk, daha sonraki dönemde yerini ahirete yönelişe bırakmıştır. Eski Çin'de dünyaya karşı aşırı bir eğilim varken sonra doğan Taoizm ahirete bir eğilimin doğmasına yol açmıştır. Bu temel düşüncenin amacı toplumsal istikrardır. Konfüçyüs'ten sonra ortaya çıkan bu düşünce akımına karşı Budizmin Çin'de taraftar topladığını görüyoruz. Oysa ne ilginçtir ki, Çin'de bulunan Budist taraflar Hindistan'da görülemiyor. Yine Romalılar döneminde dünyaya aşırı bir tutkunluğun yaygın olduğunu biliyoruz. Buna tepki olarak hıristiyanlığın ahirete dönüş düşüncesi gelişti. Bu düşünce bir zaman sonra yayılınca Ortaçağı doğurur, ama buna da tepki olarak rönesans düşüncesi başlar. Dünyaya dönük ilim düşüncesinin egemen olduğu bu dönem artık tamamlanmak üzeredir ve bugün Avrupa'da ahirete karşı yeni bir ilgi başlamış bulunmaktadır. Doğu dinlerine karşı duyulan ilgi, uyuşturucu maddeler kullanarak bir süre dünyadan kaçma, uzaklaşma bunun başlıca belirtisidir.

Bugün insanî bilimlerde belli başlı üç kavram var ki, bunlar anahtar kavramlar durumundadır. Anahtar kavram, deyiminden şunu kastediyorum ki, eğer bunları anlayabilirsek, bunlara ilişkin diğer bütün meseleleri de anlamak kolay olacaktır.

19. Yüzyılda endividualizm yani bireyi ön safa çıkaran düşünce ile sosyalizm, yani toplumu önsafa çıkaran düşünce hakim idi. Birincisine psikologlar ilgi duyarken, ikincisine sosyologlar ilgi duyuyordu. Ama bugün ilgi alanı bu her iki düşünce akımından personalizm akımına kaymaktadır.

Genel olarak personaliteyi, şahsiyet, kişilik, karakter ve benlik olarak tercüme ediyorlar. Bazı aydınlar ve düşünürler de Amerikalı düşünce adamlarını taklid ederek şahsiyetle benliği birbirinin yerine kullanıyor, müteradif sayıyorlar. Amerikalı psikologlara göre personalitenin anlamı, herkesin karakterinin asıl nedeni olan gidiş, duyuş ve düşünce özelliği ya da ruhî sıfatlardan ibarettir. Oysa Fransa ekolu bu iki kelimeyi eş anlamlı görmüyor, ki benim de tercihim bu yöndedir.

Daha çok Avrupa'da Yung ve Amerika'da John Dewey şahsiyet ve benlik konuları üzerinde durmuşlardır. Bunlara göre şahsiyet ve benlik her ikisi de müşterektir. Benlik, her ferdin, onu diğer fertlerden ayıran ve kişiliğini teşhis eden özellikleridir. Sözgelimi iki kardeşi nasıl şeklî özelliklerinden, endamlarından tanıyabiliyorsak, ruhî özelliklerinden de öylece tanıyabiliriz. Tıpatıp birbirine benzeyen iki fert bulmak imkânsızdır. Nitekim botanikte de birbirine benzeyen iki ağaç yaprağı bulmak mümkün değildir. İnsan da öyle karakteristik özelliklere sahiptir ki bu, onu diğer fertlerden kesin olarak ayırır. Şahsiyet öyle bir şeydir ki, ferde bir ünvan ve itibar olarak verilmez, bu onun ruhî özelliği, temel gidişi, yönelişidir ki başkasında bulunmaz.

19. yüzyıl sosyolojisinde ferdi toplum meydana geti-

riyordu. Tabiî olarak toplum, ferdi meydana getirir derken onu organik olarak meydana getirir anlamını taşımaz. Ben bir erkek olarak ister doğulu olayım, ister batılı. Bütün dünya erkekleri birbirinden farksızdır. Burada bizi birbirimizden ayırdeden kişiliktir.

Lasen, psikolojide bu alanda en son tarifleri yapan ve ince araştırmalara, çözümlemelere sahip bir psikologtur. Ona göre, benlik, ferdin gidişinden ve düşüncelerindeki özelliklerden ibarettir ve ırsiyyet yoluyla kişide yerleşir. Şahsiyet ise gidiş, düşünüş ve duyuş özellikleridir, bu toplumdan alınır. Demek ki bu görüşe göre, benlik ırsî, şahsiyet ise toplumsaldır. Diğer bir deyimle benlik genetiktir, şahsiyet ise sosyaldir. Ve bu ikisinin birbirine eklenmesiyle hissedilir kişilik yani insanın gerçeği ortaya çıkar. Mesela diyelim ki ben içe dönük bir insanım. Ben bu içe dönüklüğü, babamdan, atalarımdan, ırkımdan miras yoluyla aldım ve benim ruhumda vardır. Duyuşlarım, yalnızca zihnîdir ve pek az zamanlarda maddî olabiliyor. Öyleyse ben içe dönüklüğü, toplumun bir müdahalesi olmaksızın almışım, içe dönüklük ruhumun ve düşünüş tarzımın bir özelliğidir. Sonra dindar bir toplumda ve dindar bir ailede hayata atıldım. Yaşadığım hayatın olayları beni içe dönük bir kişi kılıyor. Bana baktığınızda içe dönük bir insandır, dersiniz. Bu içe dönüklük içinde yaşadığım ailenin, şehrin ve sosyal hayatın gereklerine göre uydurulmuştur. Psikologların aksine bu içe dönüklük, ona miras kalmıştır, ya da sosyolagların aksine toplum ona bu içe dönüklüğü vermiştir, demek yanlıştır. Belki bu bana miras yoluyla geçmiştir ve toplumsal hayatım içinde gelişip hayatımın fiili bir gerçeği olmuştur. Mi-

sal olarak sarı ırktan birini ele alalım ve bu içe dönük olan insanın daha dışa dönük olan Amerikan toplumuna gittiğini düşünelim. Amerika'daki hayat, bunun kişiliği üzerinde belli bir etki bırakacak, daha önce içe dönük bir kişilik olmasında yardımcı olan çevrenin değişmesiyle kendisinde de bir takım değişiklikler olacaktır.

Ama acaba benliğin kendisiyle genetik özellikler arasında ne gibi kaçınılmaz bağlantılar vardır? Açıktır ki, benlik çevreden geniş ölçüde etkilenebilmektedir, ama bunda asıl olan kuşaktan kuşağa miras yoluyla aktarılan özelliklerdir. Bu ikinci aşamadaki kazanımlar ırsî oldukları içinde zorunludur. Bu alanda da iki grup tesbit edilebilir:

1) Fizik Özellikler: bunlar bedene ait özelliklerdir ve ırsîdir. Göz rengi, beden hareketleri ve bazı eğilimler.

2) Psikolojik Özellikler: Bunlar da ruhî ve psikolojiktir.

Ben psikolojiye, sosyolojiye göre daha bir önem veririm. Çünkü gelecekte insanın gerçeğini keşfedecek bir bilim varsa bu da psikolojidir. Psikolojinin insanla ilişkisi dolaysız bir yönde gelişir. Şairle ilişkisi olan insana göre şaire daha yakındır. Toplum, insanların birlikte tecelli ettikleri bir olgudur. Ama insanın kendisini konu edinen bir bilim, insanın gerçeğine ulaşmada daha büyük bir şansa sahiptir. Ancak yazık ki, bugün psikoloji daha gençtir ve sosyoloji ise epey mesafe almıştır. Sebebi de, sosyolojinin daha az çeşidi olan konu-

larla uğraşmasıdır. Dolayısıyla da daha güvenilir olmaktadır. Sayılı miktarda toplum çeşidi ve tipi vardır, ama ruhların sayısı ve çeşidi tesbit edilemeyecek kadar çoktur. Bu alanda umumî bir kanuna varmak da güçtür. Bazı durumlarda Fransız toplumunu bir Fransızdan daha iyi tanıyabilirim. Çünkü elimde bu toplumla ilgili çok sayıda istatistik ve bilgi malzemesi vardır. Fakat bir Fransız ferdinin ruhunu tanımak o kadar kolay değildir. Ruhî olaylar öylesine karmaşıktır ki bazan kişi kendi ruhî dünyasına bile yabancı olabiliyor. Toplumsal olayları açıklamada tarihin de yardımlarından istifade edilir, ama ruh, her yanı çevrilmiş bir kafes içinde psikoloğun çözümlemelerine takdim edilir. Ruhî olaylar bazan bir isim, bir işaret veya bir rengin arkasına da gizlenir. Renkleri, isimleri, işaretleri güzel görmek mümkün ama, bunların arkasında duran bir insanın heyacanlarını, arzularını, engin dünyasını görmek yakalamak her zaman mümkün değil.

Her bilim yöntem olarak araştırmalara girişirken şu iki kurala dikkat eder:

1) Birinci aşama, konuları ele almak, onları sınırlandırmak, bölümlere ve tiplere ayırmaktır. Başka bir tabirle önce meçhulleri ele almak.

2) İkinci aşamada, ilgi ve nedenleri araştırıp bulmak, sonra da bunları tavsif etmek, tahlil edip açıklamak, yani anlamak gerekir.

Psikolojide hedef insanı tanımaktır. Öyleyse önce insan tipi ayırımını yapmalıyız. Tip ayrımı, ortak özelliklerden hareket ederek insanları teşhis etmektir.

Lasen, insanlarda üç somut tip teşhis etmiştir:

a) Fikrî tip: Düşünen bir tip. Bunlara mütefekkir veya zihnî tip de denir.

b) Hissî tip: Bir söz karşısında ve çoğu zaman söylenen sözü anlamadan tepki gösteren tip.

c) İradî tip: Hissî olmadıkları hâlde başkalarının işiyle ilgilenen ve konuşan tipler.

Fikrî tipleri de olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Psikolojide asla saf tip yoktur. Ama çoğunlukta olan tip hangisidir, bu araştırma konusudur. Belli bir ayırıma gitmeden evvel bir başka yapılmış ayırımı da zikretmek gerekir: Biri içe dönük olan tip, öbürü de dışa dönük olan tip. İçe dönük olan, daha çok yalnızlığı tercih eder, dışa dönük olan ise başkalarına yönelir.

Psikolojinin Zorlukları Nelerdir?

1) Freud bir ruh doktoru olarak şöhret yapmış ve önemli ruh çözümlemelerinde bulunmuştur. Psikolojide bazı kanunları ortaya çıkardı. Ne var ki Freud, kendisine müracaat eden hastaların ruhî müşkillerine bakarak, bütün insanlar için aynı müşkillerin söz konusu olduğu yanlışına düştü. "Bir yerde ve bir dönemde varolan sorunlar, bütün insanlarda da vardır", düşüncesi, nazariyesine dayanak olamaz.

2) Bir ruhbilimci tipoloji üzerinde araştırma yaptığı zaman batılı insanları tiplere ayırmıştır. Oysa kabul

edilmeli ki bir batılı insan ile bir doğulu insan arasında derin farklar vardır, işin ilginç yanı bu ruhbilimcilerin kendileri de batılıdır.

Bunlardan şu sonuca ulaşmaktayız: Biz hem sosyolojide, hem de psikolojide kendimiz yeni ve toplumumuza uygun nazariyeler geliştirmeliyiz. Bu alanda Avrupalıların mütercimleri olduğumuz sürece iyi bir sosyolog ya da iyi psikolog olmamız mümkün değildir.

Yeni Medeniyet Nazariyelerinin Gözden Geçirilmesi

En son düşünce ve bilim akımlarını, toplumsal sorunlar ve yeni bilimsel veriler ışığında, çağdaş insanı ve medeniyeti mihver seçerek genel olarak şöyle tarif etmek mümkündür:

1) Batı düşünme tarzının diğer düşünme tarzlarına göre daha üstün olduğu tezi, bugün gerek Avrupa'da ve gerekse Avrupa dışında büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Batılı düşünürlerin kendileri batı değer yargılarını eskisi kadar hararetle savunamıyorlar. Eski nazariyeye göre medeniyetin beşiği dünyanın batısında doğmuştur. Yunan, Roma ve rönesans sonrası felsefede, teknikte ve bilimde kaydedilen gelişmeler, batı medeniyetinin ve Batılı düşünce tarzının üstünlüğüne ve diğer kültürlere nazaran batılı kültürün yüksek düzeyde oluşuna delge olarak gösterilmekteydi.

Batının üstünlüğünü ispatlayan felsefî ayırım şöyle yapılmaktaydı: Deniliyordu ki, batıda aklî davranışlar

hakimdir, doğuda ise duygu zenginliği, Afrika'da da vahşilik dönemi yaşanmaktadır. Bu üç ayrı yetenek, gerek felsefede, gerek bilim tarihinde, kültür ve medeniyet alanlarında kendini açıkça gösterir. Bu nazariye, batının üstünlüğü için geliştirilmişti ve dünyada düşünen insan olarak yalnızca batılı insan gösteriliyordu. Ama yirminci yüzyılda hem doğu, hem de Afrika anladı ki, batı bu nazariyesiyle kendisi dışında kalan herkesi tahkir ediyor hor görüyor. Batı da bu nazariyenin kendisi aleyhinde tehlikeli yıkımlara, başkaldırmalara yol açacağını düşündü. Bu sefer doğulu milletlere bir takım tavizler vermeğe başladı, onların da uluslarası sanat ve spor toplantılarına, yarışmalarına katılmalarına zemin hazırladı. Tertiplediği bir takım gezilerle de bu horlanmış duyguları asgarî düzeye indirmeye çabaladı. Bu amaçla düşünülen bir başka tedbir de Nobel Ödülünün devreye sokulmasıdır. Nobel ödülüne bir Asyalı da aday olarak gösterilmeye başlandı. Oysa o zamana kadar ödül almayı hak eden sayısız kişi akla bile gelmemişti. Yine Dünya Güzellik Yarışması da bu amaç uğrunda kullanılacak bir vesile olarak düşünüldü. Bu güzellik yarışmalarında, bir iki Asyalı veya doğulu kızı dünyanın en güzel kızları seçmekle, güzellik kavramına yalnızca batılı kızların sahip olmadığını vurgulamayı denediler.

Her neyse, Asyalı ve Afrikalı milletlerin batıya karşı durumları, bu tür milletlerarası toplantıların konusu olmadığı için, batı burjuvazisi, şirketlerinin ve tekellerinin geleceğini koruyarak kendisine zarar vermeyecek yollar aramakta, bu milletlerin batıya karşı kinlerini ve ezilmişliklerini unutturmak istemektedir. Mesela bir siyah derili batı yaşama tarzında kendini daima garson

olarak görmüştür. Bazı büyük mağazaların girişine konulan eğilip bükülen heykeller de zenci tiplerden seçilmektedir. Batıya tanıtılan Hint mihraceleri veya Arap harem ağaları da hep zenci tiplerdir. Avrupalı bir zenciye her zaman kendisinin bir maskara ve köle olduğunu telkin etmiştir. Ama şimdi bu telkinin izlerini silmek için zencilerin sembolü olan L. Armstrong'un konserlerine onbinlerce izleyici toplanıyor, üç-ay öncesinden biletler satışa çıkartılıyor, zencinin caz konserleri Avrupa'yı yerinden oynatıyor. Beyaz kadının kendini zenci bir kadın gibi süslemesi boşuna değildir. Bunlar çeşit çeşit hilelerdir. Avrupa bu tür hilelerle, geçmişte yaptıklarını unutturmak, zencilere kişilik tanıdığını hissettirmek istemektedir. Hatta bir ara Afrikalı bir bilgin Pariste verdiği konferansta şunları demekteydi:

"Biz Çad halkı batı medeniyetini kabul ettiğimiz gibi, batı da bizim medeniyetlerimizden etkilenmiştir. Bugün batı medeniyetinde siyah rengin etkisi az değildir." Bu sözler doğrudur. Batıda süsleme sanatı, dekorasyon, müzik ve danslarda bu etki vardır. Oysa bunda da büyük bir aldatmaca vardır. Çünkü batı, Afrikalı'nın sadece bir yeteneğinin gelişmesinden yanadır, o da sanatla ilgili olanıdır. Bir çok kabiliyet arasında benim sadece bir yeteneğimin geliştirilmesine izin verilmesi, bunun da pazarda büyük bir alıcı bulması garip değil mi? Müşterisi bulunmayan yeteneklerimi geriye itmem, yürürlükten kaldırmam gerekir; işte batının siyah Afrikalı'dan ve Asyalı'dan istediği bu. Yüzyıllardan beri köle olarak kullanılan zenci, şimdi artık güzelliğin alameti olarak tanıtılıyor. John Naşe şöyle demektedir şiirinde:

Renklerin en güzeli her zaman siyah renk imiş
Şairlerin hepsi siyah rengi en güzel renk bilirlerdi

Bugün Avrupa büyük coşkuyla bu siyah gülü keşfetmiştir. Tarih boyunca kendisinden nefret edilen bu siyah gül, bugün "en güzel" niteliğini kazanmıştır. Bundan dolayı çağımızda siyah Afrikalı diyor ki, "Siyahın kanıyla dansediliyor, şiir dalgalanıyor. Eğer batının tekniği varsa bizim de sanatımız vardır." Bütün bunlar acaba bir tesadüf müdür? Aslında savaşçı bir millet olan İspanyollar hangi unsurların sonucu boğa oyunları, raks ve müzikleri ile bütün dünyada ün yaptı? Gerek Afrika'nın, gerekse İspanya'nın bu sanatlarla gurur duyması düşündürücü değil mi? Bu onların ağzına Avrupa'nın verdiği aldatıcı bir mamadır. Çünkü eğer Afrika'nın genç nesilleri bu sanatlar, danslar, caz müzikleri ve estetik hülyalarının bir aldatmaca olduğunu bilirlerse, bundan Avrupa'nın kendisi değil, fakat burjuvazisi zararlı çıkacaktır. Avrupa'da doğu sanatlarına karşı uyandırılan yeni ilgi akımı boşuna değildir. Burjuvazi, iktisadî çıkar mekanizması sarsılmayacaksa bütün genç kuşağı zencileştirmekten çekinmez. Doğu sanatlarının bir akım şeklinde gündeme getirilmesi, batı burjuvazisinin ekonomik ve ticarî mekanizmasıyla yakından ilgilidir.

2) Medeniyet Avrupa'da olandan ibarettir, düşüncesi büyük bir sarsıntıya uğradı. Yıllar yılıdır medeniyet denilince hep akla Avrupa getirilmiştir. Oysa bugün Avrupa'nın dışında da medeniyetlerin var olduğu görülmektedir. Medeniyetler çeşitlilik gösterir. Bu da "Bir çeşit medeniyet vardır, o da Avrupa medeniyetidir" düşüncesini yürürlükten kaldırmaktadır.

3) İnsanları tek ve ortak bir tipe dönüştürmeye karşı akımlar güçlenmektedir. İnsanların bir tek tipe döşünüştürülmesi demek, bir üretim tarzı ve bir tüketim tarzı meydana getirmek demektir. Çünkü ancak insanlar, bu yolla Avrupa fabrikalarının ürettiği malları tüketecek bir yığına dönüştürülebilir. Eğer bir toplum kendine has kanunlara, özelliklere sahip kalırsa Avrupa'nın ürettiği malları tüketmeyecektir. Diğer bir sorun da eğitim ve propaganda sorunudur. İnsan eğitimin ve propagandanın etkisi altında değişebilir. Eğitim ve propaganda araçları tek çeşit olursa insan da tek bir çeşit olur. Bu tek çeşit olma durumu karşısında bir tür modern rejiyonalizm meydana gelmektedir ki, bu, geçmişteki rejiyonalizm hareketlerinden başka bir şeydir. Yeni rejiyonalizm, her topluma uygun düşecek ortak bir kalıp dökme çabasıdır. Bütün toplumlar tek bir kalıpta dökülecektir, bu da Avrupalı kalıptır. Ama buna karşı akımlar da hızlanma göstermektedir. Bu akımlar toplumların özgün özelliklerini korumayı amaçlamaktadır. Kuşkusuz, bu eskiye dönmekten farklı bir şeydir ve yeni bir öneri ve yeni bir form düşüncesini içerir. Bu yeni bir medeniyet olacaktır; bu medeniyet de toplumumuzun tarihiyle, ırk özellikleriyle bir uyum sağlayacaktır.

Tabii hemen şu soru akla gelmektedir: Böyle bir çaba ve teşebbüs, insanların birliği düşüncesine bir darbe olmayacak mıdır? Rejiyonalizme yapılan bu en büyük itiraza karşılık verilen cevapta, bütün toplumlar arasında ortak bir uyum sağlanırsa, bu beşerî ümmet işini kolaylaştıracaktır, ama her toplum kendi farklı özelliklerini korumaya devam ederse ve bu özelliklere uygun medeniyetler geliştirirse, bu bir nevi insanlığı parçala-

ma sonucunu doğuracaktır, denilmektedir. İnsanların kendi toplumsal kabuklarına çekilmeleri beşerî bir tefrikadır.

Benim de arzum, insanların yeryüzü üzerinde beşerî bir birlik sağlamalarıdır. İnsanların tümünün kendilerini beşerî bir kültüre bağımlı kılmaları ideal bir düşüncedir. Ama toplumların kendi özelliklerini korumaları veya kendi kabuklarına çekilmeleri bir parçalanma meydana getirir mi? Cevap, hayırdır. Çünkü bu, biçimsel alanda bir ayrılma olacaktır. Kültürlerin çeşitlenmesi, beşerî birliği daha kolayca sağlar. Benimle bir Avrupalı arasında ne zaman bir anlaşma sağlanabilir? Bu, ancak her ikimizin beşer olmasıyla mümkün olabilir. Eğer ikimiz de bir tür olursak, ben onun kalıbında bir insan olurum, ama muhtevası olamam. Bu durumda beşerî birlik için Avrupalı olmayan da insan yerine konulmalı ki başkalarıyla birleşebilecek bir varlık olsun.

Konuyla ilgili J. Paul Sartre şöyle der:

"500 milyon Avrupalı ve sözgelimi 500 milyar yerli oldukça beşerî birlik imkansızdır. Çünkü 500 milyon insandır, ama diğerleri insan yerine konulmuyor. Onlar da önce insan kabul edilmeli ki birlik olsun. Doğulu bir insan önce doğulu olsun; eğer doğulu olmayı ondan alırsak onu muhtevasından ayırmış olacağız." Ben eğer doğulu sanatım, dinim, edebiyatım ve ruhumdan uzaklaştırılırsam, bunlarla ilişkilerim kesilirse insanlığımdan da uzaklaştırılmış olacağım. O zaman ben Avrupalıya benzeyen bir kalıba dönüşürüm. Avrupalı düşünür, başkaları düşünemez, yargısı geçerli oldukça birlik nasıl sağlanabilir ki?

Öyleyse, herkes kendi özüne, kendi toplumuna dönmeli. Ve öyle bir seviyeye varalım ki, hem ben düşünebileyim, hem Avrupalı; hem ben üretip tüketeyim, hem Avrupalı; hem benim dinim olsun, hem Avrupalının. İşte o zaman iki insan gibi (o bir efendi, ben bir köle olarak değil) el ele verebiliriz ve beşerî birliği sağlamak için oturur düşünürüz. Bunun dışında bir tutum, birlik ve beraberlik düşüncesi ihanetten başkası değildir ve haramdır. Çünkü bizim kendi kültürümüz ve şahsiyetimiz olmadıkça, Avrupalıyla birlikler kurmamız Avrupalının çıkarınadır ve başkalarının zararınadır. Rejiyonalizm'den amaç elbette kan'a dönüş olmamalı, belki kendi şahsiyetimize dönüş olmalıdır. Bu da tarihimizde ve dinimizde billurlaşmış hazineye dönmektir.

Sonuçta şu ortaya çıkmaktadır: Avrupalı olmayanların, insan sayılmaları için kendi özlerine, tarihlerine dönmeleri gerekir. Ancak bu sayede insanî seviyede ve uluslararası anlaşmalara bir zemin sağlayabilir. Bunu kavrayan Afrikalı ve Asyalı düşünce önderleri kendilerini yeniden keşfetmeye çalışıyorlar. Bugün Nire gibi bir düşünür, neredeyse ölmekte olan sahil bir dili Tanzanya ve yörede İngilizce'ye karşı güçlendirmeye çalışıyor. Acaba biz buna eskiye tapma ve gericilik diyebilir miyiz? Eğer bu işe yerlilerden biri girişseydi, buna köhneperestlik denecekti, ama modern tahsilden geçmiş biri bu işe kalkıştığı için, köhneperestlik telakki edilmiyor, kendine ve yerli özelliklerine dönüş olarak niteleniyor. Ama yarı tahsilli olanlar ile tahsilli olanlar arasında bir çekişme başlıyor ve deniyor ki bu sahil dil ile teknik kavramları nasıl karşılayabileceğiz? Nire'nin

verdiği cevap şudur: "Siz bu dil üzerinde yeterli derecede çalışmadınız. Eğer biraz çalışsanız, gelişme imkanları bakımından İngilizceden de şanslı olduğunu göreceksiniz."

Dili güçlendirmek, kendine dönüş yollarından biridir. Çünkü insanın halkı ve milleti konuştuğu dilden ibarettir. Psikolojide de bunun etkilerine işaret edilir. Sözgelimi, Fransızcaya aşina olan düşünürlerin eserlerini okumuş bir kişinin, o dile aşine olmayanlara göre duyuşları farklıdır. Dil, insanın şahsiyetini temsil eder. Bilgi kaynaklarımı eğer Fransızca yazılan eserlerden almışsam benim iki milliyetim olur: İran ve Fransa. Demek ki yerli bir dili diriltmek ırkçılık ve klasik milliyetçilik değildir, tersine insanî bir sorundur. Sahili dili, Fransızcanın yerini alırsa, zamanla Fransızcanın seviyesine çıkacaktır. Tercümelerden de korkmamalıyız. Çünkü tercüme bizim dilimizle olursa dilin güçlenmesine neden olacaktır. Bana göre çağdaş Farsça, daha önceki zamanlara göre en güçlü zamanını yaşamaktadır. Arapça da şu sebepten dolayı güçlü bir dildir: İranlı, Mısırlı, Türk ve hakimiyet altında bulunan bütün ırklar 1300 yıl boyunca Arapça yazıp okudular. Öyle ki bugün bedevî Araplarının dili, İngilizce ve Fransızca'dan sonra dünyanın üçüncü güçlü dilidir. İbn-i Sina, sosyoloji ve felsefe ile ilgili kitaplarını Arapça yazardı, Farsçayı ise günlük dil olarak kullanırdı. Ama sadece Farsça yazılan şiir, Farsçayı -edebi yönüyle- Arapça'dan daha zengin kılmıştır.

4) Çağdaş batı medeniyeti üç alanda; sosyolojide, bilimde ve felsefede büyük sarsıntılara uğramıştır:

a) Toplumsal alanda ilişkilerin tümünde sarsıntı görülmektedir. Batıda meydana gelen olayların bir kısmını açıklamak, sebeplerini bulmak mümkün olamıyor. Oysa 19. yüzyılda meydana gelen olayların tümünün bir sebebi ve açıklaması vardır. Mesela geçen senelerde Fransa'da meydana gelen öğrenci hareketlerini açıklamada, psikologlar ve sosyologlar çaresiz kaldılar. Gençlerin ve önderlerinin hangi sloganları hangi amaçlarla kullandıkları belli değil; işin ilginç yanı ne istedikleri de belli değil. Beş kişilik bir sosyolog grubu öğrenci liderleriyle uzun uzun konuştular, röportajlar yaptılar. Varılan sonuç da öğrenci liderlerinin aralarında ortak düşünceler ve talepler olmadığıdır. Hatta birbirleriyle çelişir düşünceler beyan ettiler ve üstelik bu söyledikleri de hiçbir kalıba sığmazdı. Sosyologlar sonunda tecellilere muhtaç olduklarını söylediler. Bugünkü beşerî hayatın toplumsal ilişkilerinde bu sarsıntılar günlük işlerden olmuş, bir sürü saçma ve anlamsız şeyin icad olmasına yol açmıştır.

b) 19. yüzyılda bilimin ne işe yaradığı, neye inandığı belliydi. 19. yüzyılda bilim, hayatın değerini, insan gücünün artmasını ve dine karşı fikirlerin yaygınlaşmasını amaçlıyordu. Ama bugün, 20. yüzyılda ne dinî bir yöne sahiptir, ne de dinsiz sayılır. 19. yüzyılın bir felsefî taahhüdü vardı. 19. yüzyıl sloganında insan gücünün arttırılması teması esastı ve o dönem insanının bir ideolojisi vardır. Bu yüzyılda ise fikrî ve ideolojik akım kalmamıştır. Bilimin gerçeklerle de ilgisi kesilmiştir, o sadece tahlil ediyor, muhtelif şeyleri açıklamaya çalışıyor. 19. yüzyılda sosyolojinin tahlilleri belliydi ve toplumu bir amaca, bir hedefe doğru götürmek isti-

yordu. Ama günün sosyolojisi, "ben olayları bulurum, tahlil ederim ve benim işim burda biter", diyor.

c) Felsefe alanındaki sarsıntı, 20. yüzyılda, eski ve ortaçağlardaki bütün inançları ve düşünceleri kapsamaktadır. Bu yüzyıl bütün bu inançları yıkmaktadır.

Bu sadece yıkıp dökme eylemi değil, olumlu anlamda itikadî bir taban bulmak ve bir takım ahlâkî değerleri ortaya çıkarmak için çaba da harcamaktadır.

Sartre ve Camus'nün bir tabana ulaşabilmek bir şeye inanabilmek için ne kadar çaba harcadıklarını gördük. Ancak bunlar boş şeylerden söz ediyorlardı, çünkü 19. yüzyılı duymuyorlardı. Bu sarsıntıyı filozofta da buluyoruz. Camus, ilk kitabında bir ilke üzerinde duruyor, ikincisinde bunu değiştiriyor, üçüncüsünde yine değiştirmek zorunda kalıyor. Bütün bu çabalar, filozofların insanın ihtiyaçlarına aradıkları çareler, insanlara yeni bir din, yeni bir iman ve yeni bir ahlâk bulabilme içindir. Bugünün felsefesini en çok güç duruma düşüren şey, insanın inanmaması, manevî ve ahlâkî değerlerden büsbütün mahrum olmasıdır.

Allah'ı ispat etmek istiyorlar, edemiyorlar; inkâr etmek istiyorlar herşeyi birbirine karıştırıyorlar. Beşerî vicdanı kaldırmak istiyorlar, geride koskocaman bir hiç kalıyor. Ama 19. yüzyıl felsefesi, bir anlamda yapıcıydı ve bir temele dayanmaktaydı; 20. yıl felsefesi ise tutunma savaşını veriyor, bir şeylerin peşinde koşuyor ve bulamıyor.

Demek ki, bütün mesele mütefekkirlerin bütün çabası gelecekte insan için ideal bir düzen kurmaya dö-

nüktür. Biz bu aranan düzeni ve düşünceyi Alexis Carrel'in ve "Yarının İnsanı" yazarının kitaplarında okuyoruz. İnsan yarın nasıl olsun? Bu soru doğuda da geçerlidir. Bu alanda herkesin ittifak ettiği cümle şudur: Yeni bir insan doğuncaya kadar çalışmak gerek. Yani yeni bir insan ırkı aranmaktadır.

Doğuda ve batıda kulağa gelen bu sesler eskiden yoktu. Avrupa, eskiden yalnızca insan benim, diyordu. Ama şimdi ne Avrupalı kendini insan kabul ediyor, ne de Avrupalı olmayan.

Ben şuna inanmaktayım ki, şu çağdaş medeniyetin son dönemlerini yaşıyoruz ve yeni bir medeniyetin başlangıcındayız. Bunu nereden çıkarıyorsun, diyebilirsiniz. Geçmiş medeniyetlerin sona ermesiyle bugünkü medeniyet arasında sıkı benzerlikten. Bu medeniyet, kendi değerlerine karşı inkarcı ve inançsızdır. Pek yakın geleceğin medeniyetini tahmin etmek ise hiç de güç değildir.

Kurtarıcı Bekleyen Sanat

Hangi tür ve şekilde olursa olsun sanatın, üzerinde konuşmak için özel ihtisas isteyen karmaşık bir konu olduğunu ve hakkında konuşmaya teşebbüs eden kişinin de bizzat bir sanatkâr olması gerektiğini düşünüyorsunuzdur herhâlde. Kendimi böyle biri olarak görmediğimi siz de biliyorsunuz, ben de biliyorum.. Fakat, benim şimdi söyliyeceklerim bugünlerde duyduğunuz alelâde türden sözler değil. Konu üzerinde özel ihtisası olanların sözlerinden farklı.

Toplumumuzda baskı altında tutulan bazı bilimler vardır. Belli bir sahibi olmadığından, baskı altında tutulan diyorum. Sahiplerinin olmayışının sebebi de, açıkça tarif edilmiş belli kural ve sınırlarının bulunmayışıdır. Her hâlukârda, sanat üzerinde burada söyleye-

ceklerim bu konuyla ilgili değil. Burada, sanat konusunda bir uzman olarak değil, sanat hakkında bir şeyler öğrenmeye çalışan biri olarak konuşuyorum.

Sözlerim, kendi görüşlerimi yansıtacaktır. Aynı zamanda, oldukça umumî ve insanlıkla ilgili yönü olduğu kadar, bir uzmanlık yönü de taşır. Bu bakımdan, başkalarının üzerinde bir fikir ileri süremiyeceği derecede uzmanlık isteyen bilimlerden ayrıdır. Bu yargı, Fizik, Kimya ve Matematik için geçerlidir.

Fakat, sanat bütün insanlara açıktır, hem de bir hüner ve teknik gerektirmektedir. Evet, belki bundan da fazla bir şey. Sanat hakkında bilgi sahibi olmak, belli bir dereceye kadar eğitim ve yetişmeyi gerektirir. Fakat, ben burada, günümüz sanatının açık olduğu herkesten biri olarak konuşuyorum yalnızca. Bu görüş ve düşünceyle eleştirilerde bulunacak ve sanatın neden şimdiki durumda olduğu konusunda fikirlerimi ifade edeceğim.

Sanat meselesine nasıl bakıyoruz, önce buradan başlayalım, çünkü biz Doğulu bir toplumuz. İnsanımızın bir bölümü büyük insan medeniyetlerinin bazısıyla akrabadır. Bugün bütün Asya ve Afrika milletlerinin kabul ettiği sloganlar şunlardır:

"Kendi ayaklarımız üzerinde durmalıyız."

"Kendi temel kültür kaynaklarımızdan beslenmeliyiz."

"Kendimize dönmeliyiz."

"Batı kültür ve değer ve modellerine saplanıp kalma sersemliğinden kendimizi çekip çıkarmalıyız."

Bu yalnızca başlangıç noktasıdır.

Bazıları, kendimize ve kendi karakterimize dönmemiz gerektiği gerçeğini kavramanın yeterli olduğunu sanıyor. Hayır, bu yalnızca kalkış noktamız ve sloganımızdır. Şu soruya hemen cevap vermeliyiz: "Ben 'kendi' nedir?" Kendi kültürümüze dönmek derken neyi kastediyoruz?

Ne yazık ki, kaderi belli, durgun ve hareketsiz bir toplumda anlamların kaderi de pek kötüdür. Bir mesele veya bir fikir ileri sürüldüğünde, anlaşılmadan, duyulmadan, tanınıp, gerektiği gibi bilinmeden çoğunlukla tepkiyle karşılanır. Yalnızca akıl, bilgi ve sözlerle değil, aynı zamanda başka ahlâkî yol ve araçlarla da yere vurulur.

Eğer bir kişi, soruna arkasını dönmeğe çalışırsa, onun içine daha çok batacaktır. Eğer bir kimse dayanır, mukavemet eder ve ne olursa olsun karşı korsa, o zaman da bir misal putu hâline gelir. Putlaşınca da, pişmanlık duyacak kadar düşer, aşağılanır.

"Kendine dönme" fikri bugün öyle bir şeydir ki, bunu büyük zorluklarla bazı ülkelerde ortaya atanlar şimdi suçlamalardan kurtulmak için bir fiyat ödemeğe hazırlanmaktadırlar. Kendine dönme, artık batıl inançların, donmuş geleneklerin ve fanatikliğin yeniden ortaya çıkması ve kaba, mahalli geleneklere dönüşle aynı anlama gelir olmuştur.

Kendine dönme, kişinin kendi karakterine dönmesi demektir. Geçmişte toplumlar, medeniyetler kuran kültürün yapıcı faal ve ilerici yönlerini arayan ruhu tenef-

füs etmek demektir. Zamanla ve ihtiyaçlara göre yok olmuş, kaybolmuş ve ölmüş olan meselelere dönmek demek değildir. Hiç bir zaman, duyguları, arzuları, fikir ve düşünceleri zamanın ta başlangıcından getirip, günümüz müzelerinde sergilemek anlamına gelmez.

Gerçeklerin gerektirdiği ölçüde cidden kendimize ve millî karakterimize dönmemiz gerek. Bunu ırkî bir tavır, ülke veya kan bağı sebebiyle değil, insanlıkla olan ilişimizden dolayı yapmalıyız. Bu karaktere dönmek, yabancı değerlerin hücumlarından kurtulmak demektir. Aynı şekilde, hemen yerine getirilmesi gereken en gerekli ve önemli sorumluluklardan biri, batıl inançlara, eskimiş değerlere ve bir halkı ve sezgisini zayıflatıp, onu yaratıcılıktan, gelişme, ilerleme ve sürekli değişmeden alıkoyan bütün unsurlara karşı savaşmaktır. Kendine dönmek, eski, pörsümüş fikirlere dönmek değildir.

Fakat sorumuz henüz cevaplanmadı; hangi kültürün sözünü ediyoruz? Yaratıcı ve yapıcı ruhundan ilham almamız için dirilteceğimiz kültür hangisidir? Kendine dönmek, kabul; fakat dönülecek gerçek benlik nedir? Bu sualin cevabı, hemen çözülmesi gereken bir başka suali ortaya koyuyor. Artık, "kendimize, kendi kültürümüze dönmeli miyiz, yoksa dönmemeli miyiz?" sualini sorup duramayız, önce kendimizi bilmek zorundayız. Yani, bilimsel bir araştırma lazım. İnsanî olsun, bilimsel veya kültürel olsun, ve biri de sanat olan kaynaklarımızın seçiminde modern bir bakış açımız olmalı.

Dünyasından habersiz kuşağımızın inancının tersine fikir, ürün, iş ve sanatımız bakımından ne zayıfız,

ne de fakiriz. Dünyanın ilerici sanatları karşısında şaşkın, ilkel insanlar gibi durmayı bırakalım. Eğer sanatı bütün boyutları içinde ele alacak olursak, sanat tarihi tercümeleri veya ansiklopedilerinin Yunanla başlayıp, Fransızla bitirdiği sanatkârların hayatları kanalıyla değil, ama gerçekte bir okuyucu, bağımsız bir tarihçi olarak bütün dünyayı, tarihiyle ve zıt yönleriyle inceleyecek olursak, sanat bakımından çok geniş bir temelimizin olduğunu görürüz. Hatta diyebilirim ki, modern sanat, yani geleceğin şualarını ihtiva eden, yirminci yüzyılı karakterize eden sanat, Doğu Sanatının ana temeli olan sanat ruhuna yeni bir yolla yaklaşmaya çalışan sanattır. Nasıl olduğunu açıklayacağım.

İkinci olarak, sanat kavramı, geçmişte olduğu gibi aristokratların ve zenginlerin hayatlarının basit ve yedek bir parçası değildir artık. Tersine, bugünkü modern dünyanın, aristokratik sarayların ve zenginlerin rahat yaşama tarzlarının sınırlarını aşmış olan dünyanın hesaba katması gerektiği en ciddi ve temel insanî meseledir. Sanat, artık kalabalıklara ulaşmış ve yığınlar arasında yayılmış durumdadır. Bu yeni sanat eskiden olduğu gibi artık aristokrasinin kontrolunda değil; onunla uğraşanlar aydın, sempatik, bilinçli ve duyarlı insanlar şimdi. Sanat, bundan böyle rahat ve asude yaşamamızı sağlayan hoş ve eğlendirici bir ilaç değildir. Günümüz düşüncelerine yol göstermekte ve çağdaş fikirlerimizin önünde koşmaktadır. Mutlaka sanatı bilmemiz gerek, hem bütün dünyaya yayılmış olmasından dolayı, hem de bugün kazandığı ciddi ve ulu mesuliyetinden dolayı. Hangi tarih, kültür ve ülkeye ait olursak olalım, yine de bu yüzyılda yaşıyoruz.

Kendine dönmek, kendini bilmek, kendi modeli çerçevesinde sıkışıp kalmak değildir; gerçekte aynı anda başkalarını da bilebilenler kendilerini bilenlerdir. Dil hakkında söylenmiş olan şu söz konumuza da açıklık getirecek nitelikte: 'Yalnızca, bir yabanca dili gerektiği gibi bilen kendi dilini bilir.' Gerçekten başkasının tarih, din ve dilini bilen ancak kendi kültür, din, ırk, yetenek ve tarihini bilebilir. Şöyle ki, hedefimiz ve mücadelemiz, kaybolmuş ve değişmiş karakterimizi bulmak ise, Batı'yı ve çağdaş dünya ve medeniyetinin dalgalarını da bilmemiz lazımdır.

Herkes, zayıflığından, ahlâksızlık ve saçmalıklarından dolayı zavallı Batı'yı suçluyor. Kendisi gibi olmayı öğrendiğimiz yabancı kimdir? Bugün gördüğümüz manzara, Batı'yı taklit etmemekten kaynaklanmaktadır. Buna Batı'yı bilmemek sebep oldu. Batı'nın bilinçli taklitçileri olmuş olsaydık, belki artık Doğu'lu olmayabilir, ama hiç olmazsa "bir tür Batılı" olabilirdik; gel gör ki şimdi bir hiçiz.

Burada temas ettiğim noktalar, 1962'de Paris'te verdiğim beş konferansımda ileri sürdüğüm fikirlerimdir. Hazırlamış olduğum konferanslardan biri, "İran Milletinin Ruhu" konusundaydı. Bir diğeri, "Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı, İsim ve Görüşleri" üzerineydi. Burada, Hz. Muhammed'in özel hayatını oyunlaştıran bir katolik konferansına cevap veriyordum. Konferanslarımdan bir diğeri, "Kurtarıcı Bekleyen Sanat" hakkındaydı. Bu konferans sonradan Tahran'da tercüme edildi, fakat yarısı atıldı, kalan yarısı da reddedildi. O zamandan bu yana, sanat görüşümde temel değişmeler oldu. Şimdi farklı bir düşüncedeyim. Her ne

kadar o zaman belirttiğim hususlar ve gözlemlerim aynıysa da, şimdi değişik düşündüğüm bazı noktalar da yok değil.

Konunun isminden de anlaşılabileceği gibi, sanatın bir din, kutsal ve yüksek bir gerçek ve bir insanlık kurtarıcısı olduğunu göstermek niyetindeyim. Sanatın kuşkusuz yüksek ve maddî hayatın da üstünde bir sorumluluğu vardır. Tamamen insanî olan bir sorumluluk. Fakat sanat bu inançtan, sanat dininden saptırıldı; bir düşman tarafından değil, çünkü düşman hiçbir zaman sapmaya neden olmaz, aksine bir düşman düşmanını canlandırır. Bir din ve düşünceyi değiştiren bir dost veya toplumda dostmuş gibi görünen bir düşmandır.

Bütün dinlerin şekli değiştirilmiş ve içinden çürütülmüştür. İslâm'a bakın. Kureyş ona karşı durduğu zaman, o büyüyen, parlak, yüce, güçlü ve vakur bir toplumdu. Fakat, aynı düşman müslüman olup da bir dost postuna bürününce, durum değişti. Herşey bütünüyle tersine döndü. İşte bunun için, İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliği değiştirip, gerçek yolundan saptıranın savaşlar ve kavgalar olmadığını söylüyoruz. Fakat, Hz. İsa'nın dediği gibi, Yahudi dinini tahrif eden Yahudi hahamlar idi. Hıristiyanlığı değiştiren papalık idi. İslâm'a gelince onu bozan bizler olduk.

Sanatı, şiir ve sanata karşı çıkan Eflâtun zayıflatmadı. Onu zayıf düşüren, onu lüzumsuz görenler olmadığı gibi, bu dinin gerçeğini bilen ve onun temel hedeflerinden saptırıldığını gören bilinçli ve berrak zihinli kimseler de değildi. Bilinçli kişiler, dinin bir başka şey olup, şu anda bir diğer şeye çevrildiğinin farkındadır.

O, kendisini bugünkü basit ve adi seviyeye düşüren büyük sanatkarlarımız tarafından bozuldu.

Bir din zayıflamaya yüz tuttuğu zaman, belirttiğimiz gibi aslî yönünden başka bir yön tutturur, tabir caizse tam tersine çevrilir. Bazıları dinin bütünüyle değiştikten sonra yok olmaya doğru gittiği görüşündedir. Bir kısım yarı okumuş aydınlar da, bozulanın ve zayıflayanın din olduğunu düşünerek, bu sebeple ona karşı çıkarlar.

Dikkatimizi dinin gerçek ruhunun bilincinde ve farkında olanlara çevirdiğimizde, bütün dinlerde görünen ve nihai kurtuluşa inanan, –bozulma ve zulmü kökünden kazıyacak ve bütün sapmaları yok edecek– devrimci bir düşünceyle karşılaşırız.

Bu va'dedilmiş kurtuluş (mesih/mehdi inancı) ruhtan kaynaklanan ve gerçek, doğru yolu göstererek bir zaman görülen bütün sahte alışkanlık, gelenek ve aldatmaları fırlatıp atacak devrimci bir düşüncedir. Sanatı ve dini aslî yoluna geri götürecektir.

Görevlerin en kötüsünün ve rollerin en şerlisinin bugünkü dünya insanının ellerine terkedildiği şu ortamda, sanat başka bir durumda olacak değildir. Ama sanatın rolü bu durumun tam tersi olmalıdır. Öte yandan, mutlak gerçek ve güzellik daima yanlış ve tersinden anlaşılmıştır. Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin dediği gibi, "eğer piyasada, tedavülde kalp bir para görürsen, bil ki, alışveriş aracı olarak kullanılmış olan bir altın para da olagelmiştir." Kimse bayağı bir kalp para yapmaz, fakat altından bir kalp para yapar.

Bu misal açıkça gösteriyor ki, insanı din, sanat ve

felsefeyle aldatırlar; demek yine bu yollarla uyanıp bir insan olacağız. Benimle dostlarım arasındaki ilişki, bizden farklı düşünen düşmanın kullandığı bir bahanedir. Bir gerçek kötüye kullanıldığı zaman, ondan elimizi eteğimizi çekmemiz mi gerekir? Yoksa, tam tersi, bu kötüye kullanıma karşı savaşmak mı? Düşman bu silahla silahlanmış. Bundan dolayı, gerçeğe bağlı kalıp, onu korumamız gerek. Eğer, "boş ver, sen de" dersek, düşman kazanacak, bizse kaybedeceğiz.

Tarih gösteriyor ki, bir şeyin kötüye kullanılması umumiyetle din adına yapılmıştır; şimdi ise sanat adına yapılıyor. Bunun için, sanatın gerçek yönünü öğrenmemiz gerekiyor. Bu hemen halledilmesi icab eden bir mesele, çünkü sanat bu asırda zamanımızın tamamını kapsıyor. Bu durum, benim düşünce tarzımla bağdaşmıyor. Ama, sanatın yüksek bir seviyeye varması için geçmesi gereken aşamalardan biri.

Sanat üzerinde tartışmak için, güzelliği bir kenara koymalıyız. Sanatsal, felsefî ve bilimsel konularda, güzelliğin gerçeğinden daha önemli ve aynı zamanda daha karmaşık bir şey yoktur. Metafizik ve din konusunun tersine, güzellik inkar edilemez; bir çıkmaza girdiğimizde genellikle inkar etsek bile. Fakat o, kendisini tanıyan ve etkisinden kurtulamayan herkes için yerli yerindedir. Eğer herhangi bir anlaşmazlık varsa, ister gördüğümde, ister kalbimde hissettiğimde olsun, insan hayatındaki güzelliğin değişik türleri üzerindedir. Öte yandan, onu biz açıklamak isteriz, kendini kolaylıkla teşhir masasına yatırmak istemez.

Tarih, Aristo'dan beri insanların güzelliği açıklamaya çalıştıklarını ve onun için sınırlar ve kurallar geliş-

tirdiklerini gösteriyor. Fakat, bütün bu çabalar boşuna olmuş ve hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Hakikat şu ki, çeşitli fikirlerin her biri bazı taraftarlar bulmuşsa da, yapılan tartışmalar belli bir sonuca ulaşmamıştır.

Burada, farklı düşünce mekteplerinin fikir olarak ileri sürdükleri değişik güzellik kavramlarından söz edecek vaktim yok. Fakat, yeri geldikçe misal olması bakımından bazılarının isimlerini söyleceğim.

Sanat ve güzellik anlayışı, insanı anlamakla son derece bağlantılıdır. Özellikle, sanat meselesi bir başka şeyden, insanın rolüne bağlı olan diğer şeylerden çok daha fazla insanla ilgilidir. Kültürün geliştirilmesi için yapılan çabalar yoğunlaştırılmış, fakat bu medeniyet ve bu kültürün sınırları içinde yaşaması gereken insanlar kavranılmadığından tamamlanamamıştır. İhtiyaçları bilinmiyor, çünkü bu ihtiyaçları bilmek insanı bilmeğe bağlı. Sanat, başka şeylerden daha çok insanın kavranması ihtiyacındadır, çünkü sanat umumiyetle ya öznel, yani tamamen insanî, ya da nesnel kabul edilir. Güzelliğin, ruhumuzun dışımızdaki nesnelerle olan ilişkisinden meydana gelen bir gerçekten oluştuğuna inananlar, onu nesnel bir yaklaşım olarak düşünürler, fakat öznel olarak düşündüğümüzde, biz gerçekte her şeyi yarı öznel, yarı nesnel görürüz. Bu bakımdan, insan üzerinde konuşmadan, sanat ve güzellik hakkında bir şey diyemeyiz.

Her ne kadar insanın beş bin yıllık tarihinden tarif edilebilecek farklı ve öznel bir varlığı varsa da, gerçek insan bir oluş durumundadır. İnsanın "oluşumu", insanlığın "var oluşuyla" aynı şey değildir. Bu, değişik türde hususiyetleri olan bir hakikattir.

Duygu dünyasının derinliklerinden modern felsefelere kadar, sayısız mistik, felsefî ve hatta maddeci yorumlarda bulunuldu. Fakat hepsinin demek istediği şu ki, tabiatın, bir toplum veya kabilenin parçası bir yaratık olarak, psikolojik ve maddî kanunlar yoluyla meydana gelen insan, sonunda yalnızlaşır, arkasından yalnızlık duyguları ve hürriyet arzuları doğar. Bu duygulardan kaynaklanarak endişe ve heyecan başgösterir, özlemini duyduğu başkalarına katılma çabalarına girişir ve sürekli bir tırmanışla, yaşadığımız dünyada yokluğunu hissetiği şeyleri telafi edecek bir irade şeklini alır.

İnsanın bütün fikirleri doğru olmayabilir, fakat bilgi, kavga verme, düşünme, gözlemleme ve görüşlerini bir yere varacak şekilde ayarlama demektir. "Kesin bilgi"ye ve "kesin gerçeğe" ulaşıncaya kadar hiçbir şey söyliyemiyeceğiz diye bir şey yoktur, çünkü vahiy yoluyla açıklanmadıkça buna varmamız mümkün değildir. Ona ulaşıncaya kadar birşeyler diyecek, bir şeyler düşüneceğiz. Kur'an okurken yanlış yaptıkça bizi tokatlayan bir hocamız vardı. Bu yüzden, hiç birimiz gerektiği gibi Kur'an okumayı öğrenemedik.

Bildiğimiz veya bildiğimi sandığım Cennet öznel bir şey olup, insanla ilgidir. Yaratılış kıssasında anlayabildiğim kadarıyla tarih inkar edilmiyor. Fakat, yalnızca tabiî bir tarih değil. Gerçekte cennet çağdaş insanı ve insanlık denilen anlaşılması zor kavramı açıklamaya çalışan felsefî-sembolik bir ifadedir. Ne demektir cennet? Cennet demektir. Şu anda da cennette insanlar olduğunu görüyoruz. Henüz oradan kovulmamışlar. Dünyaları nimetlerle dolu. Dünya neş'e dolu. İnsan ha-

Herşeye sahip olan, tatminkar, hiç bir dert ve tasası olmayan ve zevk ve nimetler içinde yüzen insana yasaklanan meyveden yememesi söylenmiştir. Fakat, şeytanın iğvâsına kanarak yemiştir. Karakterini ilk defa ortaya koymuştur. Her şey açıktır, müslüman ve yahudi yorumcuların, bu bir elma ağacı mıydı, yoksa bir buğday demeti veya bir başka bir şey miydi şeklindeki cevap bulma çabaları hep boşunadır.

Meyveyi yedikten sonra, Allah onları gördü. Çağırdı, fakat gelmediler. Vücudlarının çıplak oluşu nedeniyle utandıklarını söylediler. Allah, yasaklanan ağacın meyvesinden yediklerini biliyordu. Demek ki, önceden çıplak, çirkin ve utanç verici durumda olduklarının farkında değillerdi. Mutlulukları buradan ileri geliyordu ve bundan dolayı da cennetteydiler. Kur'an'da ve Tevrat'ta, bu meyvenin algı ve bilinç meyvesi olduğu açıkça ve doğrudan belirtilmiştir. Kur'an, konuyu oldukça anlaşılır biçimde ortaya kor. İnsanın bu yasak meyveden yutar yutmaz, cennetin görünümünün insanın ihtiyaçlarından daha küçük bir ağrı ve acılar dünyası hâline geldiği metinden anlaşılmaktadır. İniş ve düşüşün anlamı budur.

İrem Bahçesi bu dünya üzerinde olup, bu dünyanın kendidir. Her zaman olduğu gibi, şimdi de görüyoruz ki, insan bu meyveden yedikçe yeryüzündeki hayatının o nisbette kendini sıktığını hissediyor. Başkalarının sancılarını görünce daha çok ızdırap duyuyor. Ne kadar az yerse, o kadar çok rahatlıyor ve huzur buluyor. Bir piyango biletini kazanmakla, ihtiyaçları hemen karşılanıyor.

İşte bundan dolayı, bir tek dua ile istedikleri her şeye sahip olabilecek. Bundan daha kolay bir şey olabilir mi? Ve, bundan daha doğru bir şey var mıdır?

Fakat neden, insanın bir defa yediği ve sürekli yemeğe devam ettiği bu meyve yasaklanmıştır? İnsanı rahattan, doyumdan, huzur ve sevinçten uzaklaştırıp, dünyada bazı şeylerin kaybolmakta olduğunu hissettiriyor da ondan. Bilinçsizlik duvarları üzerine kapanıyor, ruhuna açılan yollar daralıyor ve ağrılar, sancılar ortaya çıkıyor. Durmadan hareket ediyor, arıyor, kavga ediyor, çalışıyor ve istiyor. Doyamayacak bir türlü. Kim bu meyveden yer ve diğer bilinç merhalesine ulaşırsa, daha çok ihtiyaç duyuyor ve isyan burada patlak veriyor.

Kim isyan eder? Bilinçli olan... Allah'ın iradesine karşı isyan mı? Allah'ın iradesi nedir? Allah'ın iradesi, tarihte görülen kanundur. Allah'ın iradesi, tabiatta bulunan tabii haldir. Allah'ın iradesi, kabile kanunu ve insan toplumlarının kanunudur. Beni insanlığın bir parçası, bu dünyada bir varlık yapan uzviyetin fizyolojisinde var olan kanun.

Bütün bunlardan sonra, bize yasak meyveden yememizi söyleyen Allah'ın iradesi, bizi bu havada tutmak isteyen dört bağ, dört güç, dört zincirdir. İnsan algı ve bilinç aşamasına varınca tarihin, tabiatın, toplum ve benliğinin karar ve etkilerinden kurtulur.

Hegel'in mutlak irade dediği bu olgu, tabiat ve varlığın ilk durumundan azade olup, tam bizim mutasavvıflarımızın söylediği şeydir. Hegel'in kullandığı kelimelerle, Allah'a döneceğimizi söylüyor. Bizim dinimiz

de aynı deyimi kullanıyor: "Ben insanı kendi suretimde yarattım" ve "onu yeryüzünde halife yaptım." Bu demektir ki, insan mücadelesinde tabiatın ve tabiatın kendini yaparken kullandığı kanunların bağından kurtulur. Fakat onu etkileyen tabiat olduğundan, haklı olarak müdahale eder. Bu ikinci aşamada insan yalnızca bir hayvan veya bir bitkidir. Kendini tarihin zindanından kurtarır, çünkü tarihçilerin dediği gibi, herkes kendi tarihinin sonucudur.

Bugünün insanı değişiyor ve toplumunu kuruyor, halbuki dünün insanı kabile veya toplumunun istediği biçimde oluşurdu. Bir kabilenin parçası olup da kimse, hiç bir zaman sosyal geleneklerini veya dinini değiştirebilecek, veyahut da sosyal ilişkilerini ve hayatını değiştirebilecek bilinç merhalesine erişememiştir. Hiç bir şey hissetmez, çünkü onun için bir "ben" yoktur. Hiç bir hür ve serbest insan yoktur. Kendisinin zindanı olan insan, iradesini fizikî istekler tuzağında nefs, güdü ve eğilimlerinin ağına bırakan insan demektir. Bütün bunları bir kenara iten insan, mutlak iradeye, seçme iradesine ulaşan ve Allah'a daha çok yaklaşan insandır. Allah'ın kendisini yarattığı surete böylece daha çok yaklaşır.

Böyle bir bilinç düzeyine erişip, kendini hür ve ayrı hisseden, yalnızlaşan insan... Dünyayı oldukça küçük gören bu yalnız yaratık. Ağrı duyan, sızı duyan, dünyalık nimetler ve tabiatın verdikleriyle ihtiyaçları giderilmeyen insan...

İnsan, hiç bir zaman renksizliğe yaklaşmaz, bunu istememelidir de. Renksizlik ölüm demektir. Bir bitki ol-

mak demektir. İnsan, süfli ihtiyaçlar yerine ulvî ihtiyaçlar içinde olmalı, daha yüce duygularla dolup, daha büyük sızılar duymalıdır. Daha çok ağrı ve daha çok susuzluk duyan kimdir? Daha çok veya daha az refah içinde olan mı? Hayır, bu bir mesele değil. O, ihtiyaçları daha çok ve daha ulvî olandır. Endişesi çok ve daha fazla baskı altında kalan işte bu insandır.

Belçika'da verilen bir Antropoloji konferansında herkes, yirminci yüzyılı "Endişe Yüzyılı" diye isimlendirmede birleşmişti. Niçin? Değişik bölgelerde yaşayan insanların farklı görüşleri olsa da, bugünkü insanın dünkü insandan daha bilgili ve bilinçli olduğu inkar edilemez.

Durkheim'in deyimiyle, ferdin gelişmesi anlamında "ben" kavramı çağdaş insanda ortaya çıkmıştır, halbuki dünün insanı tabiatın dokusu içinde ömür süren bir yaratıktır. Damarlarında akan hayat ve tabiat üsaresi onu besliyordu. Bu üsareyle büyüyor, gelişiyor, huzur ve düzene eriyordu. Ya bugünün yalnız insanı? Ama neden yalnız? Başkalarıyla bir arada değil mi? İnsanın tek ihtiyacı bu mudur? Hangi ihtiyaç? Kişinin ne olması gerektiği ve ne olmadığını anladığı zaman ortaya çıkan ihtiyaç? Bu ihtiyaç sürekli olarak artıyor? Gide gide daha çok bilgi, bilinç ve dünya bilinci aşamasına varıyor ve nihayet tabiattan kopuyor. Aynı zamanda, tabiatın hayvan ve bitki kırallıklarının birlikte oturduğu bir ev ve bir şeylerden mahrum olduğunu da biliyor.

Dünyanın kendisini hissetmesine ihtiyacı vardır. İnsan ne kadar çok yalnız kalırsa, kendini o kadar çevresinden kopmuş hisseder. Camus, "çağdaş insan her şey-

den yabancılaşmıştır (aline olmuştur)" diyor. Bu yabancılaşmış insan, her zamankinden daha çok yakınlık ve ünsiyet hisseder ve yakınlık hissetme ihtiyacı duyar, ama yine dünya ve ailesi her zamankinden daha çok kendinden uzaklaşmış durumdadır. Duyguları bu dünyada bir süreklilik kazandığı zaman, tabiatta ve düşüncelerinin derinliğinde bütün sınırların kalkacağını hisseder.

Varlık ölümü kabul eder. Fakat, duyguları yine sürecektir. Varlıkları manevî ve üstün ihtiyaçlarla tartar. Yeterince bir şeye sahip olmadığını görür ve kendini yabancılaşmış hisseder.

Bu yabancılaşma sorunu yalnızca metafizik bir sorun değildir. Sartre, Camus ve Heidegger'in sözünü ettiği yabancılaşma, sanata vücud veren başka bir şeydir.

Bilim insanın var olanı öğrenme kavgasıdır. Teknik ve endüstri ise şöyle tanımlanır: Araç ve kazanmak istedikleri şeyden mümkün olduğu kadar kazanabilmeleri için insanların verdiği zihnî mücadele. Fakat sanat, olması gereken, ama olmayan kazançlar için insanların verdiği kavgadır. Bu nedenle, kendini yalnız hisseden insan sanat aracılığıyla, bu dünya ile gökyüzü veya kendisiyle aynı türde olmadıklarından uzaklaşmış olduğu nesneler arasında bir ilişki kurmak ister. Onlara yakınlık ve anlayış rengi vermek arzusundadır.

Böylece, sanatın yaptığı şeylerden biri, kaçan ve kendini yabancılaştıran bilinçli insanın yabancılaşma duygusunun azalmasına yardımcı olmaktır. Nasıl? Zindanının duvarlarını, içinde bulunmak arzu ettiği, fakat bulunmadığı evin hayaliyle süslemesini sağlar. Bu nes-

neler, bu gökyüzü, bu yıldızar ve dağlar onu anlamaz. Yalnızdır, bütün bu nesneler arasında kördür ve bir taş gibidir. Sanat bütün bu nesnelere his katar.

Şiirimiz burada güzel bir örnek teşkil ediyor. Şiirlerimizin çoğu, yalnız şairi kalabalıklarla barıştırmaktadır. Yalnız olan bu adam bir mum yüzünden anlaşılmaya başlar. Sanat mumu, şairin nefretini hisseden bir tanıdığa dönüştürür. Sanat, güneşin doğuşunu yerin ve göğün bir hareketi olarak değil, güneşi birden gökyüzünde gösteren şekilde görür. Bu ihtiyaçlarını gidermez, fakat bir dosttan gelen haber gibidir. Bu sanatsal aldanışta yabancılaşma ve eşyadan ayrı olma duyguları temizlenir. Sanatın yaptığı bir şey daha vardır. Sanatkarın, aslında tabiatta mevcut olmayan, fakat 'olmasını istediği bir şeyi' meydana getirmesine yardım eder.

Dünün sanatı tabiatı taklit etme seviyesini aşamamıştı. Eflatun, "sanat tabiatın taklididir" diyordu. Eğer sanat tabiatı taklit ederse, Eflatun'un sözü açıktır. Sanat bir oyundur. Sahte ve aldatıcıdır. Eserinde gerçekleri yansıtan bir adam, onları gerçekmiş gibi göstermelidir. Hiç, bir insan suyu suymuş gibi gösterir mi? Suyun olduğu yerde, neden suyun taklidi olsun? Eflatun, sanatı bir oyun ve boşuna bir şey görmede haklı olabilir, fakat ben bütünüyle değişik bir fikirdeyim.

Sanat tabiatı kendi hayali çerçevesinde süsleyebilmek veya insanın tabiatta olmasını istediği, fakat bulamadığı bir şeyi yapmak için, duyuların ve tabiatın ötesinde olanı taklit eder. İhtiyaç, heyecan ve yalnızlık duygularını, hepsinin ötesinde aşmak, yani duyulabilir, görülebilir maddî ihtiyaçlarından sıyrılmak ihtiyacını tatmin eder.

Bundan dolayı Allah sanatı insana emanet etmiştir. Onu göğe, yere, dağlara ve okyanuslara teklif etmiş, ama hiçbiri kabul etmemiştir. Bu, onlara "ey dağ veya gökyüzü, onu istiyor musun?" diye sorulup, "hayır" dedikleri ve insanın yükleniverdiği anlamına gelmez. Aslında bu demektir ki, dağlar ve okyanusların yaratıcılığı yoktur, onlar bilinç sahibi olmayıp, zaten var olanların ötesindeki şeylere ihtiyaç duymazlar. Hissedemezler. Ne bir şeye ihtiyaçları vardır, ne heyecanlanırlar, ne ağrı duyarlar ve ne de yaratabilirler. Onu yüklenen insandır; ama neden?

İnsanın sahip olduğu şeyi hissetme kabiliyeti vardır; seçebilir, yaratabilir. Sanat, insanlardaki yaratıcılık gücünün ifadesidir dememin sebebi budur. Sanat bu gücü sürdürür ve süslerken varlığını da devam ettirir. Varlık, tabiatın olsun, toplumdaki hayatın olsun, uzvî bir varlık veya insanî sınırlarımızın varlığı olsun, her şeyin nihaî hedefidir.

Sanat insanın yaratıcılığının bir ifadesi olup, bu oluşun sürekliliğiyle istediğini ve bulunmayanı yaratmak için Allah'ın yaratıcılığının bir ifadesi hâline gelir. Bu bakımdan Hegel'in dediği gibi, "Sanat, maddî ve nesnel olandan, algılanabilir, zihnî ve öznel olana doğru gelişiyor."

Öznel demekle, hepimizin lanetlediği, zihinlerde uyanabilecek burjuva idealizmini kasdetmiyorum. Bu felsefeyle benim hiç bir işim yok. Bilakis, başlangıçta insan mutlak ve tabiatın uzviyetine işleyen bilinçsiz bir ruhtu. Sonra bu ruhun aşama aşama gelişmesiyle insan meydana geldi. İnsan bilinçleniyor. Bilinçlendik-

çe, temsil ettiği soyut ve anlaşılmaz olguyu hissedebiliyor. Yani, görebildiğim kadarıyla, sanat insanın bilinçsiz ruhuna bilinç kazandırıyor, çünkü bir soyutluk duygusu uyandıran sanat, Allah'ı bilmemizi sağlıyor.

Kendi edebiyatımıza şöyle bir göz atacak olursanız, Menuşehrî, Revnakî, Ferruhî vs. hepsinin arzularının, hayat, ideal ve ihtiyaçlarının tümüyle nesnel, maddî ve somut olduğunu görürsünüz. Neyin özlemini duyuyor onlar? Ortada olan, fakat sahip olmadıklarının; ama Celaleddin-i Rumî öyle mi? O, olmayanın özlemi içinde:

O yok, ama biz onu bulduk
Olmayan bizim özlemimizdir.

Sanat "o"nu arıyor, endüstri ise "bu"nu. Endüstri, tabiatta var olup, insanın erişebileceği şeyi bulmaya çalışıyor ve buluyor. Sanatın aradığı ise bunun tam zıddı. Yukarda söylediğim gibi, insan olmayanın peşinde.

Kişi ne kadar çok mücadele ederse, o kadar çok yaratır ve ne kadar çok gelişirse, o kadar çok koptuğunu, yalnızlaştığını hissedecektir. Bir kural olarak, insanın evrimindeki etken budur. Menuşehri'nin aşk şiirleri oldukça nesnel bir düzeyde olup, bir parça olsun insanî duygu taşımazlar. Izdırap denen bir şey yok sanki. Ama Sadî, Hâfız ve Rumî'ye baktığımızda, tamamen soyut kavramlarla ruhun duygu ve ifadelerinin hikayesini buluruz. Dünya bir zindan içindedir, hem de değildir. Maddecilik ve nesnelliği kişi seçip, tanıyamaz bile. Bazen olur ki, bu konuyu kurcalamak istersiniz, o sizi kendine çeker. Bakarsınız ki, bir tür bilinç olmuştur o. Tümüyle bir aşk hayali ve bir duygu soluğu hâline gelmiştir san-

ki. Bazen de kapanır, kavranılmasına izin vermez. Bazen olur, bir onu kavrayamayız.

Ne isim vereyim ona, onu bilmedikten sonra

Bu, her ne kadar soyut ve duyular ötesi bir düzeye erişmişse de, semavî aşık hakkında değildir. Sınırlar maddî ve küreye ait olduğundan, kişi bunları karıştırabilir. Şarabın ne olduğu ve neden yapıldığı konusundaki görüş ayrılıkları tümüyle boşunadır. Mesele, soyut olana erişmektir. Soyutta hiç bir sınıf olmayıp, bu kategori ve sınırlamalardan hiç biri de kişinin duygularında mevcud değildir. O, kelimeleri kullandığı sürece Menuşehri'dir. Sevgilisinden aldığı da şaraptır. Yaşlanıp da dindar bir kişi olunca, şarabının bir başka şey, sevgilisinin de bir başka türden olacağı açıktır. Duyguların bu aşamasında artık soyut olana yaklaşmaktadır. Menuşehri ve Ferruhî'nin hayat ve eserlerini incelediğimizde bu fikirlerinin doğru olduğunu görürüz.

Soyut duygular, artık şöyle diyecek noktaya erişiyor:

Ne isim vereyim ona, onu bilmedikten sonra
Ne gereği var 'hayır' demenin, onu sevdikten sonra...

İşte tümüyle öznel, kişinin derinliklerinde her türlü maddî nesnelerden uzak duygular içinde bu şiir yeni bir şiir oluyor-modern şiirler...

Dostum Dr. Muhtarî, tercüme ettiği bir kitabı okumam için bana verdi. Bu modern *yeni roman* tümüyle nesnelerin tanım ve tasviri hakkındaydı. *Yeni romanı* elinize aldığınızda, yalnızca otobüsler, bilet alma, taksiler ve çıkardıkları gürültülerden söz eden kelimeler

görürsünüz. Hepsi günlük hayatı anlatmaktadır. Edebiyat ve sanat insanın içindeki özden kaçıp kurtulmuş gibidir. Tamamen nesnelleşmiş ve maddîleşmiştir sanki. Fakat bu romanda aksine, sözünü ettiğim şu nesnelerin hiç biri yoktu veya diğer modern romanlarda anlatıldığı gibi değildi. Bahsettiğim ağaç dağda, bahçede yetişen ağaç değil; hayali kalbimde dikili olan ağaçtı. Onu ben tasvir ediyorum. Şu sözünü ettiğim adam, biyografi yazarı veya doktorların anlattığı adamdan oldukça farklı. O, aklımda ve zihnîmde yatan adamdır. Ben onu başbaşka görüyorum ve o benim için bambaşka bir anlam taşıyor.

Hayır, Aristo'nun iddia ettiği gibi değil; sanat her zaman nesnel ve somut olandan ve eski Yunan hümanizmine, gerçekçilik sevgisine, dağların, vadilerin güzelliğine ve hepsinden çok insan vücudunun güzelliğine dayanan bir bilim konusu olmaktan kurtulmaya çalışmıştır. Hem kendisi kurtulmaya çalışmakla kalmıyor, bütün bu şeylerden insanı da kurtarmaya çabalıyor.

Fakat, tarih süresince sanat ne zaman serbestçe ifadesini bulmuş ve psikolojik ihtiyaçların bir yansıması olmaktan kurtulmuşsa, o zaman bütün bağlarını fırlatıp atmak için mücadele vermiştir. Metafizik ilgileri olsun veya olmasın sanatkarların yön verdiği sanat hareketleri; sanatı, insanı tanımlamak için bir vasıta kılmaya değil, onu kaçınılmaz bir meydan okuyuş, ilahî yaratıcı bir olgu, insan varlığının esaslı bir gerçeği ve duygularının gelişimi olarak kullanmaya ve tanımaya gayret etmişlerdir.

En maddî sanat heykeltraşlıktır. Resim, tamlığa daha

çok yakındır. Niye daha çok tam? Bir boyutu eksiktir, yani iki boyutludur da ondan. Tabiattan bir boyutu eksik olduğu için öznelliğe yaklaşmada fazladan bir güce sahiptir. Bunun için bugün Picasso gibi büyük sanatkarlar var. Ama heykeltraşlıkta böyle dehalar, üç boyutlu şekillere bağlı kaldıklarından fazla gelişme imkanı bulamamışlardır.

Dans her ne kadar klasik ve fizikî bir sanatsa da, aynı zamanda kapsamına aldığı hareketler ruh, duygu ve algıyla uyum içindedir. Dolayısiyle, kişinin iç duygularının ifadesi ve soyut bir sanat olabilir. Müziğin tek bir boyutu vardır, zaman. Şiir, bütünüyle soyut. Bundan dolayı, başka alanlarda değil de, şiirde kavramları en ulvî biçimde ifade edebiliyoruz.

Bugün, eski ve yeni sanatın en maddî ifadesi olan heykeltraşlık, artık daha fazla bir şampiyonun heykelini yapmak veya bir erkek veya kadının resmine anlam vermek için bizi düşünmeğe zorlamıyor. Sanatkar bir vücud yapmak için taş kullanmıyor. Bir ressam boyayla bir yüz meydana getirmiyor. Artık onlar taş ve boyayla konuşuyorlar. Bugün, resim ve heykel sahasında eski sanatkarlardan daha iyi eserler verebildiğimizi görüyoruz.

Bir sanatkar burun yaparken, gerçek bir burunun tıpkısını yapmak istemez. Kendi burnu değerinde bir burun meydana getirmeğe çalışması gerekir. Picasso gibi alnının ortasında tek gözlü bir insan yapar. Anlatmaya çalıştığı nedir? Konuşmak ister. Sanatkar, mevcut olanı ifade etmek istemez. Bugünkü insanın tek boyutlu hale geldiğini anlatmak ister. Picasso bir savaş ve ba-

rış resmi yapmadı. Savaş ve barışın anlam ve felsefesini gösterdi. Tıpkı benim insanın meselelerini ifade etmek için savaş ve barış kelimelerini kullandığım gibi, onu da bunun hayalini vererek değil, fırçasını kullanarak ifade eder.

Büyük bir empresyonist ressam, hatta bu ekolün kurucularından diyebileceğimiz Georges Saurat şöyle diyor: "Bir at resmi çizerim: Fakat tarlalarda gördüğünüz at değil. Bu, bir at şeklinde ifade edilmiş bir at kavramı ve anlamıdır." Yine diyor ki: "Adada resim yaparken gösterdiğim kişiler, başka bir şey değil, yalnızca subjektiv imajlar şeklinde çok ince noktalardan ibaret vücud eğrileri olan insanlardır. Bu şekilleri tabiatla uyuşsun diye yapmıyoruz, bir şaka olsun diye yapıyoruz. Kesinlikle yeni bir yaratılışla alay etmek her zaman daha kolaydır, ama kimse çıkıp da, onu altedebilmek için bir haklılığa ve ihtisasa ihtiyaç duymaz. "Onu anlamıyorum; bu bakımdan kötülenen ben olacağıma, o olsun", demek kafidir.

Vücud eğrileri sonsuz sayıda ince noktalardan oluşan ve objektif şekillerden başka bir şey olmayan tarzda resim yapan ressamlar, resimlerine Manet, Picasso ve bütün empresyonistlerinkinden daha açık boya ve renk vurdular. Resimde gösterilen hayat kimseye ait değildi. Göz alıcı bir ışığın yansımasından ibaretti. Ruh, öz ve nefes ona yabancıydı. Hareket etmekten uzaktı. Empresyonist bir tabloda güneşle birlikte hücum eden karışık bir manzara, üzerinden güneş ışığının çekildiği bir yeryüzü parçası değildir.

Ressam, güneşi nasıl gördüğü ve ne tür bir güneşe

ihtiyacı olduğu ile ilgilenmez. Güneşi Hakanî ve başka bazı şairlerimizin yarattığı gibi yaratır. Tabloda dimdik duran birtakım tanımadığımız ağaçlar ve meşhur zoolog Fourier'in hayal bile edemediği hayvanlar vardır. Yoktan varı yaratmak Allah'ın kudretindedir. İlahî bir ifade olarak sanat insanın sorumluluğundadır. Gaugin birbirine bağladığı insanları, kendi yarattığı bir şeyle bağlar.

Bir deniz, bir volkanın ağzından akıyor olarak veya hiç gözü olmayan bir gökyüzü şeklinde görülebilirdi. Yabancılaşmış, tuhaf şekilli hiç var olmayan vahşi insanlar vardır. O bu insandan bahsetmek istiyor. Onu arıyor. Olmadığı için de, onu yaratıyor. Bu, Rumî'nin aradığıdır. O, tuhaf şekilli olmayan varlıklar yaratır. Bu insanı anlatmak ister. Onu arıyor. Bu Rumî'nin aradığı insandır. Olmayanı, herkesin aradığı insanı yaratır. Biri tasavvuf yoluyla güneşe ulaşırken, diğeri resimleriyle ulaşır. Bu insan, acaip bakışıyla masum gözlerinde çözülmüş sırrı gizlemektedir.

Her biri hayali pembe ve menekşe renkli alev örtüleriyle ifade edilmiş bir şeyler ima ediyor. Her biri bir anlam belirtiyor. Hiçbir örtüsü ve güneşin kızgın ışıkları altında büyüyüp açılan çiçeklerin ve hayvanların bulunduğu tuhaf manzaraları olmayan bir hikayedir bu. Ateşte hangi çiçek büyür ve açılır? Alçı ve taş bile sanatkar eller altında anlam ve duyguya dönüşür.

Heidegger, bilimin daima ihmal ettiği insanı ve gerçek özünü görür. Bilim, insanı tabiata bakıp araştırma yapmaktan alıkor. Şu anda da öyle. Bazıları bilimi, insan ruhunu tabiatın kanunlarına bağlayan bağlardan

kurtulmaya müsaade etmediği için insanı kendinden uzaklaştıran bilimi suçlar. Çünkü, bilim ve sanayinin ilgilendiği tek şey tabiattır. İnsanı yalnız bırakmışlardır.

Sartre, aynı yalnızlığın daha büyüğünü duyar ve dünyayı her şeyden mahrum görür. İnsanın kendini kendi iradesi ve düşüncesiyle yapması gerektiğini söyler. Camus, insanın yabancılaşmasını bu dünyada çok tehlikeli bir hastalık olarak görür. Lucres'in sözünü ettiği minber bu dünyadan başkası değildir.

Kim için? Bu yabancılaşma ve yalnızlığa ulaşan insan için. İşte bu korkunç hastalık yabancılaşmadır. Her şeyin saçma olduğu noktaya varır ve hayat lüzumsuz hale gelir. Kim? İnsan. Hangi insan? Dinin yerini alacak bir felsefe içinde kendisi için bir cennet felsefesi kurmak isteyen, 17, 18 ve 19'uncu yüzyıl burjuvasına şimdiye kadar eşlik eden insan, burjuva, insanın milyonlarca yıl önce Allah'ın kendisi için yarattığı ve neş'e ve saadetin hüküm sürdüğü cennete günah işleyerek isyan ettiğini unutmuştu.

Hayatta, zamanda ve bu yeryüzünde kendisi için meydana getirdiğin burjuva cennetinde böyle bir duyular ötesi bilince erişen, durgunlaşıp doygunluk hisseden insanı nasıl kabul edebilirsiniz? İnsan ayaklanıyor. Gördüğümüz ayaklanma rahat insanın ayaklanmasıdır. Cennette yaptığı ayaklanmanın aynısıdır.

Bugün insan bilinçlidir ve isyankardır. Kim olursa olsun, cennette ve İrem bahçesinde bulunan herhangi bir kişi bilinçlenirse, olması gerekene duyduğu sevgi

ve istekle mücadele ederek var olan her şeye karşı ayaklanır. Bu, insanlığın kanunudur.

Bugün görüyoruz ki, Doğu'da sanat, tabiatın güzelliklerini, insan vücudunun şekil ve çizgilerini ve insanî güzelliklerini ortaya koyup, nesnellik ve gerçeklik çerçevesini aşamayan ve zevklere eğilen eski Yunan hümanizmine ve Rönesans hümanizmine karşı ayaklanmış durumdadır. Felsefe ve zengin insanların yanısıra, bu ayaklanma, aynı zamanda, haylazca rahatlık içinde bozulmayarak, bilakis devam edip, insanın sürekliliğini keşfederek bütün varlık ve nesnellik bağlarına da karşıdır.

Gerçekçilik var olanın çerçevesi içinde sıkışıp kalmak demektir. Bu, her zaman susuz ve ayaklanan insana uygun düşmeyen bir donukluktur. Aynı şekilde, idealizm ise doğru ve gerçek olan insana bir ihanettir.

Felsefe ve bugünkü insanın yanısıra sanat, tabiat ve nesnelliğe karşı olan bu ayaklanmanın değişmez bir ölçü olan hizmetçisidir. İnsanın kendi kendini keşfedişinin ve duyular ötesi, hatta insan zihin ve mantığını aşan imkanların çiçeklenişinin ve onları çiçeklendirişin değişmez ölçüdeki hizmetçisidir.

Bugünkü sanat, dünkünün tersine eğlenceler içinde tıkanıp kalmıyor, insan ve insanlıktan da yüksek bir şeyler yapıyor. Bu bir görev ve bir emanettir. Metterling'in dediği gibi, "Allah herşeyi yarattıktan sonra insanı yarattı. Sonra durdu ve yaratmayı insana bıraktı." Yaratıcı insan sanatkar demektir, yaratırken her şeyden uzaklaşan, yaratıcılığıyla sanatını yaratan, ağlayan, ça-

balayan, kendini kuran ve kendini ifade eden insan demektir. Yeni bir kitap yazan bir kişi kendini ifade eder. Bir insan, sanatı, bilgi ve hünerinin değil, insanlığının ölçüsünü ihtiva ettiği derecede kendi kendini yapar.

Hayattaki misyonu olarak bir burjuva eğlencesi şeklini alan bugünkü sanatın yeri neresidir? İnsanın yeryüzünde kurmak istediği, yeme-içme, zevk ve cennette kalmaktan oluşan cennettedir bugün o. Sanatı bir zevk aracı, vakit geçirme hareketi ve katı sanayileşmiş hayattan bir kurtuluş olarak görmek, görevlerin en adisini hareketlerin en kutsalına vermektir; yani, sanatı sanki yalnızca eğlenmek olarak kabul etmektir; halbuki o, peygamberlik sona erdiğinden bir yaratıcının ellerine bırakılmalıdır.

İkinci Bölüm

Aydın, Entelektüel ve Peygamber

Sözlerime, müstaz'afların, çaresiz ve güçsüzlerin Rabbi olan Allah'ın adıyla başlıyorum. Mektebi, İslâm'ı, isteği, öfkesi ve ülküsü benim mektebim, İslâm'ım, isteğim, öfkem ve ülküm olan Ebu Zer'in izinde devam ediyorum.

Bu sözlerimin konusu özel bir konudur.

Umumiyetle bilimsel tartışma yöntemlerine uyum sağlayamıyan bir takım toplumsal sınıflar ve kesimler, bana "Neden filanca mevzuyu ortaya attığın zaman, onun kapsamında olan öteki mevzulara değinmiyorsun?" diye soruyorlar. Oysa siz daha iyi biliyorsunuz, yazar veya hatip özel bir konuyu yazmak ve konuşmak için ele aldığında, ancak o konunun dar çerçevesinde kalmak, bütün gayretiyle onu ispatlamak ve tahlil etmekle sorumludur.

Bundan dolayıdır ki, bilgisizler veya İslâm düşmanlarının İslâm'a ilişkin iftiralarını, yalan-yanlış iddialarını cevaplamak isteyen ve İslâm'ı savunmak isteyen bir yazar veya hatip kendine ayırdığı mevzunun, sınırları tayin edilmiş çerçevesi içinde kalmak zorundadır. Bu bir usulî ve bilimsel bir ilkedir. Çünkü böyle bir kişinin konusu İslâm'ın tarifi ve aydınlatılmasını yapmak değil, İslâm konusunda ortaya sürülen iddiaların yanlışlığını, iftiraların haksızlığını, yanlış değerlendirmelerin, yorumların çarpıklığını göstermek ve doğruyu anlatmaktır. Eğer yazar veya konuşmacı bu işte başarı kazanmışsa, sorumluluğun gereklerini de yerine getirmiş demektir.

Konuşmamın mevzuu, hususiyetle, aydınların kafasından çıkmayan ve avamın diline düşmüş olan, "nereden başlayalım?" sualiyle mahduttur.

Bu, evrensel, derin ve köklü bir sualdir. Benim kendi anlayışım ve ferdi düşüncemle ortaya atılmamıştır; sorun, bizim çağımız ve bu çağı yaşayan ve ona yakınlık hissedenler sorunudur. Ama cevabını veren benim.

Esasen dünyanın toplumsal değişim ve gelişimlerinin tarihî yapraklarını çevirdiğimizde özel aşamalara varırız. Burada "Nereden başlayalım? Ne yapalım?" sorularının, evrende düşünen bütün beyinleri sardığını görmekteyiz. Şu anda benim de kafamda bu çapta ve bu konuda aynı adları taşıyan beş-altı eser mevcuttur. Bu eserlerin çoğu, toplumun değişim sürecinin özel bir durumunda ortaya çıkar. Söz gelimi Orta Çağ'da hiç bir yazar eserine böyle bir ad takmaz. Ancak toplumların belli aşamalarında toplum vicdanının, bir aşamayı, bir

aşamadan kurtarıp diğer aşamada hangi düzeni yerleştirmek istediği konusu ortaya atılır. Buna göre, konu ideolojik değil, tamamiyle stratejik ve metodiktir. Burada göstermek istediğim, yalnızca amacı, toplumun özel bir devresinde özel bir amaca varmak istediği için sosyal, iktisadî, insanî ve düşünce akımlarına karşı dayanmak ve direnmek olan, karşı gelme metodudur. Bu konu 11 sene önce, Avrupa'da yayınlanan ve farsça çevirisini beklediğim "Nereye dayanalım?" eserinin devamıdır.

Söze başlamadan, kendi hayatım hakkında bir başlangıç yapalım. Ben kendilerine "Rezil rüsva olmak istemiyorsan topluma uy" atasözünü şiar edinen kişilerden, topluma rüsva olmadan şöhret ve saygınlık kazanan beceriklilerden değilim. Ben de toplumun her rengine uyan, nabza göre şerbet veren maharet de yoktur.

Öğrenci olmayan kesimlere Hüseyniye-i İrşad'ta konuştuğum zaman din adamlarına takılırım ve onların zihinlerinde mantıksızca yerleşmiş olan katı ve akıldışı düşüncelere, konuşmalara karşı çıkarım. Ancak üniversitelerde öğrenciler için konuştuğum zaman aydınlara da aynı mantıkla karşı çıkarım. Halbuki çağdaş ve zeki bir insan bunun tersini yapar. Fakat eğer bir kimsenin yolu hak, sözü gerçekse onu aydın saymıyorlar. Sorumluluğunu müdrik olacak, aleyhinde gelişen kötüleme ortamına ve çeşitli kesimlerden gelen karşıt hücumlara göğüs germesi gerekecektir. Toplumsal mevzularda ve hatta ferdi meselelerde iki kimse arasında çıkan görüş ayrılığını gidermek ve müşkilleri halletmek için ortaya atılan kişiler, ihtilaf sahibi taraflara ayrı ayrı ve bazan da tam tersi şeyler konuşuyorlar. Oysa iyi niyetli insan-

lar ateşe körükle gitmezler, yakınlaşmayı temin etmek ve anlaşmazlığı gidermek için çalışırlar. Bunların usulü ise diğerlerinin tam tersinedir. İyi insanlar iki güç, iki kutup arasında binbir aldatma, plan ve komplo ile meydana getirilmiş kopukluğu giderir, yerine hoşgörü, yakınlık ve anlayış tesis ederler.

Şimdi ise bütün gelenekler, klasik kurumlar ve okumuş kimseler ile halk yığınları arasında uçurumlar vardır. Hele İslâm toplumu içinde bu, adeta bir musibet hâlini almıştır. Oysa Avrupa'nın sanayileşmiş toplumlarında, iletişim araçlarının gelişmesi, eğitimin bütün kesimleri kapsaması, halk yığınları ile okumuş kesimleri birbirine yaklaştırmış, birbirlerini daha kolay anlamalarını sağlamıştır. Bir Avrupa üniversitesinin hocası, bütün delil ve açıklığıyla halk yığınlarının atmosferine iner, onlarla konuşur; ne kendini onlardan üstün ve ayrı görür, ne de halk yığınları onu tertemiz bir mukavva içinde paketlenmiş ve ıslak elle ona dokunulması mümkün olmayan bir prof. sanır.

Bizim İslâm toplumunda da eskiden entelektüel aydın ile halk yığınları arasında şiddetli bir ihtilaf yoktu. Çünkü büyük İslâm bilginleri fakihler, usulcüler, kelamcılar, müfessirler, edebiyatçılar ve hatta filozoflar İslâmi eğitim kurumlarında hem okur, hem okuturlardı. Ve mezhep düşüncesiyle kendilerini halktan koparıp medreselerin dar hücrelerinde hapsolmazlardı. Bundan dolayı eski büyük bilginlerimiz, fakihler ve müfessirlerimiz dünya çapında ün sahibi oldukları hâlde halk kitlelerinin tâ içlerinde yaşıyorlardı. Şimdi bile yetişkinler sınıfında eğitim ve öğretim görmeyen avam

tabakalarının en büyük bilginlerle diz dize oturdukları, onlarla din ve inanç konularında konuştukları, özel ve aile sorunlarının çözümünde onlarla dertleştikleri görülür. Oysa esefle görmekteyiz ki, günümüz eğitim düzeninde gençlerimiz, duvarları göklere yükselen ve adı "üniversite" olan istihkâmlarda eğitim görürler, ama kendilerini halktan ayırırlar, asiller gibi özel arabalarıyla ancak halk arasında dolaşırlar ki halk onları tanımasın, kendi parasıyla yetiştirdiği düşünürlerle temas kurmasın ve aydınlanmasın. Oysa birbirinden kopmuş bu iki kutup arasını bulmak, birbirinden nefret edercesine uzaklaşan düşünce ve eylem arasını kapatmak entelektüel aydının sorumluluğu idi. O, köprü kuracaktı. Toplumun çatısını yeniden kurmak isteyen aydın, düşünce ile uygulama arasındaki uçurumu doldurmak zorundadır. Aydın olan ve sorumluluk taşıyan herkes, hangi mektebe bağlı olursa olsun bu köprüyü kurmakla görevlendirilmiştir. Bu öyle bir köprü ki, topluma kapalı olan ve ihtişam ile, sırlarla kaplı entelektüellerin hayat adasını halka açacak, ordan aydın halka rahatça inecek, halk da aydına çıkabilecektir.

"Nereden başlayalım?" sorusuna benim cevabımı ister kabul edin, ister reddedin, köprü kurmanın ilk adımını teşkil edeceği konusunda benimle birleşmek zorundasınız. Bu soru ile birlikte ister istemez şu iki soruya da cevap bulmak zorundayız.

Köprü kuralım, ama kimler için? Ve hangi amaca hizmet etmek için?

"Nereden başlayalım?" sorusu, çağının sorumluluğunu yüklenmek isteyen, kendi çağında yaşamayı his-

sedenlerin sorusudur. Kuşkusuz, bu soruyu soranlar aydınlar kitlesidir. Çünkü sosyal sorumluluk yüklenen ancak aydındır, aydın olmayanın sorumluluğu da yoktur. Tabii aydın ile diplomalılar yığını ayrı yarı şeylerdir. Aydın ve entelektüel de başka başka kavramlardır. Yanlışlıkla entelektüel, aydın olarak tercüme edilmiştir. Oysa entelektüel, beyni ile çalışan kimsedir. Eğer onun beyni karanlıkları yaymak için çalışırsa o aydınlığın düşmanıdır. Ancak beyni, aydınlık için çalışan beyin işçisi, aydındır.

Sed Tarhan(*) bir entelektüel değildi, ama bir aydındı. Allâme-i Kazvini(**) bir entelektüeldi, fakat aydın değildi. Deh-Hüda(***)hem entelektüel, hem de aydındı. Bazıları da ne entelektüel, ne aydındı. Oysa bunlar ünlü ve büyük insanlardı.

Peki aydın kimdir?

Tek kelime ile aydın, kendi insanî durumunu tarihî yer ve zaman içinde kavrayan, toplumsal yerini ve durumunu idrak eden kimsedir. Kuşkusuz, böyle bir bilgi ve idrak, çağına karşı ona bir sorumluluk yükler. Kendini tanıyan bir aydın kesinlikle çağının insanına karşı sorumludur. Okumuş ise daha etkilidir. Okumamış ise aydın olmayan entelektüelden daha yararlıdır. Tabii bu, ilk aşamada böyledir. Daha sonraki aşamalarda tahsil görmeyen aydınların rolü bazan yüksek tahsil görenlerden daha etkili ve büyüktür.

(*) Sed. Tarhan: İran meşrutiyet devrimin okur-yazar olmayan halk kahramanı.

(**) Allâme-i Kazvini: İran'ın klasik, büyük filozoflarından ve tarihçilerinden.

(***) Deh-Hüda: İran'ın en büyük ansiklopedi yazarı.

Eğer sömürüye yakalanmış hasta toplumları, toplumsal sıçramalar ve devrimlerle kurtaranların hayat hikayetlerine bakılırsa, bunların çoğunun entelektüel olmayan çehreler olduğu görülecektir. Bu, Latin Amerika, Asya ve Afrika'da ortaya çıkan devrim önderleriyle -pek az bir istisna hariç- ispatlanmıştır. Çağımızın aydını, değişim sürecinde çıkmaza giren ve düzensizliklere saplanan toplumu sorumlu bir kitleye çeviren, ona sosyal ve fikrî yön veren kimsedir. Bu tarife göre, İbni Sina'yı, Sokrates'i, Kopernik'i, Galile'yi taklid eden ve bunların mirasına sahip çıkanlar aydın değil, ama bu ilmî mirası çağımız şartları içerisinde daha ileri götüren, yararlı kılan ve geliştiren Einstein'lar, Won Braun'lar aydındır. Esasında günümüz dünyasında aydınların rolü ve sorumluluğu, geçmişte toplumları değiştiren, onlara yön verip önderlik yapan din kurucularının rolü ve sorumluluğu gibidir. Peygamberler de, sıradan olan filozof, bilgin, teknisyen, sanatçı ve yazarlardan ayrı olarak toplumu değiştiren kişilerdir.

Peygamberlerin çoğu halkın bağrından çıkmışlardır. Eğer halkın bağrından çıkmamışlarsa bile, sonuçta peygamberliklerinin icabı olarak halka gitmişler, halka katılmışlardır. Peygamberlerin önde gelen görevi, topluma yeni bir mesaj, yeni bir görüş, apayrı bir hareket ve ilave bir enerji aşılamaktır. Ve bu, toplumun vicdanında kök salmıştır. Peygamberler, çürümüş, donmuş, bozulmuş topluma can çekişmekte olduğu bir zamanda peygamberce yeni bir yön vermişler, hayatını, inancını, dünya görüşünü, kültürünü ve gidişini değiştirmişlerdir. Peygamberler, bilgin kesiminden olmadıkları gibi, cahil ve avam sınıfından da değillerdir. Bunlar toplum-

ların bir tarih süreci içinde değişimlerini yüklenmiş kişilerdir. Peygamberler, ne kalıplaşmış toplumsal geleneklerin, göreneklerin kölesi; ne de filozoflar, sanatçılar, ruhbanlar, din adamları ve bilginler gibi zihnî kavramların esiri olmuş, bilimsel keşifler ve iç dünyanın sezgisi ve buluşları arasında boğulmuşlardır. Peygamberleri ne bilginler zümresine, ne cahiller sınıfına katmak mümkündür. Onlar kendilerini tanıyan, çağlarına karşı sorumluluk duyan, amaçları da kendini tanımayan ve bilmeyen kimselere çağlarını tanımayı ve bilmeyi aşılamaktır. Peygamberler, insanlara karşı Allah'ın en büyük emanetini taşımışlar, donmuşluğu coşkunluğa çevirmişler, dehalar ortaya koymuşlar ve toplumda en büyük ve en hızlı sıçramaları gerçekleştirmişlerdir. Medeniyetlerin ve insan kültürünün hazinesi işte bu büyük kahramanların eseridir. O kahramanlar ki uyandırılmış toplum vicdanının tam içinde doğup yükselirler.

Böylece sorumuzun cevabını vermiş olduk. "Nereden başlayalım?" sorusunun cevabı "Önce kim başlayacak?" sorusunun cevabıdır. Bunun da cevabı AYDIN'dır.

Öyleyse ikinci sorumuzun cevabını arayalım:

Peki, aydın başlayacak, ama ne için başlayacak ve amacı ne olacaktır?

Evet, ne için ve hangi amaç için? Mademki aydının görevi, çağının peygamberi olmadığı hâlde peygamberin yaptıkları gibisini yapmaktır, o hâlde onun işi ve görevi de, çağın mesajlarını halk yığınlarına iletmek, sağırlaşmış ve dondurulmuş kulaklara bilgi ve kurtuluş mesajını seslenmek, gözlerin önüne durgun toplumun hareket dinamizmini sermek ve bu dinamizmin

fitilini ateşlemektir. Öyle bir ateş ki, yepyeni bir inançla durgunluğu ve donukluğu yok edecektir. Bu işi bilgin yapamaz. Çünkü onun görevi, varolanı tanımak, tarif etmek, daha fazla imkanı meydana getirmektir. Teknisyenler bilginler ve sanatçılar kendi millî topluluklarında varlıkları ve topluluklarının bekası için bilgi yayarlar. Oysa aydın fedakarlığı öğretir ve topluma asıl yönünü gösterir, tereddütleri kaldırır, varoluş damgasını basar ve hareket yolunu aydınlatır. Bilgin açıklar, tahlil eder, huzur ve feragat bağışlar, insan mutluluğunun teminine çalışır, asayiş ve güçlülük nimetlerinden yararlanmayı öğretir; yani kısaca varolanı keşfeder, gerçekleri kavrar. Oysa aydın gerçekleri gösterir.

Bilgin der ki, şöyledir; aydın der ki, şöyle olsun. Bilgin aydınlatma aracı yapar, aydın bu aracı sefere çıkma vesilesi sayar. O kabilenin reisi, hayat kervanının öncüsüdür.

Bazan bilgin, cahillerin maşası olabilir, oysa aydın, yapısı itibariyle karanlıklardan nefret eder ve zulmü yıkar. Aydınlık yollara ışık tutan nurdur. Kur'an'da ve İslâm kültüründe "hikmet" bu anlamda tarif edilir. İlimden söz edildiğinde, bundan maksat, teknik, felsefî, fizikî, dinî ve dünyevî bilgiler değildir; çünkü söz konusu bilgilerin kişiyi, din adamı, sosyolog-psikolog, tarihçi ve ihtisas sahibi kılma yeteneğinden başka bir yeteneği yoktur. Ancak bu bilgiler, sınırlı ve özel bir devrede ve özel bir eğitim düzeninde "öğrenci" adıyla anılan bir avuç insana verilmekte ve bu öğrenciler, bu bilgilerle savaşmak için gerekli kaynağı ve etkili silahları elde etmekteseler bile, bunlar kendi kendine ve tek başlarına aydınlık ve kendini kavrama olayı değildir.

İslâm'da bilim, dayanağı insana mahsus bir bilinç, bir vicdan kavrayışı ve ilahî bir nurdur. İlim Allah tarafından insanın içine serpiştirilmiş bir nurdur. Bu ilahî nur, aydınlığın bilimi, karanlıkları aydınlığa çeviren ve doğru yolda yürüten bir ışıktır. Bu ilahî ışığı fizik, kimya, edebiyat, fıkıh ve diğer bilgiler insana bahşedemez. Allah'ın bahşetmiş olduğu bu ilahî nur bir inançtır. İbn-i Sina ve Molla Sadreddin (Konevi)'nin bilgileri Ebu Zer'de yok ama, Ebu Zer'de olan bu ikisinde hiç yok.

Bazan okur-yazar olmayan bir önderin ortaya çıkıp, gücü tükenen toplumuna enerji aşıladığını ve onu çok ilerilere götürdüğünü görüyoruz. Oysa tanıdığımız bir çok bilgin, bunun tam aksine insanlar arasında ortak ve ideal bir inanç meydana getirmek, toplumun vicdanını taze bir aşkla tahrik etmek ve toplumun hareketini temin etmek, yolunda bir adım atmazlar, üstelik bir adım atmadıkları gibi engel de olurlar.

Böylelikle anlıyoruz ki, aydınların görevi, halkta bir bilinç yaratmak, ortak bir inanç doğurmak ve çağlarındaki ideal insan tipini tesbit etmektir.

Bundan da şu soruya geliyoruz: Nasıl?

Önce oldukça önemli bir açıklama yapalım; çünkü aydının tam bir tarifi yapılmadığı ve sorumluluğu belirlenemediği için bütün insanların ve özellikle biz Doğuluların hayatında facialar yaratılmıştır. Dünyada ortak özellikler ve değerler henüz oluşmamıştır. Ancak bir dünya insanı doğarsa, ortak bir dil ve ortak bir kültür ve ideal oluşursa -ki bu da şimdilik yeryüzünde yaşayan insan toplumlarından uzaklarda gözükmektedir-

belki o zaman bir 'dünya aydını'ndan söz edilecektir. Oysa günümüz dünyasında ortak özelliklere ve ortak değerlere sahip dünya çapında "bilginler" var. İster ilkel bir Afrika kabilesine, ister bir İslâm veya Budist toplumuna mensup olsun; ister, beyaz, ister siyah, kırmızı veya sarı olsun, ister doğulu veya batılı olsun; ister sanayileşmiş kapitalist bir toplumda yaşasın, ister sosyalist bir düzende yaşasın; ister ileri iktisadî bir düzende bulunsun, ister eski çarşı burjuvazisine bağlansın, hangi dinden, hangi soydan, hangi sosyal düzenden ve hangi tarihin aşamasında olursa olsun, çağımızda yaşayan ve çağımızdan gıdalanan birisi, tıp veya teknik tahsil görürse, dünyaca tarifi yapılmış, değerleri belirlenmiş bir doktor veya mühendis olabilir. Hangi vatandan gelirse gelsin yurduna döndüğünde ona doktor veya mühendis adı takılacaktır. Tabiatın veya insanın umumî kurallarına dayanan bilim, her zaman ve her yerde ve her toplumda bilim sayılır, her soydan ve her çeşit düzenden saygı görür. Bilim, sabit değerleri her yerde aynı sebeplere dayanarak, aynı neticeleri veren bir bilgi yığınıdır. Böyle bilginin sorumluluğu da bellidir. Ama bilgin böyle değil ki. Avrupa'ya gittim, şu şu okullarda okudum, şu şu değerleri öğrendim, filan üniversiteden mezun oldum, diye kendisini aydın sayamaz ki.

Her ne kadar, şimdiye kadar kavram karışıklığından dolayı biz "aydın, bilgin ve entelektüel"i aynı kefeye koyduksak da, aydının kim olduğu konusunda hatta aydının kendisinin kim olduğu konusunda bilgi yanlışlığına düşmüşüzdür.

Aydın'ın sorumluluğu büyük üniversitelerin diplo-

molarında yazılı değildir. Hasbelkader Harward ve Sorbonne'u bitiren bir kişi aydın olabilir. Bu kişi Sorbonne'u bitirmeseydi, hatta okur-yazar olmasaydı bile yine aydındı. Falanca sosyal, siyasî veya felsefî ideolojileri Avrupa'da okumuş da böyle yurduna dönmüş kişilere çoğu kere aydın ismi takma yanlışlığına düşüyoruz. Böyleleri, 18 ve 19. yy.'larda kendi toplumlarında sosyal değişimler yapan ve yeni akımlar yaratan Sn. Simon ve Karl Marx gibi düşünürlerin eserlerini okuyarak, tıp tahsili yapan birinin tıp bilimini doktorluk yaparak toplumuna aktarması gibi aktaramazlar. Bu tür ideolojileri okumak ve okullarda okutmak kişiyi aydın kılmaz. Bu ideolojileri başka toplumların tatbikat sahasına aktarmak da mümkün değildir. Hangi aydın bu ideolojilerden kalkarak kendi toplumunun sorunlarını tahlil edebilir, toplumuna hareket kazandırabilir ve kendi toplumunun insanlarını ortak bir ideal ve amaç etrafında toplayabilir? Öyleyse dünya standartlarına göre bir aydın tipi tesbit edilmiş değildir; öyle ki, bir toplumda aydın sayılan bir kişi, sosyal şartları değişik olan bir başka toplumda aydın sayılamaz. Meselâ, Afrika zencilerinin bilinç ve kültür düzeylerine göre aydın sayılan bir kişi, İslâm toplumunda bir anlam ifade etmez. Yine batı Avrupa'da mesela Fransa'da bir insan 1. ve 2. Dünya savaşlarının bilinciyle aydın olmuş olabilir, hatta aydın bir dahi olarak kendi toplumunda yapıcı bir unsur rolünü de oynamış olabilir, ancak böyle bir aydını Hindistan'a götürsek hiç bir şey ifade etmez. Misal olarak Jean Paul Sartre'ı izleyen birini ele alalım. Sartre, batı Avrupa'nın yani kültürü, sosyal psikolojisi ve düzeni kapitalizm içinde şekil bulan sanayileşmiş bir toplumun aydınıdır. Ama acaba onun gibi varoluş-

çu bir aydın bir başka topluma giderse yine aydın kalabilir mi?

Önce nereye gideceği önemli.

Eğer Fransa'dan Almanya'ya, İngiltere'ye veya Birleşik Amerika'ya giderse kesinlikle aydındır, hatta Sartre'dan da aydındır. Zira acılar, bilinçler, duyarsızlıklar, sosyal düzen ve tarihin bu özel aşaması Amerika'yı ve diğer ülkeleri öylesine sarmıştır, Onları bir infilakın eşiğine getirmiştir. Sartre'in kendisi de bunun farkındadır. Özellikle F. Fanon'un "Yeryüzünün Lanetlileri" adlı kitabının önsözünde şöyle der:

"Bu Afrika'lı zencinin yazdığı bir kitap değil, imâl ettiği bir bombadır. Ben bu bombayı sermaye orospularının burjuva yuvası olan Paris'te bugünkü çağdaş medeniyetin kin ve çirkef dolu bu başkentinde, batı düzenine karşı Afrika'nın bu kin bombasını patlatmak istiyorum. Çünkü batının çürümüş olan insanı ve kokuşmuş düzeni temizlenmek için bu bombaya muhtaçtır."

Sartre kesinlikle bir aydındır. Çünkü batı tüketim hayatına boğulmuş, batılı insan bütün gücünü bu tüketim mallarına harcar olmuştur. O batılı insanı bu tüketim rezâletinden, iç sıkıntılardan, aşağılık cinsî zevklerden kurtarmak ister. Bundan dolayı Sartre, batının kurtarıcısıdır. Fakat Asya, Afrika ve Latin Amerika ile yoksulluktan kurtulmak isteyen, açlık ve sefâlet zincirini kırmaya çalışan, sanatta ve sanayide geri kalmış olan bir toplum için Sartre, bir kurtuluş kahramanı değil, aksine kahraman olmadığı gibi bir faciadır da. Böyle bir toplumda Sartre'ı izleyen ve tanıyan kişi bir aydın olamaz, böyle bir insanın fedakarlıkları ve bilinçsiz

hizmetleri kendisi istemese dahi sonuçta onu ihanetlere götürür. Bu sanayileşmiş toplumlarda Orta Çağ'dan sonra felsefî görüşler ortaya çıkmaya başlamış ve giderek bugün yeniden dünyanın felsefî bir açıklaması dönemine gelmişlerdir; onlar bir arayış içerisindedir. Materyalizmin dar çerçevesini kıracak ve dini andıracak bir çeşit irfan bulma çabasındadırlar. Batılı aydın, bu durumu kavramakta, toplumun ihtiyacının hangi yönde olduğunu görmekte ve halk yığınlarına asıl bir amaç ve ilkeler olacak ve onları bir tüketim tasarrufuna yöneltecek bir çeşit yeni bir irfanı aramaktadır. Böyle bir aydın, maddeciliğe karşı olan, hatta Hint tasavvufuna ve mistisizmine yakınlık duyan, manişizme isyan eden, hatta Descartes'ın akılcılık ilkelerine yüz çeviren gerçek bir aydındır. Mesela, Sartre'i tanıyan bir aydın olarak ben, Hindistan'a gitsem, orada benim davranışlarımı, sözlerimi ve düşünce mektebimi etkileyen varoluşçuluk adına, Hint halkına şöyle sesleneceğim:

– Ey ahali, tüketime kurban gitmeyiniz, bu maddî dünyayı bırakınız, insanın içinde onu manevîyata iten gücü keşfediniz, ona yöneliniz.

Peki, benim muhatabım kim?

Açlıktan soykırımına uğrayan bir hindu kitlesidir ki, onun özel dinî görüşü ve evrensel felsefî inanışı onu zaten maddî hayattan ve zevklerinden mahrum bırakmıştır. O hâlde benim bu tüketimi kısma çağrım, acaba böyle bir kitle için gülünç ve facia olmaz mı?

Tahran'ın zengin tabakalarına hitap eden bir hatip konuşmalarında oldukça başarılıysa da, aynı hatip, Ho-

rasan'ın fakirlikten kıvranan köylüleri gözünde hem anlaşılamaz bir kişi, hem de kötü bir vaizdir de.

Nitekim, Tahran'ın zengin muhitinde enseleri kalın patronların aylık dinî toplantılarında bir hatip bu duruma işaret ederek şöyle der:

"– Baylar, bayanlar, gemiye benzer Amerikan kadillaklarına yaslanıp Tahran sokaklarında kibir ve kendini beğenmişlik saçarak geçerken, hiç ayakkabıları çamurlara batmış çocuğu ve onu soğuk ve karlı sokaklarda arayan yarı çıplak annesini gördünüz mü? Eğer onlara yardım elini uzatmazsanız, canları tehlikeye düşecektir. Onları hor görmeyiniz. Onları arabanızın sıçrattığı çamurlara boğmayınız, kendinizi onlardan ayrı ve üstün bir sınıf görmeyiniz. Siz maskeli balolarınızda, eğlence toplantılarınızda, seks partilerinizde, hayâl dolu barlarınızda yaşıyor, iştah kabartan sofralarda hindi kebabı yiyip, viski ve sigara içip külünü havaya ve pirzola artıklarının üzerine döküyorsnuz. Sizin yanıbaşınızda, sizin mahallelerinizde ve hatta sokağınızda ise hiç et yüzü görmemiş, et yemeği peri masallarından ibaret sayanlar var."

Elbette bu sözler çok ürkütücü ve etkilidir. Ve Tahran'daki zengin semtlerinin vaizinin böyle bir bilince varması da çok güzeldir. Ama aynı vaizi taklid eden aç ve yarı çıplak bir köy mollası aynı sözleri eğer köyde nefesleri açlıktan kokan insanlara tekrar edecek olursa cidden komik olacaktır ve bir facia yaratacaktır.

Vaiz bir aydındır ve aydının rolünü oynar. O bir okulun hocası değildir, kendi toplumunu aydınlatmakla görevlidir. Oysa Tahran vaizini taklid eden köy vaizi

aydın değildir, buna benzeyen diğer aydın kitleleri de aydın sayılamazlar. Aydın soyut bir kavram değil, izafîdir. Kişi, mevkiine, zamanına, muhatabına ve tarih süreci içindeki yerine göre aydındır.

Francis Bacon'ı hepimiz tanırız. Ve biliyoruz ki, o, aydılanma tarihinin en önde gelen simalarındandır. Bacon, şöyle diyordu: "Bırakın bu hurafeleri, bırakın öbür dünyaya ait yorumları. Maddî dünyaya ve onun tabiatına dalınız, halkın hayatı, hayatın refahı ve ilerlemesi için güç biriktiriniz veya yaratınız."

Bacon, kendi döneminin aydınıdır. Neden? Çünkü onun çağında ilim bir avuç kişinin zihnî kavramları tahlillerinden başka bir şey değildi. Din kitaplarının yorumu ve şerh edilmesi bilimsel çalışma olarak sayılıyordu. Böyle bir ortamda o, insanları tecrübî çalışmalara, pozitivizme ve akılcılığa çağırdı. O gün için Bacon, Avrupa'nın büyük bir aydınıydı. Bugünkü Avrupa aydın ve bilgini Bacon'ın tam tersini konuşmak zorundadır. Bugünün aydını, insanları Francis Bacon gibi daha fazla tüketim için daha fazla üretime teşvik ederse artık o bir aydın değil, belki bir bilgindir. Yazık ki, Üçüncü Dünya'nın ve özellikle bizim İslâm toplumlarının geçmişi, sözde aydınların sapmaları ve yanlışlıklarıyla doludur. Bu yanlışları tetkik edip çağımız aydınlarına sunacak kişi gerçek aydın olacaktır.

Tarihi yanlış tesbit etmek, tarihin facialar hikayesidir. İslâm toplumlarında nice zamandan beri Avrupa'ya gönderilen bir aydının, bir doktorun tıp tahsil edip ülkesine dönmesi ve ülkesinde doktorluk yapması gibi kendisinden de toplumunu aydınlatması beklenmiştir.

Bu yalnız İslâm toplumlarında değil, diğer Üçüncü Dünya ülkelerinde de böyle olmuştur. İşte, doğuda ve İslâm toplumlarında bu çarpık görüş ve tesbit, kendi ülkesinin tarihini değiştirecek güçte ve yetenekte olan sayısız dahiyi, ülkesini batı seviyesine ulaştıracak kişiyi böyle bir fırsattan mahrum bırakmış, onu kurban etmiştir. Uzun yıllar boyu nice duygular, vicdanlar ve nice düşünceler bu yanlışça tarif edilen aydınların ortaya attığı görüşlerle, getirdikleri mesajlarla yok olup gitmiştir. Sanılıyordu ki, toplumun kurtuluşu bu aydınların peşine takılmakla mümkün olacaktı. Bu alanda nice savaşlar verildi, kavgalar yapıldı ve her hengamenin sonunda tutturulan bu yolun yanlış olduğu bir kere daha görüldü. Netice, yine umutsuzluk, nefret, sorumluluktan kaçma, kendi köşesine çekilme, mistik hayat, varoluşçu oyunlar vb.. Ve yeniden aynı hikaye, yeni bir mesaj. Yine saptırılmış bir amaç, yine gerçek sebepleri gösterilmemiş bir kavga başlar, güçler toplanır. Dehalar ve kuvvetler bunun savunması için harcanır. Yine sonuçta ortaya çıkan koskocaman bir hiç...

Hollanda'da eğitim gören Büyük Petro, Moskova'ya dönüşünde bu gibi yanlış saplantılara düşmüş aydınlardan biriydi. Gerçekten onun amacı ülkesine ve halkına yarar sağlamak, bu alanda çabalamaktı. Çünkü Rusya o kadar geri kalmıştı ki, bir İran'a bile yenilmişti. Büyük Petro, böyle geri kalmış ülkeyi kalkındırmak için Avrupa'nın düzenlerinden mülhem reçeteler getirmişti. Petro, batının gelişmesini, Hollanda'lıların dünya hakimiyetlerini uzun uzun düşünmüş, bu olayın kökenine inmek istemişti. Bununla birlikte Petro'nun vardığı sonuç şu olmuştu: Rusların geri kalmasına asıl se-

bep, Farsça'da "köken" anlamına gelen Rusların sakallarıydı. Bu önemli tesbiti yaptıktan sonra uzun sakallılara karşı acımasızca ölüm fermanları çıkardı. Artık bundan sonra Rus polisinin görevi, gördüğü her sakallıyı yakaladığı yerde traş etmekti. Oysa, zavallı Rusların sakalları yüzlerini o müthiş soğuktan koruyordu. Ama yazık ki bütün çabalamalara rağmen, sakal gittiği hâlde farsçada aynı anlamda kullanılan "riş ajani" köken kalmıştı. Tabii bu köken sefâletin kökeniydi.

Bugün gibi hatırlıyorum. Doğduğum şehir Meşhed'te ilkokulumuzda henüz yeni aydınlanmış bir resim öğretmenimiz vardı. Gece gündüz bütün uğraşısı gördüğü boşlukları resimlerle doldurmaktı. Resim öğretmeni olduğu için de herşeye resim açısından bakardı ve ona göre İran halkının kurtuluşu, resim sanatının İran çapında yaygınlaşmasıyla mümkün olacaktı. Şöyle diyordu bize: "–Ressam fırçasının boyasıyla toplumun sefâletini çizer." Bu tezden hareket ederek bize verdiği bütün resim ödevlerini bu konulardan seçerdi. Onun ilk aşamada verdiği modelde sokakta birlikte oynayan ve karşılıklı özgür ilişkiler içinde olan bir kız ve bir erkekti. İkinci ve üçüncü aşamalardaki modelleri de ortaokul ve üniversitede birlikte ve özgürce davranan kız-erkek karışımı hayatın tasviriydi. Onun geliştirdiği nazariyeye göre, eğer kadın ve erkek bir arada eğitim görürse, eğitim seviyeleri eşit olacağından uzun süre birbirlerini tanıyacak ve mutlu bir aile kuracaklardı. Esasında bizim resim öğretmenimize göre, batının yegâne kalkınma sebebi, toplumda kadın-erkek ilişkilerini yoğunlaştıran, pekiştiren eğitim kurumlarının ve sosyal hayatın olmasıdır.

Şimdi de toplumumuzda birçok yazar ve entelektüel, aynı teraneyi tekrarlamaktadır. Onlara göre doğunun ve özellikle İslâm toplumunun geri kalmışlığının yegâne sebebi cinsî hayata konulan kısıtlamalardır. Bu görüşün yaygınlık kazanması sonucunda kız çocuklarıyla babaları, erkek çocuklarla annelerinin arası açıldı. Bu çatışma özellikle körüklenmektedir. Aslında cinsî alanda özgürlük ve serbest yaşama kavgası ve düşünceleri çok daha başka kavgaları ve amaçları gizlemektedir. Cinsî hayat üzerindeki kısıntıların kalkması ve özgürlüklerin elde edilmesiyle 1955-1965 yılları arasında yani tam 10 sene gibi kısa bir zaman zarfında kozmetik tüketimi de 500 misli arttı. Tabiî batılı kozmetik imalâtçılarının kârı da 10 sene içinde 500 misli arttı.

Bu savaşın, kadın haklarının, cinsî özgürlüklerin ne için savunulduğunu görüyor musunuz?

Fakültelere giren bir genç kız hukukî bir kişilik kazanıyor, insanî düşünceler, toplumsal inanışlar beyninde tomurcuklanmaya başlıyor. Bir müddet sonra bu tomurcuklar çiçeklenecek, çiçekler meyve verecek ve yeni tohumlar, yeni çiçekler çıkacak. Öyleyse bir insan ya beynini değiştirmeli, ya da bunların gereklerini yerine getirmelidir. İşte tam bu sırada batının ekonomik pazarlama uzmanları, sosyologları, ruh bilimcileri devreye girer ve hepsi bir ağızdan aynı koroyu tekrarlar: Özgür seks cinsî serbestlik. Bu batılılar tarafından bütün ruhî bozuklukların, hastalıklarının gerisinde cinsî kısıtlamalar görterilir. Kendimizi unutup bu değersiz bilimsel iddialara kapıldık mı, 30 senemizi kaybederiz, onlar ise hep kazanırlar. Bu batının bir oyunu. Bu oyuna gelen sözde ülke aydınlarımız, bundan da beteri,

1320 ve 1323 yılları arasında korkunç bir savaş verilirken bütün problemlerimizin çözümünü harf devrimine bağladılar. Bu kritik dönemde meselâ, deniliyordu ki, farsçada 'ızdırap" kelimesi 20 değişik şekilde yazılabilir. Oysa bu harfler değişirse çok büyük bir gelişme sağlanacaktır. Ben burada farsça yazısının kusursuzluğunu savunmayacağım. Fakat şunu savunabilirim ki, bir şehrin caddelerinin bozukluğu ile okur-yazarlık nisbeti arasında ne gibi bir orantı ve ilişki varsa harflerin değişmesiyle sorunlarımızın çözümü arasında da bu orantı ve ilişki vardır. Peki, tutalım ki alfabeyi değiştirdik ve bazı ülkeler gibi olduk. Acaba bu ülkelerin kalkınması, bizden önde veya geride olmasının bütün sebepleri alfabesinin değişmesine mi bağlıdır? Eğer buna bağlanıyorsa, yazısı bizimkisinden bir kat daha zor ve çetrefilli olan Japon ve Çin kalkınmasının durumu bizden bir kat daha geride olması gerekecekti. Bütün geri kalmışlığımızın sebebini okur-yazar nisbetinin azlığına ve yazımıza bağlayan bir dosta şöyle demiştim: "-Aydın olmak başka şey, okur-yazar olmak başka şeydir. Okur-yazar olmamak yazının güçlüğünden değil, fakat halkımızı câhil bırakarak, onun cehâletinden yararlananların davranışlarına bağlanabilir. Bakınız İslâm tarihine. Hicri 3. yüzyılda bütün Avrupa'da cehâletin hüküm sürdüğü bir sırada İspanya'da umumî eğitim yöntemi uygulanmış ve Kurtuba'da tam bin sene önce okur-yazar olmayan tek bir kimse kalmamıştı."

Bir ara da halkı kitap yakma meselesiyle uyuttular. Bu sefer de bir çok kişi, sorunlarımızın gerisinde, ne Moğollar'ın saldırısını, ne feodalizmin gericiliğini, ne yabancı sömürüyü ve ne de iç çöküşü gördü. Onlara gö-

re bütün meselelerimizin kökü Hafız'ın sevgilisine düzdüğü övgülerde yatmaktadır. Toplumu düzensizliğe ve serseriliğe sürükleyen edebiyat ve şiirdir. Onun için haftada bir gün düzenlenecek törenlerle Hâfız ve Mevlâna gibi şairlerin divanını ya da din kitabı olan Mefatihu'l-Cinan'ı ateşte yakarak sorunlarımız halledilecektir. Ben burda ne bu edebiyatın savunmasını yaparım ve ne de onun dünyanın en büyük edebiyatı olduğunu iddia ederim. Yalnız şuna inanıyorum ki, böyle bir öneriyle topluma yanlış bir sorun ve yanlış bir hedef gösterilmek istenmiştir. Çünkü bu yanlış inanış ve yanlış hedefler, toplumun en değerli fırsatlarını boşuna hebâ etmek için özel olarak hazırlanmış tuzaklardır. Böylelikle çöküntünün gerçek nedenleri ve asıl suçluları gizlenebilmektedir.

Biri bana Kesrevi hakkındaki görüşümü sordu. Ona şöyle dedim: –Her konu benim özel ölçülerime göre tartılır, bu benim özel yöntemimdir. Burada Kesrevi'nin ya da öteki sanatçıların, aydınların ve yazarların ortaya attığı sorunlar, İmam Ca'fer es-Sadık'ın şiilik, sünnilik, İslâm, irfan, tarih ve edebiyat gibi konular hakkında öne sürdüğü düşünceler gibi doğru mu, yanlış mı, bir şey söylemiyeceğim. Tutalım ki hepsi doğru. Soruyorum: 1320-1328 yıllarında, o acılı o kritik dönemde, eski Şah'ın baskı ve diktasından sonra genç kuşakların ve aydınların tamamiyle yeni ve gerçek düşünceleri kabule hazır olduğu bir sırada Kesrevi işe başladı; acaba onun söyledikleri, o dönemin, o dönem insanının alın yazısını değiştiren konular içerisinde en önemli konular mıydı? Hafız'ın sevgilisine hücum etmek, o sözü edilen kitapları yakmak, kaderimizi belirleyen ana so-

runlarımızın en büyük etkeni midir? Neden iktisadî hayatımızın baş sorunu olan petrol konusundan hiç söz edilmedi? Neden sömürücü petrol şirketinin adı ve çaldığı halkın malından bahsedilmedi?

Bu devrede, gözle görülen dünya çapındaki ekonomik ve siyasî çalkantılar yerine en acılı, en önemli ve en hayatî konu olarak neden Hafız'ın sevgilisinin yakasına yapışmak ve kitap yakmak gösterildi? Oysa her zaman Hafız'a hücum etmek mümkündür, fakat diğer acil toplumsal sorunların çözümü belli zamanlara ve belli fırsatlardan yararlanmaya bağlıdır.

Bilim, felsefe, teknik ve hatta sanat alanında ortaya atılan düşünceler mantık tartısıyla ölçülür, deney ve bilimsel kıstaslara uyduğu oranda gerçek kabul edilir. Fakat sosyal konularda aydın daha başka faktörleri göz önünde bulundurmak zorundadır. Bu da konunun işlendiği yer ve zamana göre değişir. Bir gerçek payı ifade eden her söz kendi zamanı ve yeri dışında batıl ve boş sayılabilir. Hatta hiç bir bilimsel değeri olmayan bir konu, özel bir toplumda olumlu bir rol oynayabilir. Mesela Afrika'nın kurtuluş savaşlarında toplumun önderleri ve aydınları Afrikalı yığınların batıl inanışlarına dayanarak onları gerçek bir muvaffakiyete doğru götürmeyi denemişlerdir. Nitekim bazı zencilere göre, bir zenci eğer düşmanını yaralayıp da öldüremezse düşmanın ruhu ilerde kendisinden intikam alacaktır ve onu öldürecektir. Bu batıl inanç sayesinde bilgisiz bir zenci, inanmış ve bilinç sahibi çoğu savaşçıdan daha etkili olmuş ve düşmana ağır darbeler indirebilmiştir.

Milliyetçilik, Ortaçağ'da hangi rolü oynamışsa bu-

gün siyah Afrika'da tam tersi bir rol oynamaktadır. Milletlerarası sömürgeci çeteler karşısında tek bir vücud hâlinde savaşması gereken milletler, milliyetçilik hançeriyle, kolayca yutulabilsinler diye paramparça olmaktadırlar.

Cezayir'de 1950 ila 1960 yılları arasında ilmî milliyetçilik temellerine dayanan Rousseau ve Voltaire'in görüşleri el altından yaygınlık kazandı. Ve sonunda iki soydan olan Araplar ve Berberiler, Cezayir'de düşmanla savaşacakları yerde, birbirlerine düştüler ve her ikisi de Fransız sömürüsünün kurbanı oldu. Bundan dolayı bir sosyal tez ortaya atıldığında, onun gerçek ve batıl olup olmamasını tartışmadan evvel, nerede ve hangi coğrafî çerçevede uygulanacağı ve bunun tepkileri araştırılmalıdır.

Diğer önemli bir konu da, yanlış bağlantılar ya da "yanlış asgarî müşterekler"in ortaya atılmasıdır. Sözgelimi din birliği, kan birliği ve bunun gibi faktörlerle ortaya çıkan guruplar arasında kışkırtıcılık yapmak, aralarında kin saçmak ve bundan yararlanmak. Afrika'da Asya'da ve Latin Amerika'da ve hepsinden ziyade İslâm dünyasında bu oyun oynandı, din ve mezhep konuları her zaman halkın aleyhinde bir silah olarak kullanıldı.

Kan ve soy birliğine dayanan milliyetçilik ile insanın özü birliği nazariyesi olan hümanizm... Ne zaman bir cephede milliyetçi güç kazanırsa hemen hümanizm nazariyesi öne sürülür. Nitekim bugün Afrika, Asya ve Latin Amerika'da batı sömürüsüne karşı kurtuluş savaşlarının dinamizmini milliyetçilik oluşturduğu için, dünyaya hakim olan güçler tarafından hümanizm tezi

kullanılmaktadır. Ta ki Afrika'da marksizmden daha güçlü bir akım olan milliyetçilik parçalansın. Ama kuşkusuz ki, hümanizmin bilimsel ve felsefî görüşü yani insanların birliği olan yönü kutsal gerçeklerden biridir. Ama bir bakmamız lazım: Böyle kutsal manevî güç, nerede, ne zaman ve kime karşı kullanılmaktadır. Eğer Sadi Şirazi bütün insanlık bir tek vücudun ayrı uzuvları, parçalarıdır, diyorsa, böyle bir görüşü yok etmek için kan bağı teorisi devreye sokulur, böylelikle sömürenler ile sömürülenler arasındaki masumca bir kan birliği fikri kökleştirilir ki, sömürenler sömürülerine daha iyi devam edebilsinler.

Din konusunda da böyledir. Kutsal inanışların birliğini yaymak görünürde aynı inanca sahip olan sömürenlerle sömürülenler arasında yalancı bir bağ kurar ve sathî bir birlik yaratır. Ama daha sonra görülür ki, ömür boyu emeğimizi aynı inancı paylaştığımız bir patron-hacı ağanın yanında değerlendirmişiz, diye o patron-hacı ağa güllük gülistanlık içinde yaşarken, biz ve çocuklarımız sefâlet içinde yüzmüşüz, üstelik patron-hacı ağanın serveti de aynı dinden ve inançtan olduğumuz hâlde bizim emeğimizin sömürülmesi sonucu olmuştur. Aynı patron-hacı ağa, camide mevlüt okunurken, kendini dünyanın en iyi kalpli insanı olarak etrafa tanıtmaya çalışır. Esasında bizimle bu hacı ağa arasında kin ve nefretten başka bağların olmaması gerekir. Aralarında kin ve nefretten başka bağların olmaması gereken bu iki zümre arasında böyle yalancı bağlar kurmak, sathî birlikler sağlamak, sonuçta sömürünün perdelenmesine, nefret ateşinin sönmesine yaramaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz bütün örnekler, Büyük Petro'nun Rusya'nın çöküntüsünü sakala bağlaması, toplumumuzun geriliğinin çarşaf, alfabeye yorumlanması vb.. Bunların tümü yanlış bağ kurmalar, yanlış hedefler göstermelerle ilgilidir. Bundan dolayı aydının toplumdaki en büyük görevi, çöküşün gerçek nedenlerini bulmak ve başta gelen etkenleri keşfetmektir. Çünkü yalnız bu yolla toplumun geleceğine ve tarihine bilinçle müdahale edilebilecek, topluma gerçek hedeflerini ve varması gerekli yeri gösterebilecektir. Aydın, toplumunun tüm imkanlarını, dertlerini, ihtiyaçlarını ve kaynaklarını tesbit eder, sonra buna dayanarak gerçekçi ve tatbiki mümkün olan bir planı önerir, uygulanmasına çalışır.

Aydın, kaynakların tümünü en iyi teşhis ettiği dertlerin giderilmesinde kullanır. O sebep ve neticenin asıl bağlantısını kurmak, iç ve dış hastalıkları doğuran etkenleri ortaya çıkarmak ve toplumun kendisine yüklediği sorumluluğa dayanarak toplumun ta içinde ve fakat görünmeyen toplumsal çelişkileri toplumun bilinç düzeyine çıkarmak zorundadır. Çünkü bir çok kişinin sandığı ve öne sürdüğü gibi, çelişki kendiliğinden harekete yol açmaz, duyulunca da harekete dönüşmez. Şimdi günümüzde bile Afrika'da, Avustralya'da otuz bin sene öncesinden bugüne kadar çelişkilerle dopdolu yaşayan toplumlar değişime uğramadı, düzenlerini değiştirmek için bir çaba göstermedi.

Açlık duyulmadan hareket meydana gelmez. Bundan dolayı toplumun iç yapısında varolan çelişki, toplumun bilinç düzeyine aktarılmalıdır. İşte çağına karşı kendini sorumlu hisseden aydının gerçek görevi budur. O, toplumda var olan kesimler arası çelişkileri top-

luma duyurmakla görevlidir. Bu çelişkileri çeşitli kesimlerin bilinçlerine yerleştirilmekle toplumun dinamizmini sağlayabilir. Yoksa günümüzde birçok aydının inandığı gibi diyalektik çelişkiler bir toplumda tez ve antitez savaşanı doğuramaz. Özet olarak bir aydın, toplumunun kesimler arası, toplumlararası ve hatta milletlerarası sosyal çelişkilerin gerçek bir bilincine varan kimsedir. Böyle bir bilinç nisbetinde çağına karşı sorumlu ve önderlikle görevlidir.

Öyleyse bir aydın, toplumu için ortak idealleri yaratır, bu ideallere varış yollarını tayin eder ve toplumunun donmuş, statik ruhuna coşkun bir iman katar, bilinçsiz güçleri bilinçlendirir. Tek kelime ile o, peygamberlerin (toplumsal seviyede meydana getirdikleri değişiklik anlamında) kendi çağındaki görevlerini yüklenir ve "hidayet" için çağına uygun bir dille çözüm yollarını gösterir, bu yolları, elindeki kaynaklara ve kültür düzeyine uygun bir şekilde tavsiye eder. Buna göre umumi olarak "Nereden başlayalım?" sorusu yanlış, ama burada, yani bu aşamada "Nereden başlayalım?" sorusu doğrudur.

Bir İran'lı bilgine sormuştum: Acaba, demiştim, bir teşebbüse kalkışmadan ve hiç bir öneride bulunmadan evvel, bizim aydın sıfatıyla müslümanların ve İslâm toplumunun tarihin hangi aşamasında olduğunu tesbit etmemiz gerekmez mi? Ancak böyle bir tesbitten sonra iyi bir plan çizebilir, gerçekçi ve çabuk bir sonuç alabiliriz.

Acaba biz müslümanlar, batının yaşadığı 20. asrı ve onun sosyal özelliklerini mi yaşıyoruz? Böyle değilse, eğer biz bu çağı yaşamıyorsak, batılı toplumbilimcileri-

nin kendi toplumlarının dertlerine, sorunlarına bir çözüm olarak önerdikleri yolları, reçeteleri kendimiz ve toplumumuz için almamız ne derece doğru ve tutarlı olur?

– Biz burjuvazinin vardığı büyük aşamada mıyız?

– Sanayileşme evrimini gerçekleştirdik mi?

– Dinin hüküm sürdüğü dönemi geride mi bıraktık?

– Bizim toplumumuzun kültürü acaba sanayileşmiş toplumun kültürü müdür?

– Ortaçağ'da mıyız? Mezheplerin reform çağında mıyız?

– Ya Fransız ihtilalini mi yaşıyoruz? Yoksa yeni yeni rönesans devrine mi girdik?

Özet olarak, bizim toplumumuz hali hazırda, eğer batılı ölçülere vurulursa Ortaçağın sonu ve rönesansın başında sayılır. Ekonomik bakımdan da pazarın, tarımın ve aracı burjuvanın hakim olduğu bir iktisadî seviyededir. Ama kaynaklar burjuvazinin hakimiyeti altında değildir. Yanlış anlamıyorsam burjuvazinin Fransa'da yaptığı 1789 ihtilali bizim de toplumumuzda yapılırsa durum bunu tam tersi olacaktır. Çünkü İran'da veya diğer İslâm toplumlarında teşekkül ettiği söylenen burjuvanın batı burjuva sınıfıyla isim benzerliğinden başka hiçbir ortak yönü yoktur. Bizim burjuvazimiz, ne zenaata, ne sermayeye ve ne de bunun birikim aracı olan bankaya dayanmaktadır. Bizim burjuvazimiz –herşeyden evvel– dinamizmden yoksundur, kendisinden başka bir pazara açılamaz, ürettiği ziraî ürünleri yine kendisi tüketir ve bu bakımdan da Avru-

pa'nın 18. yüzyılındaki burjuvaya benzer. Bizim sosyal düzenimiz, onların sosyal düzenleriyle benzeşmez, tam aksine aracıların ve tefecilerin hüküm yürüttüğü bir düzendir. Pazarda çalışan aracı ve tefeci burjuva kentin en modern ve en lüks caddelerinde yaşar, batının ürettiği malları ülkesine sokup satmaya çalışır ve batı burjuvazisi gibi şehri köye karşı bir üretim merkezi yapacağına, tam tersi, şehri köye karşı bir dağıtım merkezi yapar. Tabii bazı alanlarda modern üretime geçildiği doğrudur. Ama bu üretimi yapanlar bir sınıf değil, asıl batılıların bir örtüsü bir kılıfıdır.

Kültürümüzü bulup çıkarmaya çalışırsak şunu söyleyebiliriz: Yunan kültürünün esasında felsefe, Roma kültüründe askerlik ve sanat, Çin ve Hint kültüründe tasavvuf ve mistisizm varken bizim kültürümüzün temelinde ve kaynağında İslâm vardır. Yani bilgilerimizin, özelliklerimizin hislerimizin, örf ve âdet ve ideallerimiz ile dünya görüşümüz ve toplum olarak benimsediğimiz ideallerin toplamına kültür diyorsak, bütün bunların temelinde İslâm yatmaktadır. Bu, her ferdin kültür adı altında manevî nefes almasını ve sürekli olarak beslenmesini sağlar. Gerçek bir aydın, toplumun, yığınların vicdanına inmeli ve bu kültürü hissetmelidir. Gandi bunu hissetmeseydi Hint toplumunu böyle güçlü bir dinamizme sürükleyemezdi.

Bizim toplumumuzda İslâm kültürünü anlamıyan aydınlar suni teneffüsle yaşayan insanlar gibidir. Özel kültüre ve mezhebe bağlı olan toplulukların imkanları, kaynakları, potansiyel ve gelenekleri aydının önderliğinde önemli bir rol oynar. Eğer yöntem olarak bugün, belli bir mezhebin silahlarıyla savaşa çıkarsak –ki Av-

rupa 16. ve 17. asırlarda bunu yapmıştı– büyük bir yanlışlığa düşeceğiz. Çünkü bugünkü İran'ın din ve mezhep duygusu, batının Ortaçağ'daki mezhep duygusundan yerden göğe kadar farklıdır. Hıristiyanlığı İslâmla karıştırmak aydınlığa sığmaz. Bir filozof bütün dinlere aynı gözle bakabilir, ama bir aydının buna hiçbir zaman hakkı yoktur. İslâm toplumunun aydını böyle bir yanlışa düşmemelidir. İslâm aydını batıda olduğu gibi mezhep aleyhtarı bir savaşa girmemelidir, eğer böyle bir savaşa girerse halk yığınları ondan korkmağa başlar ve toplum böylelikle sözde din koruyucusu sömürücülerin eline terkedilmiş olur. Bugün İslâm toplumu içinde çok sayıda aydının mezhebe karşı açtıkları savaşlar yüzünden halk yığınları tarafından protestolara uğratıldıklarını ve bir kenara çekilmek zorunda bırakıldıklarını görüyoruz. Bu, aydınların halk yığınlarıyla ne müşterek inançları, ne de müşterek dilleri kalmıştır.

Bir aydın bilmeli ki sömürücüler, dini her zaman bir silah olarak kullanmışlardır. Bunlar halkın somut öfkelerini, soyut dinî öfkelere çevirirler ve halkı bu dünyada elde edemediği refahı öbür dünyada elde edeceğine inandırırlar. Bir aydın ise kesinlikle taklitten ve konulara sathî bakıştan kaçınmalıdır. Ve bilmelidir ki halk yığınları arasında yaygın olan çürümüş din görüşlerinin hiçbir zaman ve hiçbir şekilde gerçek İslâmla ilgisi yoktur. Bunlar İslâm kültürünü ve İslâm düşüncesini bağlıyamaz. Bir İslâm aydını kesinlikle tam bir İslâmi bilgiye sahip olmalıdır. Ancak bu bilgiye sahip olduktan sonra çağında bilginlerin ne gibi bir faciaya düştüklerini sezer ve onların dehalarının ve yeteneklerinin, işe yanlış başladığından dolayı heba olduğunu anlar.

Bizim esas faciamız şudur: Toplumumuzun tarihinde son üç asır boyunca dini ellerinde tutanlar, onu donmuş bir hale getirdiler, dinamizmini öldürdüler. Bizim aydınlarımız ise içinde yaşadıkları çağa aşina oldukları hâlde İslâm kültürüne ve İslâm tarihine aşina olmadıklarından İslâm'ın dinamizmini sezemediler. Bu geride bıraktığımız zaman boyunca aydın İslâm'la savaştı. Sözde İslâmcılar da dini bir uyutma aracı olarak kullandıklarından İslâm dinamizmi tarihin kuyusunda tutsak bırakıldı. Halk yığınları asabi olarak donmuş gelenekler içinde boğulmuşken, aydın halk yabancılaşarak onun nefretini kazandı.

Batılı aydınlar, hatta birçok doğulu aydın, hıristiyanlık, budizm ve buna benzer dinlerin ruhları gerçeklerden kopardıklarına, insanları hayattan uzaklaştırıp metafizik ideallere bağladığından dolayı eleştirmektedirler. Oysa İslâm kültürü, tamamiyle bu dinlerden ayrıdır ve büyük bir dinamizm yüklüdür. Eğer bir aydın İslâm ile diğer dinler arasındaki bu çelişkileri göremezse hepsini bir kefeye koyar ve büyük bir yanlışlığa düşer. Bazı aydınlar da, hıristiyanlıkta protestanlığın yaptığı gibi İslâm için de birtakım reformların gerektiğini düşünürler ve bunu savunurlar. Oysa İslâm'ın hiçbir reforma ihtiyacı yoktur; bizim esas çaresizliğimiz, derdimiz de bunun bir türlü aydınlar tarafından böyle kabul edilmemesidir. Nitekim İslâm'ın yalnızca adâlet ve önderlik ilkeleri toplumu dinamizme götürmek için yeter ilkelerdir.

Mazlûm İnsanların Derdiyle İlgilenen Bir Müslümanın İzlenimleri

Eğer bir kişi olarak size güven duyuyorsam, başımda geçen bir olayı sizinle paylaşmak istememdendir. Sınıfın, toplumun, ülkem ve tarihimle ilişkisi olduğundan, bu olay ilgimi çekiyor.

Okumuş insanların düşüncelerini az çok bilirim. Tarihin akışında yüzyıllarca önce kaybolup gitmiş olan atalarım yoksulluktan çok çekmiş insanlardı. Ben, şahsen soylulara ilgi duyarım, ama soyluluğu altın ve gümüşten gelenlere değil.

İnsan medeniyet ve mirasına derin bir ilgi duyuyorum. Dikkatimi en çok çeken de, bizden önce yeryüzünde yaşayanların bıraktıkları eserlerin iyi ve kötü yönlerini araştırmak oluyor.

Sanatındaki ustalık ve güzelliği beni iliklerime ka-

Bizim esas faciamız şudur: Toplumumuzun tarihinde son üç asır boyunca dini ellerinde tutanlar, onu donmuş bir hale getirdiler, dinamizmini öldürdüler. Bizim aydınlarımız ise içinde yaşadıkları çağa aşina oldukları hâlde İslâm kültürüne ve İslâm tarihine aşina olmadıklarından İslâm'ın dinamizmini sezemediler. Bu geride bıraktığımız zaman boyunca aydın İslâm'la savaştı. Sözde İslâmcılar da dini bir uyutma aracı olarak kullandıklarından İslâm dinamizmi tarihin kuyusunda tutsak bırakıldı. Halk yığınları asabi olarak donmuş gelenekler içinde boğulmuşken, aydın halk yabancılaşarak onun nefretini kazandı.

Batılı aydınlar, hatta birçok doğulu aydın, hıristiyanlık, budizm ve buna benzer dinlerin ruhları gerçeklerden kopardıklarına, insanları hayattan uzaklaştırıp metafizik ideallere bağladığından dolayı eleştirmektedirler. Oysa İslâm kültürü, tamamiyle bu dinlerden ayrıdır ve büyük bir dinamizm yüklüdür. Eğer bir aydın İslâm ile diğer dinler arasındaki bu çelişkileri göremezse hepsini bir kefeye koyar ve büyük bir yanlışlığa düşer. Bazı aydınlar da, hıristiyanlıkta protestanlığın yaptığı gibi İslâm için de birtakım reformların gerektiğini düşünürler ve bunu savunurlar. Oysa İslâm'ın hiçbir reforma ihtiyacı yoktur; bizim esas çaresizliğimiz, derdimiz de bunun bir türlü aydınlar tarafından böyle kabul edilmemesidir. Nitekim İslâm'ın yalnızca adâlet ve önderlik ilkeleri toplumu dinamizme götürmek için yeter ilkelerdir.

Mazlûm İnsanların Derdiyle İlgilenen Bir Müslümanın İzlenimleri

Eğer bir kişi olarak size güven duyuyorsam, başımda geçen bir olayı sizinle paylaşmak istememdendir. Sınıfın, toplumun, ülkem ve tarihimle ilişkisi olduğundan, bu olay ilgimi çekiyor.

Okumuş insanların düşüncelerini az çok bilirim. Tarihin akışında yüzyıllarca önce kaybolup gitmiş olan atalarım yoksulluktan çok çekmiş insanlardı. Ben, şahsen soylulara ilgi duyarım, ama soyluluğu altın ve gümüşten gelenlere değil.

İnsan medeniyet ve mirasına derin bir ilgi duyuyorum. Dikkatimi en çok çeken de, bizden önce yeryüzünde yaşayanların bıraktıkları eserlerin iyi ve kötü yönlerini araştırmak oluyor.

Sanatındaki ustalık ve güzelliği beni iliklerime ka-

dar titreten Delfi Tapınağı'nı gördüm. Yunanistan'la, Roma'da mimari özelliği olan tapınakları, sanat eserlerinin sergilendiği müzeleri ve büyük sarayları gezdim. Uzak Doğu'da, Çin ve Vietnam'da tanrılar ve yeryüzündeki temsilcileri (din adamları) için insan eli ve beyniyle tapınak hâline getirilmiş dağlar var. İnsanlardan kalma bu eserler benim için büyük değer taşır.

Geçen yaz Afrika'ya gidişimde Mısır piramitlerini görmek istedim. Çevresinin çok geniş olması sebebiyle, medeniyetin bu büyük anıtı düşüncelerimi meşgul ediyordu. Geçmişin yedi harikasından birini –piramitleri– görmek için acele ediyordum.

Kulağımı dört açarak dinlemeğe başladım kılavuzumun anlattıklarını. Altısı büyük, üçü küçük bu piramitlerin yapılması için sekiz yüz milyon taş kütlesini Assuan'dan Kahire'ye köleler taşımış. Sekiz yüz milyon taş kütlesi, içine mumyalanmış Firavun cesetlerinin konacağı bir binanın yapılması için Kahire'ye, dokuz yüz seksen millik bir yerden getiriliyor! İçerde, beş mermer kütlesinden yapılmış mezarlar var. Mermerlerin dördü duvarlar, biri tavan için kullanılmış. Mezarın tavanı için kullanılan mermer kütlelerin ağırlığını ve çapını tasavvur etmek için, piramidin tepesine varıncaya kadar, bu kütlenin üzerine yığılan milyonlarca taş kütlenin üzerine yığılan milyonlarca taş kütlesini göz önüne getirmek yeter. Beş bin yıldır bu tavan, bu yükü çekiyor.

Bu harika işe şaştım kaldım. Üç-dört yüz yıllık bir aradan sonra, oraya buraya serpiştirilmiş taşlar gördüm. "Bunlar ne?" diye sordum kılavuzuma. "Hiç" dedi, "bir

kaç taş kültesi işte". Yüz millerce uzaklıktan ağır taşları getiren otuz bin köleden bir günde yüzlercesi bu ağır yükün altında eziliyormuş. İşte ne olduğunu sorduğum o taş kütlelerinin olduğu yerde gömülüymüşler. Köle olduklarından öylesine değersizlermiş ki bir hendeğe yüzlercesi birden gömülüyormuş. Ölmeyenler ise, bu ağır yükü taşımak zorunda kalıyorlarmış. Tuz buz olan köleleri görmek istediğimi söyledim kılavuzuma.

Haykırırcasına cevap verdi: "Görülecek ne var ki!"

Firavunların emriyle piramitlerin yanına gömülen kölelerin mezarlarını gösterdi eliyle; bedenleri gibi ruhları da köle olarak kullanılsın diye böyle yapılmış.

Kılavuzumdan beni yalnız bırakmasını rica ettim. Sonra, mezarların yanına varıp oturdum, bu hendeklere gömülen insanları öylesine yakın buluyordum ki kendime. Aynı ırkdanmışız gibi geliyordu bana. Ayrı coğrafî bölgelerden geldiğimiz, fakat bu fakat bu farkın insanlığı gruplara bölmek için bir temel olarak görülemiyeceği doğrudur. Zaten bu olgudan el (yabancı) ve akraba kavramları doğdu. Sınıflandırma ve ırklara göre ayırım yapma gibi şeylerle ilişkim yok benim; bu nedenle, bu mazlûm ruhlara karşı yalnızca sempati ve sıcak duygular besliyorum. Yeniden baktım piramitlere, bütün görkemli görünümlerine rağmen öylesine yabancı ve uzaktım ki onlara! Bir başka söyleyişte, tarih boyunca, benden önce gelenlerin kemikleri üzerinde yükselen büyük medeniyet anıtlarına karşı korkunç bir nefret duydum! Benden öncekiler, büyük Çin Seddini de ördüler. Sırtlarına yüklenen yükü taşıyamıyanlar ağır taşlar altında ezilerek, taşlarla birlikte duvarlara

kondular. Böyle böyle yapıldı büyük medeniyet anıtları, atalarımın etleri ve kanları pahasına!

Lanetledim medeniyeti. Binlerce yıl atalarıma yapılan zulme karşı içimde bir nefret ateşi yanmaya başladı. Bütün şu, topluca hendeklere gömülen insanların, bir zamanlar benim duygularımın aynısıyla dolu olduklarını düşündüm. Gezimi bitirip döndükten sonra, onlardan birine, geçen beş bin yılda neler olduğunu anlatmak için bir mektup yazdım. O, bu bin yıllar içinde yaşamıyordu, fakat hangi şekil ve ad altında olursa olsun, kölelik yine vardı, yine sürüp gidiyordu.

Oturdum ve ona şunları yazdım:

"– Ne bizi bilen, ne de bizim bildiğimiz insanlara karşı savaşlara sürüklediler bizi. Hiçbir zaman küçümsemediğimiz insanları öldürmeğe zorlandık. Bazıları kendi sınıf ve ırkımızdan olup, bizimle aynı kaderi paylaşıyorlardı. Uzun bir süre, yaşlı ve kimsesiz anababalarımız bizimle temas kurma yolları aradılar, fakat arayış içindeki gözleri hiçbir yerden cevap alamadı. Bir düşünüre göre, bu savaşlar birbirlerini tanımayan, fakat birbirlerini çok iyi tanıyanlar adına savaşan iki grubun yaptığı harpler gibidir! Bizi savaşa zorladılar, öldürmeğe ve öldürülmeğe zorladılar. Babalarımız ve analarımız gibi, harabe hâline gelmiş çiftlikleri de hep yokluk çektiler, hep kaybettiler. Eğer zafer kazanılırsa, başkalarıydı ganimete konan, biz değil.

Ey dostum, sen öldükten sonra büyük değişiklikler oldu. Firavunlar ve tarihin azman güçleri görüşlerini değiştirdiler. Sevindik buna. Önceden, ruhların sonsuz olduğuna ve bu nedenle de, eğer ceset korunursa, ru-

hun cesetle olan ilişkisini sürdüreceğine inanıyorlardı. Bundan dolayı, bize bu büyük, fakat azap veren binaları yaptırdılar. Ama şimdi, daha çok akıllandılar. Ölümü daha fazla düşünmüyorlar artık. Müjdeler olsun! Bu eski inançlardan vazgeçtiler. Mezar yapmak için, yüz millerce uzaktan sekiz yüz milyon taş kütlesi taşımaktan kurtulduk.

Ey dostum, ne yazık ki, bu mutlu haberin ömrü kısa sürdü! Sen bu dünyadan göçtükten sonra, bizi işçi yapmak için yeniden ülkelerimize ayak bastılar. Bir kere daha ağır yükleri taşımak zorunda kaldık; fakat mezarları için değil; artık buna pek önem verdikleri yok. Bu kez, sarayların yanlarına neslimizin gömüldüğü kocaman kocaman sarayları için.

Ümitsizlik, ama yaşamak için yeniden bir ümit ışığı belirdi. Büyük rehberler, yol göstericiler geldi, dediler. Bir de Zerdüşt, büyük Budha ve filozof Konfüçyüs... Bir kapı açıldı kurtuluşa doğru. "Tanrılar" elçiler gönderdi bizi kölelik yüzkarasından kurtarmak için; işkencenin yerini ibadet aldı. Ama, ne diyeyim ki, şanssızlık bir kere. Peygambere yakışan evlerini bırakıp, bizi hiçe sayan bu yol göstericiler, saraylara yerleşti.

Filozof Konfüçyüs'e inancımız tamdı, çünkü insan ve toplumun meselelerine el atmıştı. Ama, o da prenslerin dostu oluverdi. Zaten bir prens olan Budha da terketti bizi. Dünyayı ve nefsini bir yana bırakıp, uluhiyette yok olmak mertebesine ermek amacıyla kendi içine döndü; biz bilmiyoruz bu mertebenin nerede olduğunu. Budha, pek çok büyük ve sofu yönetimler geliştirdi. Zerdüşt gibi, misyonuna İran Azerbeycan'ından başlamıştı.

Ağlamalarımıza ve vücudlarımıza vurulan kamçı izlerine bakmadan, Belh'e, oradan da zamanın kralı olan Keştasib'in sarayına gitti.

Ey dostum, sen mezarlar için kurban edilirken, biz saraylar için kurban edildik! Birden, Firavunların ve bizi köle olarak kullanan başkalarının yanısıra, peygamberlerin ve manevî öğretmenlerin halefleri olduklarını ileri sürenler ortaya çıktı.

Filistin'den İran'a, Mısır'dan Çin'e ve yeryüzünde medeniyetin olduğu her yere, tapınaklar, saray ve mezarlar için yük ve taş taşımak zorunda kaldık. Yine merhamet adına, "tanrılar"ın temsilcileri ve peygamberlerin sözde halefleri bizi kullanmaya başladılar. Yine kutsal savaşlar adına cephelere sürüldük. "Tanrılar", tapınaklar ve putlar için masum çocuklarımızı kurban etmek zorunda kaldık!

Ey dostum, binlerce yıl bizim kaderimiz sizinkinden daha kötü oldu. İran'ın servetinin beşte üçü tanrılar adına Mubedlere (eski Fars din adamları) gitti. Onların köleleri ve hizmetçileri olduk. Fransa'nın servetinin beşte dördü, tanrının kutsal adamları tarafından alındı bizden. Firavun'un papazları ve din adamları her zaman başarılı olmuşlardır.

Ey dostum, senden sonra binlerce yıldır yaşıyorum. Dostlarımın çektiklerine hep tanık olduğumdan, "tanrıların" kölelerden hep nefret ettiğini hissetmeğe başlamıştım. Din, kölelik düzenini kuvvetlendiriyor gibiydi. Aristo gibi bizden daha zeki olan insanlar bile, tabii olarak bazı insanların köle, bazılarının da yönetici olmak için doğduğunu ileri sürüyorlardı. Artık köle ola-

rak doğup, kaderimin köle kalmak olduğuna inanmaya başlamıştım.

Böylesine bir ümitsizlik içinde yüzerken, dağlardan, "Allah tarafından gönderildim" diyen bir insanın indiğini öğrendim. Yeni bir aldatma veya yeni bir zulüm metodu mu acaba, diyerek titredim. "Yeryüzündeki zayıf, köle ve yoksullar için merhameti bol olan Allah gönderdi beni" diyordu. Hayret! Hâlâ inanamıyordum. Doğru olabilir miydi? Allah kölelere sesleniyordu, kurtulacaklarını, önderler ve yeryüzünün varisleri olacaklarını muştuluyordu.(*)

Kuşkularım vardı; o da, Çin, Hindistan vs.'nin sözde peygamberlerinden biridir diye düşünüyordum. İsmi Muhammed'di, şu dağların ardında koyun güden bir yetim olduğunu söylemişlerdi bana. Nasıl da şaşırdım. Neden Allah peygamberini çobanlar arasından seçmişti? Hem, ataları da peygambermiş hepsi de çobanmışlar. Bu dizinin sonuncusuymuş o. Sevinç ve şaşkınlıkla titredim, ağzımı açamaz oldum. Allah, peygamberini bizim sınıfımızdan mı seçmişti?

Dostlarımı da çevresinde gördüğümden, izlemeye başladım O'nu. Peşinden gidenlerin önde gelenlerinden bazıları şunlardı: Bilal; bir köle ve anne-babası Habeşistan'lı olan bir kölenin oğlu, Selman; köle olarak alınıp satılmış İran'lı evsiz bir kişi, Ebu Zerr; çölden isimsiz ve yoksul bir arkadaş ve son olarak da Salim; Huzeyfe'nin hanımının kölesi ve önemsiz bir siyah dost.

(*) "Biz seni istiyoruz ki, müstaz'aflara lutfedelim, onları önderler yapalım, onları (Firavun mülkünün) varisler(i) kılalım." (Kasas, 5)

Muhammed'e inanıyordum, çünkü sarayı çamurdan yapılmış bir kaç odadan ibaretti. Yükleri taşıyan ve odaları yapan işçilerden biriydi. Avlusu, odundan ve hurma ağacı yapraklarından yapılmıştı. O'nun sahip olduğu şeyin tamamı buydu. O'nun sarayı buydu.

Güçlerini ve iktidarlarını düşmanlarından korumak için bizi köleleri gibi savaşa sürükleyen Mubed'lerin yönetim sisteminden ve İran'dan kaçtım. Kurtuldum ve Peygamber'in ülkesine geldim. O'nunla ve kimsesiz, evsiz kölelerle birlikte yaşamak için. Fakat öldüğü zaman, "ölümün ağırlığı altındaki göz kapakları parlak güneşimizi gölgeledi." Aradan çok fazla zaman geçmeden, durum yeniden bozulmaya yüztuttu.

Ey dostum, yeniden O'nun adına muhteşem mabedler yükseltildi gökyüzüne doğru. Kutsal savaşta üzerlerine Kur'an ayetleri kazınan kılıçlar bize çevrildi. Temsilcileri evlerimize girerek, gençlerimizi kabilelerinin şeflerine köle yaptılar, annelerimizi pazarlarda sattılar, büyüklerimizi Allah yolunda savaşmak adına katlettiler ve sadaka adına servetimizi yağmaladılar.

Ümitsizdim, birşey yapamıyordum! Tevhid görünümü altında, ama gerçekte, Allah'a ibadet edilen saraylara putlarını gizleyen bir güç çıktı ortaya! Hile ateşleri (İslâm'dan önce İran'da kutsal sayılan bir ateş) parlıyordu. Allah'ın halifesi ve Peygamber'in halefi olmak adına, Firavunların ve sahte hazretlerin yüzleri el sıkıştılar. Kanun adına bizi vurmaya başladılar. Yine, Şam Ulu Camisi'ni yükselten boyunlarımızdaki kölelik boyunduruğu oldu. Azametli camiler, görkemli saraylar ve Şam'da halife-sultanlara güzel evler yapmak ve bin

bir gece yaşantıları için, hep kanımız ve canımız pahasına yarışıldı; fakat bu kez, Allah adına oluşuyordu bunlar! Hiçbir kurtuluş yolu olmadığını düşünüyorduk. Kölelik ve kurbanlık bizim değişmez kaderimizdi!

Kimdi Muhammed (s.) denilen bu zat? Görevi aldatmak mıydı? Yoksa, o ve biz düzene-bizi hapishanelerde çürüten, katliamdan geçiren ailelerimizi ve servetimizi yıkıp yağmalayan düzene kurban mı ediliyorduk?

Nereye gideceğimizi bilmiyordum? Nereye gitmeliydim? Mubedlere mi? Beni köleleştirmek için yapılan bu tapınaklara nasıl dönebilirdim? Millî özgürlüğümüzün misalleri olduklarını ileri süren, fakat gerçekte geçmişin insanlık dışı imtiyazlarına konmaya çalışanlara mı katılmalıydım?

Kutsal savaşta üzerlerine ayetler kazınmış kılıçlar gördüm. İçinde ibadet edilen saraylar gördüm. İbadet edenleri gördüm. Sultanlar, manevî liderler ve Peygamber'in sünnetini korumak adına söz söyleyen kutsal simalar gördüm. Ama gel gör ki, bunların hepsi bizi KÖLELEŞTİRDİ! Asırlarca önce, camide birini kılıçla öldürdüler. Ali'ydi o, Muhammed'in damadı. Allah'a ibadet edilen bir yerde öldürüldü. Benden önce o, ailemden çok zaman önce o'nun ailesi, tarihin işkence gören köleleri gibi, hepsi mahvedildi. "Sadaka" adına evi, bizimkilerden önce yağmalandı. Uzun zaman önce bizi soyup sömürmek için kullanılan Kur'an-ı Kerim, Ali'nin yenilmesi için kılıçların ucuna takıldı.

Ne tuhaf! Beş bin yıl sonra bir insan bulmuştum Al-

lah'tan sözeden, efendiler için değil, köleler için. Dünyayı ve nefsini bir yana atmak, köşesine çekilip uluhiyete katılmak ve insanları aldatmak için değil, insanlığın refah ve mutluluğu için dua ediyordu. Bütün dünya için çalışan bir insan bulmuştum. Adildi, kuvvetliydi, kızını bile cezalandırabilecek kadar. Damadının karısı, bizim gibi çalışıyor, hayatı süresince yokluk ve açlık çekiyordu. Torunları, tarih boyunca bize ait olan kırmızı (şehâdet) çizgisinin varisleri olan bir adam bulmuştum.

Ey dostum; bir Ali var; bildiğin ve kendileri için korkunç günlerce kurban edildiğimiz tapınaklardan, görkemli saraylardan korktuğundan, topraktan yapılmış evine sığındığım. Ev yalnızdı. Karısı ölüyor, o Benî Neccar bahçesinde çalışıp Allah'a zavallılığımızı arzederken. Ürkütücü tapınaklardan, saraylardan ve emeğimiz ve kanımız kullanılarak birikmiş servetlerden korkarak, verilen kurbanlara ağlamak için bu eve sığındım!

Ey dostum, Ali kılıcını, kendisini, ailesini, ırkını ve büyük güçleri korumak için çekmedi. Her zaman ve karşılaştığımız her durumdan bizi kurtarmak için çekti. Sokrat'tan daha iyi düşünür o; kölelerin hiçbir payının olmadığı soylu sınıfların ahlâkî değerlerini göstermek uğruna değil, sahip olduğumuz değerler uğruna. O, Firavun'un veya benzer sınıfların varisi değildi. Düşünmenin ve ilgilenmenin alametiydi; fakat yokluk ve açlık çeken sınıflara kayıtsız kalarak, dünyada nazariyeler ortaya koyan ve bilmek için bilgi öğrenenler gibi kapalı kütüphanelerde, okullarda ve akademi merkezlerinde değil. Düşünceleri yükseklere ve uzaklara ka-

nat açardı. Aynı anda, kalbi ve soyut düşünceleri bir yetimin yüzündeki üzgün görünüm için sevgi ve acıma dolardı. Allah'ın büyüklüğünü kavradığından, namaz kılarken vücuduna saplanan hançerin acısını duymazdı bile. Bunun yanısıra, bir yahudi kadınının çektiklerine bakarak, "bundan dolayı bir kişi ölse, kınanmaz" diye bağırırdı da. Olağanüstü yeteneklere sahipti kendini göstermek için, fakat altmış bin beyit içinde yalnızca bir kez bizim sınıfımızı anan Şehnâme tavrıyla değil.

Ey dostum, bu zamanda ve bu toplumda o'na şiddetle muhtacız. O, düşünürlere, filozoflara, hareket ve mücadelesiz düşünce adamlarıyla, dindar olmayan düşüncesiz ve akılsız hareket adamlarına hiç benzemez. Bütün bu niteliklere sahip birini o'nun yanısıra düşünecek olsak, belki yine de, duygu inceliği, sevgi ve pak ruhu kazanamamış olabilir. Allah'a aynı derecede kuvvetli inancı da olmayabilir. Özü, bütün insanî boyutlara uzanan bir insandır o. Senin ve benim gibi, bir işçi olarak çalışır. İlahi Vahy'in muhteşem satırlarını kaydeden aynı eller, işleyip sürmek için tuzlu topraklara girebilir. O, herkes için çalışır! Yeri kazıp su çıkarırken, ailesi neşeyle bakar çalışmasına. Daha kendisi ve zevcesi dinlenmeden, "bu sudan pay olarak bir damla bile almayacak olan varislerime müjdeler olsun" diye ilan eder. Dostum, benim ve senin için bir sadaka kılmıştır onu.

O'na muhtacız. Onunki gibi bir liderliğe muhtacız. Medeniyetler, eğitim sistemleri ve sahte dinler insanları, yalnızca malî güvenliğinden başka bir şeyle ilgilenmeyen hayvanlar veya bencil ihlassız abidler veyahut

da, bilgi, akıl ve bilinçten olduğu kadar, duygu, sevgi ve ilhamdan da mahrum düşünce ve mantık adamları hâline getirdi. Fakat o, şahsında bütün bu boyutları toplayan insandır. Çalışan ve üzülen sınıfın önderidir. Toplumun mutluluğu için kavga veren bir güçtür. İçtenlik, bağlılık, sabır, sebat ve devrim ve adâlet kavramları, yığınlara olan günlük mesajının başlıca özelliklerini oluşturuyordu.

Ey dostum; evrenin yarısını, belki de tamamını kontrol altında tutan bir düzenin hakim olduğu bir toplumda yaşıyorum. İnsanlık, yeni bir kölelik kalesine sürülüyor. Her ne kadar fizikî bir kölelik içinde değilsek de, gerçekte sizinkinden daha kötü bir kaderimiz var. Düşüncelerimiz kalblerimiz ve irade gücümüz köleleştirilmiş. Sosyoloji, eğitim, sanat, seks özgürlüğü, kazanma özgürlüğü, sömürü sevgisi ve kişi sevgisi adına, hedeflere inanma, insanî sorumluluklarına inanma ve kendi düşünce mektebimize inanma, hepsi tamamen kalblerimizden çekilip alındı! Düzen, içine ne konursa alan boş kaplara çevirdi bizi!

Şimdi, parti, kan, toprak ve düzene karşı düzen adına öylesine bölünüyoruz ki, her birimizden daha kolay yararlanılanbilsin. Onun izleyicileri, yani kendi düşünce mekteplerinin peşinde gidenler, birbirlerine karşı savaşa itiliyor. Neden, bütün dünyanın etkisiyle birbirlerini düşman olarak mı görmek zorundalar? Biri dua etmek için ellerini açan, diğeri ikisini birden kapatır. Biri, bir toprak parçası üzerinde secde ederken, diğeri halı üzerinde secde eder. Şükür ki, şimdi daha az ayırım yapılıyor! Düşünürlerimiz sürgüne gönderiliyor, kendileri koruyucular oldu.

Ey dostum, Ali bu dertler için hayatını verdi: Düşünce Mektebi, Tevhid ve Adâlet. Barbar grupların kalblerine imanı yerleştirmek için yirmi üç yıllık fedakarlık ve mücadelesinden belli. İslâm birliğini korumak ve Roma ile Fars (Sasani) imparatorluklarının doğurduğu tehlikelere kapı açmamak için geçen yirmi beş yıllık sessizlik ve suskunluk döneminden belli. Nefreti yok edip, insanı kurtarmak için kılıcını kullanarak, adâleti gerçekleştirme amacıyla beş yıllık çalışmalarından ve çektiği eziyetlerden belli. Bu son mücadelesinde her ne kadar başarılı olamadıysa da, bize dinin ve insanlara lider olmanın anlamını öğretebildi. Bu üç düstur için kendisinin ve ailesinin hayatını koydu: Düşünce Mektebi, Tevhid ve Adâlet!"

Tarihin açık ve bilinen yüzlerinden biri Sezar'ın, biri filozofun ve biri de peygamberindir.

Sezar; elinde tuttuğu yalın kılıçtan sıcak kanların devamlı aktığı; haşin bir kişilik; merhametsiz gözleriyle sert, kaba; tarihin de gösterdiği gibi tehlikeli bir insandır. Bu saray halkı içinde; cellatların, şairlerin, soytarıların, bürokratların, harem ağalarının, devlet maliyecilerinin, sekreterlerin iyi bilinen yüzlerini buluyoruz. Ve Sezar için Sezar'ın hareminde çalışan diğerlerinin. Onun sermayesi zenginlik ve kuvvet; eğlencesi kavga, ziyafet de yiyip-içmekten başka bir şey değildir.

Diğer açık ve bilinen yüz filozofunkidir: Her çağın ve her milletin açık ve seçik görüşlüsü. Bazan Sezar'ın dışa vurmuş hali içinde saray halkının kişileriyle –cellatlar, şairler ve diğerleriyle– yanyana oturur, bazan da

kendi başına yalnız. Derinliğine düşünceye kapanmış ve tasavvurun kanatlarıyla göklerin doruğuna ulaşmış; yeryüzünü terkedip zamanı unutmuştur. "Evren hakkındaki gerçekleri anlama"nın sihrine kapılmış, derin ve tuhaf düşünceler içinde boğulmuş, ayrıca aydın ve bilgin grubu ve her çağın ve her toplumun asil sınıfları tarafından hapsedilmiştir. Vasat insanların sahip olduğu arzulardan, değersiz ihtiyaçlardan ve sefil hayatın yörüngesinden uzak kalmada çok acelecidir.

İnsanlığın tarihindeki filozoflar içinde en aydınlık yüz, hiç kuşkusuz Sokrates'tir. Onun sözleri son yirmibeş yüzyıllık süre içinde insan düşüncesi için besin kaynağı, anlamca kavrayışın şarabı olmuştur. Bir tek aydının bile ayak basmamış olduğu yabancı toprakların kaşifi, insan muhakemesinin bu üstadı; ilk kez, "bilmiyorum"un doruğuna tırmanmıştır. Sokrates, Platon ve Aristo'dan başlayıp St. Augustine inerek, El-Kindi ve Ebu Ali Sina'ya varan, hayret ve merak eden dehaların bahçıvanıdır.

Peki, Sokrates neye çağrıda bulunuyor? Bunu sadece filozoflar cevaplıyabilir. Çağrısının taşıdığı değer nedir? Buna, ancak mantık bilimiyle dolu olanlar karşılık verebilir; ama bundan, ne Atina'lılar bir şey anlar, ne de bir başka ülkenin ve bir başka dönemin toplumları. Biz, eğer Sokrates ve öğrencilerini tarihin dışına çıkarsaydık, ne olurdu? Yalnız kütüphaneler ve Akademilerin gözleri yaşlı olacak, fakat toplum bunun farkına bile varamayacaktı; bir başka deyimle, onlar Sokrates ve öğrencilerini özlemeyeceklerdi. Bunlar Grek demokrasisini bir felaket ve halkın hükümetini bir talihsizlik olarak ilan eden o, aynı kişiler değil miydi? Bunlar,

Aristokrasinin eski günlerini her zaman pişmanlıkla hatırlamış, açık-seçik görüşlü o aynı şahsiyetler değil miydi? Evet onların pişmanlık duymaya hakları vardı; çünkü insanlar yüzyıllar boyu Aristokrasinin kırbacı altında az çekmediler: Atina'nın Aristokratik toplumunda açlık ve suskunluktan başka bir hakka sahip olmayan insanlara, hayvanlar gibi yük ve acı taşıtmışlardı. Şimdi bu insanlar yönetimin dizginlerini ellerine almış, artık Aristokrat yönetimin, tabiî, sonsuza dek sürecek ve güçlülüğü masalını, tarihte ilk kez alaşağı etmişlerdi. Sokrates'in derin ve nükte dolu felsefî konuşmalarından onlar ne anlıyorlardı? Eğer Atina'lı, insanların beni hatalı bulacaklarından korkmamış olsaydım, diyecektim ki; Sokrates, "Hiçbir şey bilmiyorum" ile evrenin tüm bilgisinin talebinde bulunmuştu. Kuşkusuz Batı için; Metrale Spartaküs; Plato'lar ve Aristolarla dopdolu bir Akademiden çok daha faydalı ve yararlıdır. Doğu içinse; bir bedevi Arap, Ebu Zerr, yüzlerce İbn Sina, İbn Rüşt ve Molla Sadr'dan çok daha etkilidir.

Tarihin diğer görülebilir yüzü Peygamberinkidir. Konuşma ve davranışlarında görülen tüm farklılıkları ile, tarihte bu yüzle ortaya çıkmış insanlar, birbirlerine çok benzerdirler. Onların sahip olduğu yüz, insanı kendisine çekmekte ve dostçadır. İhtişam ve kudretten çok, davranışlarında doğru sözlülük ve samimiyet bulunur. Alınlarından saçılan, gözleri kamaştıran esrarengiz pırıltılardır. Gözle görülemezliğin sırrı gibi, bilinmeyen, ama şafağın tebessümü gibi anlamlı olan pırıltılar... En yalın bakışlar hiç zorluk çekmeden görebilir, fakat en girift dehalar onu tanımakta zorluk çekeceklerdir. Anlam, hikmet ve kusursuzluk karşısında hassas olan ruhlar bu sıcak aydınlatıcılığı ve hayrete düşüren esrarı farkedebilirler; aşkın sıcak-

lığının, ümit ışığının, görünen ve görünmeyen güzelliğin hissedilmesi gibi... Bu sıcak aydınlatıcılığı, yüzlerindeki esrarengiz pırıltılarda, gözlerindeki sır'da, seslerinin tonunda, düşüncelerinin sarhoş hale getiren kokularında bulma imkanı vardır: Yürüdükleri, oturdukları, konuştukları çizgi içinde onlar sessizdirler, hayattadırlar. Onlar bu esrarı sadece görmez, aynı zamanda dokunur ve hissederler. İlhamın doğurduğu duygu içinde bir akıcı yol ile taşar ve rahat yüzü görmezler. İşte bu nedenledir; ne zaman olursa olsun, insanlık tarihinin en yüce doruğuna vardığımızda görüyoruz ki insanlar, her zaman ve her yerde peygamberliğin hayrette bırakılan duyguları ile doldurulmuş bu yalın yüzlerin peşinden gitmişlerdir. İnsanlar gözlerini –aşık olmuş gibi– esrarengiz ateşle dolu bu yüzlere dikmiş, onlar için hayatlarını kurban etmeğe ve onlar için ölmeğe sabırsızlanmaktadırlar.

Peygamberler, kalplerin karşı konmaz hükümdarları; ellerinin birine gökkubbe altında hâlâ yankılanan ve kulaklara kadar varan seslerin kaynağı görünmez bir kamçıyı; diğer ellerine de dizginlerini alarak, ayakları arasında tarihin vahşi ve ele-avuca sığmaz atını kontrol etmişlerdir. Peygamberler onu korkutup ileriye doğru sevkederek kendilerini izlemeleri ve birlikte gitmeleri için insanlardan bir kervan oluşturmuşlardır. Ne zaman kervan yolunu yitirdiyse veya hareket etmiyorsa artık; bilinmeyen bir köşeden bu sürücülerden (peygamberlerden) birinin ortaya çıkıp topluluğu eyleme soktuğunu veya bu topluluğun önüne yürüyebilecekleri yeni bir gidiş yolu açtıklarını,(*) bize tarih anlatmaktadır. Bu-

(*) Peygamberler tarihin motoru oldukları kadar projektörleri de olmuşlardır.

rada akıldan çıkartılmaması gereken nokta; bu yerküre üstünde insan hayatının başlamasından sonra yer alan olaylardan, tecrübesini kazanmasına kaynak olan "düşüncenin okulu"ndan haberli olan, öğretmen ve de üstadını bilen birisi için; inançlı olmak veya olmamak sorusu doğmamaktadır. Bu nedenle tarihi ve onun içeriğini bilen herhangi bir kimsenin, evrende en dindar varlığın peygamber olduğunu itiraf etmesi zorunluluğu vardır.

Bu peygamberleri (yol göstericileri) genel bir sınıflandırmada iki gruba ayırabiliriz:

a) Semitik olmayan peygamberler (yol göstericiler –İran, Çin ve Hind–).

b) Semitik peygamberler.

İslâm Peygamberi Muhammed (s.a.v.), bu ikinci gruba girmektedir.(*)

(*) Karşımıza her yerde şöyle bir soru çıkmaktadır: Niçin her din kök olarak doğudan çıkmıştır? Oysa durum böyle değildir: Çünkü Kuzey Amerika'nın kızıl derilileri ve Avusturalya kabileleri bile karakterize olmuş inançlara sahiptiler. (İlk topluluklar sosyolojisi ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlangıcında Spencer, Müller, Mosso, Lewis Bruhl gibi meşhur antropologlar ve hatta Durkheim ve Marx bile, kabilelerin inançlara sahip olduklarını açıklığa kavuşturmuşlardır.) Fakat biz doğudan olan büyük peygamberler, kültür ve medeniyet hakkında konuştuğumuzda; büyük peygamberlerin burada, doğuda olmaları gerekmektedir. Doğulu kültür ve medeniyetle birlikte doğulu dinler elbette ki batıya gidebilirler İçinde yaşadığımız çağda büyük düşünce okullarının batı kültür ve medeniyetiyle doğuya geldiğini görmüyor muyuz? Batı, televizyonu, radyosu, uçağı ve treniyle; arabaları, asfaltı, mimarisi ve hayatın zorlukları ile; Sartre, Camus, Russell ve Marx etiketleriyle doğuya gelmedi mi? Bu, şöyle bir soruyu ortaya koymak gibi bir şeydir: "Niçin sosyal, siyasî ve zihnî okulların öncüleri ve filozofları Batıda ortaya çıkmıştır?"

Burada konuyla ilgili alanın oldukça geniş olmasına mukabil, maalesef imkanlarımız sınırlıdır. Yalnız şurada tartışma dışı bırakılmayacak nokta; Semitik ve semitik olmayan peygamberlerde, sosyal sınıfların kökleridir. Çünkü her düşünürün ve her dinin sınıf tahlili, aynı zamanda metodik olan sosyolojik bir yapının bilimsel kanunları üstünde durmaktadır. Ve herkes bu durumda varmış olduğu sonucu kabul etme alçak gönüllülüğünde bulunmaya mecburdur. Bunun, böyle olması tabiîdir. Çünkü, tek bir mantıkî ve külli yol varsa o da problemlerin bilimsel olarak araştırılmasıdır, hatta bu sosyal bilimlerde bile böyledir. Bu usül, sosyal çevrenin özellikle her dinin ve her bireyin, sosyal sınıflar içindeki kökünün anlaşılması; yalnız bilgi ve yargılarımızı kesin derinliğe götüren, güvenilir doğrulara ulaştırmıyor, aynı zamanda bilimsel araştırmanın –özellikle dinin tartışma olduğu yerde– hastalığı olan tahmine dayalı ön yargının ve taraflılığın açık olarak ortaya çıkmasını sağlıyor. Çözülemez ve hatta yüzyüze gelinemez olan problemi, bilinmeyen birçok yönünü ve görünmez sayısız noktalarını bu yöntemin uygulanışı anlaşılır hale koymaktadır.

Zerdüşt ve Budha, Laotse ve Konfüçyüs iki ırkın en büyük (din koyucu) yol göstericisidirler. Kuşkusuz Konfüçyüs'ün dini Laotse'ninkiyle karşı kutuplarda; Zerdüşt'ünki ise Budha'nınkiyle karşıtlık içindedir. Konfüçyüs toplum hakkında düşünürken Laotse birey hakkında; birinci dış, ikincisi ise içi dünyamız hakkında kafa yormuştur. Zerdüşt'ün katlandığı hayat, Budha'nın kaçıp gitmek istediği hayattır. Budha, dünyada karanlığı görür ve karamsarken, Konfüçyüs aydınlık bir dünya görüşüne sahiptir ve iyimserdir.

Zerdüşt tutuşturulmuş bir ateşin yol göstericisidir. Budha ise Nirvana adını verdiği söndürülmüş ateşi arayan biri. Tüm bunlara rağmen bir sosyolog için bu farklılıklar, hatta bu karşıtlıklar bile önemli değildir. Sosyolog için; dertler, ihtiyaçların türü ve dertlerin çaresi, bu ihtiyaçların giderilmesi yolu ve sonuçta; düşünme sahası, duygu dünyası, insanoğlu ve dinlerin meydana getirdiği toplum önemlidir. Buradan hareketle, adı geçen dinlerin geçmişinin dikkate alınması ve incelenmesi ve de bu peygamberlerin tanımı; çalışmanın, tahlilin ve araştırmanın sonuna kadar sosyologun –gözlerini bundan ayıramayacak şekilde– büyük ilgisini ve dikkatini çeker. Ve sosyolog, bu yol göstericilerin, tek bir istisna olmaksızın, toplumun Aristokratik (Prensler-Asiller) sınıfından geldiklerini görür. (Konfüçyüs bir asilzadenin oğluydu. Zerdüşt ateşe tapıcıların reisinin oğlu, Budha ise Banaras Prensiydi.)

Budha'dan bir kuşak önce yaşayan ve bugün bile dünyanın yaşayan dinlerinden biri olan (Gandi de bu dine inananlardandı) Jainizm'in kurucusu Mahavira, Hintli komutanlardan ve Aristokratik sınıfın en seçkin kişilerinden biriydi. Babası M.Ö. 600 yıllarında küçük bir krallığa sahip Raca idi.

Budha, Sakiya kral ailesinden ve Kshatnia sınıfından gelmekteydi. Dinini teşvik edip yayan, Magadeh hanedanının (M.Ö. 300) büyük kralı Ashoka idi. Bu dinin misyoner gruplarının lideri, Prens Mahidra ise Seylan'daydı ve Budizmin bu ülkede yayılmasını sağladı. Budizmin Çin'deki progpagandasını ise, Çin'in Tang hanedanından (M.Ö. 100) kral Mingti yaptı. Bu dini krallığın yargıçları desteklediler: Japon imparatoru ve

Japon başbakanının dahil olduğu Soga ailesi, dinin progapgandasının yapılmasında cesaset verdiler; ve son olarak da İmparator Shotokotishi kendi imparatorluğunun sınırları içinde yayılmasını sağladı. Moğolların Kubilay Han'ı ise Tibet'e görevliler göndererek dini ülkesine ithal etti.

Yeni hint dini, Sikhism'in kurucusu Guru Nank da (M.S. 15. yy) aynı zamanda Kshatriya krallık ailesinden gelmektedir. Biz böylece, Hint dinlerinin Krallık ailelerinde nasıl ortaya çıktıklarını ve aynı zamanda onların Krallar ve Prensler içinde, baştan başa Hindistan'da nasıl yayıldıklarını görüyoruz.

Budizm ve Jainizm'in iki halkasında, kurucular, tüm liderler ve sonradan ortaya çıkmış olan yeni tarikatların kurucuları tümüyle Kshatriya sınıfındandırlar.

Uzakdoğu'da dinlerin Aristokratik kökleri çok daha açık ve seçik hâldedir; Çin'in başlıca efsaneleri ve dinsel kültürü eski krallarının alınyazılarında kaynağını bulmaktadır. Çin'e ait dinî düşüncenin kökü eski sülalelerin geleneklerinde ve Shan Nong, Vofohisi, Hovangti gibi eski krallarda aranabilir.

Laotse ve Konfüçyüs Çin'in iki büyük yol göstericisidirler. Laotse, Taoizm'in kurucusudur. (M.Ö. 7. yy) Lah Yang'ın sarayında arşiv memuru olarak önemli bir görev aldı. Aynı zamanda eski Aristokratik Lu ailesinden gelenlerden biri de Konfüçyüs'tür. Lu'nun sarayına girdi, muaşeret kaideleriyle birlikte müzik öğrendi ve sonuçta Asillerin ve Prenslerin özel hocası oldu. Elli yaşında Lu'ya ait krallığın başbakanlığına getirildi. İşten

el çekmesinden sonraki uzun yıllarda bile; başka bazı ülkeleri idare etmede ve kendisini destekleyen taraftarlarını yönlendirmede, tecrübe sahibi bir amir olarak kaldı.

Zerdüşt ise, İran'da zengin bir köylünün ya da ateşe tapan önemli birinin oğluydu. Dinin propagandasına batı tarafından başladıktan sonra Azerbaycan'dan doğuya ve oradan da Kral Gushtps'ın sarayına varır. Kral ve ailesi giderek kendisine inanan taraftarlar olur; ayrıca sarayda bulunan Aristokratik kökenli iki kardeşten biri kızını Zerdüşt'e verirken bir diğeri de Zerdüşt'ün kızı ile evlenir. Bu nedenle Zerdüşt'ün bu sınıf ve saray ile olan yakınlık bağı giderek güçlenir ve hayatının sonuna dek sürecek olan bütün hayatı bu krallıkta geçer.

Manes'in kendisi de, annesi Arsaklı bir prenses olan İran'ın asillerindendir. Bir efsaneye göre babası Fatek de Arsaklıydı ve oğlunun doğduğu tarihte bir krallığa sahipti. Manes, Kral Şahpu'ra hizmette bulunan biriydi ve Kralın taç giyme töreninde konuşmaları yapmakla görenlendirilmişti. Kendisinin meşhur kitabı "Şahpur Han", Kralın ölümünden sonra bu isimle adlandırıldı. "Kiflayeh" adlı bir diğer kitabında da şöyle diyor: "Kralım huzuruna vardım bana seyahat yapmam için izin verdi ve onun atıyla uzun yıllar İran'da ve Part'ta geziler yaptım.

Hatta, "Doğru din" (Mazdakit dini) bile ilk defa Zerdüşt veya Maraderya asillerden biri olan Bandus (Mazdak'tan 2 yüzyıl önce) tarafından kuruldu. Mazdak, dinin ilk şekliyle ortaya konulmuş özünü tümüyle değiştirerek eşitlik prensipleri üstüne sıkıca yerleştirdi. Ebu Reyhan

Japon başbakanının dahil olduğu Soga ailesi, dinin progapgandasının yapılmasında cesaset verdiler; ve son olarak da İmparator Shotokotishi kendi imparatorluğunun sınırları içinde yayılmasını sağladı. Moğolların Kubilay Han'ı ise Tibet'e görevliler göndererek dini ülkesine ithal etti.

Yeni hint dini, Sikhism'in kurucusu Guru Nank da (M.S. 15. yy) aynı zamanda Kshatriya krallık ailesinden gelmektedir. Biz böylece, Hint dinlerinin Krallık ailelerinde nasıl ortaya çıktıklarını ve aynı zamanda onların Krallar ve Prensler içinde, baştan başa Hindistan'da nasıl yayıldıklarını görüyoruz.

Budizm ve Jainizm'in iki halkasında, kurucular, tüm liderler ve sonradan ortaya çıkmış olan yeni tarikatların kurucuları tümüyle Kshatriya sınıfındandırlar.

Uzakdoğu'da dinlerin Aristokratik kökleri çok daha açık ve seçik hâldedir; Çin'in başlıca efsaneleri ve dinsel kültürü eski krallarının alınyazılarında kaynağını bulmaktadır. Çin'e ait dinî düşüncenin kökü eski sülalelerin geleneklerinde ve Shan Nong, Vofohisi, Hovangti gibi eski krallarda aranabilir.

Laotse ve Konfüçyüs Çin'in iki büyük yol göstericisidirler. Laotse, Taoizm'in kurucusudur. (M.Ö. 7. yy) Lah Yang'ın sarayında arşiv memuru olarak önemli bir görev aldı. Aynı zamanda eski Aristokratik Lu ailesinden gelenlerden biri de Konfüçyüs'tür. Lu'nun sarayına girdi, muaşeret kaideleriyle birlikte müzik öğrendi ve sonuçta Asillerin ve Prenslerin özel hocası oldu. Elli yaşında Lu'ya ait krallığın başbakanlığına getirildi. İşten

el çekmesinden sonraki uzun yıllarda bile; başka bazı ülkeleri idare etmede ve kendisini destekleyen taraftarlarını yönlendirmede, tecrübe sahibi bir amir olarak kaldı.

Zerdüşt ise, İran'da zengin bir köylünün ya da ateşe tapan önemli birinin oğluydu. Dinin propagandasına batı tarafından başladıktan sonra Azerbaycan'dan doğuya ve oradan da Kral Gushtps'ın sarayına varır. Kral ve ailesi giderek kendisine inanan taraftarlar olur; ayrıca sarayda bulunan Aristokratik kökenli iki kardeşten biri kızını Zerdüşt'e verirken bir diğeri de Zerdüşt'ün kızı ile evlenir. Bu nedenle Zerdüşt'ün bu sınıf ve saray ile olan yakınlık bağı giderek güçlenir ve hayatının sonuna dek sürecek olan bütün hayatı bu krallıkta geçer.

Manes'in kendisi de, annesi Arsaklı bir prenses olan İran'ın asillerindendir. Bir efsaneye göre babası Fatek de Arsaklıydı ve oğlunun doğduğu tarihte bir krallığa sahipti. Manes, Kral Şahpu'ra hizmette bulunan biriydi ve Kralın taç giyme töreninde konuşmaları yapmakla görenlendirilmişti. Kendisinin meşhur kitabı "Şahpur Han", Kralın ölümünden sonra bu isimle adlandırıldı. "Kiflayeh" adlı bir diğer kitabında da şöyle diyor: "Kralım huzuruna vardım bana seyahat yapmam için izin verdi ve onun atıyla uzun yıllar İran'da ve Part'ta geziler yaptım.

Hatta, "Doğru din" (Mazdakit dini) bile ilk defa Zerdüşt veya Maraderya asillerden biri olan Bandus (Mazdak'tan 2 yüzyıl önce) tarafından kuruldu. Mazdak, dinin ilk şekliyle ortaya konulmuş özünü tümüyle değiştirerek eşitlik prensipleri üstüne sıkıca yerleştirdi. Ebu Reyhan

Birunî'ye göre; kendisi yüksek dereceli bir rahipti ve Aristokrasi'ye karşıydı. Evrenin oluşumunu ve cennetin derecelerini, Sasani sarayının klasik rütbeleri ile evren arasında kıyas yaparak izaha çalışmıştır. Ayrıca onun iyi bilinen yönlerinden biri de Gubad ile olan ilişkisidir.

Şimdi böyle bir görüş noktasından; herşeyin özü ve kaderi açıklığa kavuşmakta, hatta önceden bilinir duruma gelmektedir.(*)

Sosyoloji'de; her sosyal sınıf kendine özgü bir lisana, heyecan ve hislere, düşüncelere, özel bir ruh yapısına, hassaslığa, eğilime ve özellikle ideallere, bundan daha da önemlisi, eşyalara özel bir bakış tarzına sahiptir. Ve bu nedenle sıkıntı ve ihtiyaçları özellikle yine kendisine aittir. Böyle bir durumda bir sosyal sınıf bunların tümüne nasıl hayır diyebilir? Diyemez! Zaten demek de istemiyor, üstelik böyle bir şeyi de yapmaması gerekir. Hele bir burjuva şairine bakıverin:

Niçin sızlanmaktadır? Beklentileri, ıstırapları ve arzuları nedir? Hayata ve dünyaya nasıl bakmaktadır? Kullandığı lisan bile herşeyden yoksun bırakılmış, aynı dili konuşan yoksul sınıf için hiç de anlaşılabilir değildir. Değişik iki ayrı sınıfın aynı dili konuşan iki bireyi

---

(*) Şimdi siz mutlaka sorarsınız; o hâlde niçin bu dinler her şeyi elinden alınmış fakir sınıfın yığınlarında sıkıca kök salmıştır? İlk olarak; geçen kısa bir zaman aşımından sonra bu dinler sosyal belirginliklerini açığa çıkartırlar; hatta bu o dereceye varır ki; kendileriyle çelişik olan bazı unsurları bile alıp eylem alanına sokarlar (bu durum hıristiyanlığın ve İslâm'ın başına gelmiştir). İkinci olarak sosyal psikolojiye göre, inanıyorum ki, keder ve psişik ihtiyaçlar (zihnî ve ruhî) her zaman bir sosyal sınıf içinde meydana gelirler. Fakat bu ihtiyaçlar doğar-doğmaz ve büyür-büyümez artık sınır tanımazlar.

için, bir tek kelime, aynı ruha, aynı anlama sahip olsa bile aynı öze, tad'a, inceliğe ve aynı değere sahip değildir. Ağzına bir lokma koyabilmek için, kışın dondurucu soğuğu ile yazın kavurucu sıcağında çift sürmüş bir çiftçinin zihnindeki "Ekmek" kelimesi; hafif bir müzikle tatlı renkler ve güzel dekorlar içinde; şarkıcılar, tebessüm eden saygılı garsonlar, güzel arkadaş gurupları, dans ve içilen şaraplarla birlikte kendisinden geçen kapitalistin düşüncesindeki ile, nasıl aynı espriye sahip olabilir. Ne söylüyorum ben? Bu iki sınıf yalnız farklı espriler içinde konuşmuyor; ezilen ve varlıklı sınıflar için yalnız bir tek kelimenin anlamı farklı değildir; aynı zamanda matematiksel ve maddî ölçülerde onların gözlerinde farklıdır. Meşhur bir psikolojik deney bunu ispatlamıştı.(*)

Burada, Aryan ve Çinli dinleri sosyal sınıfların görüş açısından analiz etmeğe ve refah içinde yaşayan sosyal sınıfın psikolojisini bu dinlere uygulamaya ayrıca, Budha ve Laotse felsefelerinin ne kadar karamsar olduklarını, onların subjektivliğini, dünyayı hakir görmelerini ve bu sınıfın sahip olduğu her şeyi; ruhî ve zihnî ızdıraplarını, ihtiyaçların derinliğini, ince duygularını, nazik isteklerini, uydurma hassaslıklarını, aynı zamanda özel içli fikirlerini, Aristokratlarda ve varlıklı bir hayatta doğup gelişen büyük endişeyi, geniş şekilde ortaya koyacak kadar zamanımız yoktur. Dünyaya

(*) Bir karton üstüne değişik ölçülerdeki madeni paraların geçebileceği büyüklükte delikler açıldı. Sonra biri varlıklı diğeri de fakir bir aileden olmak üzere iki çocuktan, madeni paraları karton üstündeki deliklerden büyüklüklerine göre geçirmeleri istendi. Birincisinin yapmış olduğu yanlışlık; çocuk bir çok kez metal paraları daha küçük deliklere koymayı denedi. İkincisi ise birincisinin tam tersi olanını yaptı; metal paraları daha büyük olan deliklere geçirmeğe çalıştı.

yüz çevirmek bile, varlıklı bir hayatın sağladığı her şeye sahip bir insandan gelecek en tabiî tepkidir. Hayatın bu tüm zenginlikleridir ki, aynı zamanda insanın da –zenginlik içinde olan– hayatını yorucu ve çekilmez kılmıştır. Böylece çözüm, bu hayattan –hatta insanın kendisinden bile– kaçıp kurtulması olarak belirmektedir. Manastır hayatı; müsrif ruhanîlik ve aşk içinde boğulma, gerçek olmayan kederler ve ihtiyaçlar, her zaman hayalî ve manevî bir şeyin yakasına sarılmak ve tüm asılsızlıkların sonuna gelmiş asılsızlıklar; hayatı bu şekilde görme ve yaşama üslubu, bu yerküre üstünde herhangi bir şey için, beklentisini ve ümidini yitirmiştir. Açlığın acısını, susuzluğu, hastalığı, evsizliği, çıplaklığı, boğazının düğümlendiğini, zulmü, işsizliği, sömürüyü, tutsaklığı, zayıflığı ve sayısız kederi, kemiklerine kadar işlemiş o korkunç ağrıları yaşayan bir kimsenin yine aynı hayat içinde, aynı gezegen üstünde ve aynı gökkubbe altında, düşünülemeyecek kadar fazla zenginliklerin var olduğunu ve tüm bunlardan kendisinin mahrum bırakıldığını bilen birisi için; dünya ve onun içindeki her şeyin "geçici" olduğunu görmesi ve düşünmesi nasıl mümkün olabilir? Soğuk kışlarda elbisesiz ve yiyecek bir lokma ekmeği olmadan oturan; dudakları soğuktan morarmış, titreyen ve gözyaşlarının kirpiklerinde donup kaldığı sefâlet içindeki günahsız çocuklarına çaresizlik içinde bakan birisi, söndürülmüş ateşe –Nirvana'ya– varmak için nasıl araştırmada bulunabilir? Oysa Budha, Bananas prensi, bunu yapmıştı. Hanımını, çocuklarını arkada bırakarak evini terk etti. Bu gidiş, ışık saçan, alev alev yanan ve hayata sıcaklığını veren ateşi arayıp bulmak içindi. Bir ateş ki, gerçek anlamda, Budha'yı kendi içinde yakmalıydı. Budha

için ızdıraplar ağrısız, ihtiyaçlar gereksiz, şairâne ve tatlı kederlilik uydurma şeylerdi.(*)

Din koyuculuk görevine atandıktan (Allah tarafından değil tabiî olarak) hemen sonra ve gecikmeksizin; bu yol göstericilerin kralların saraylarına doğru yönelmeleri ve toplum içindeki görevlerine kralların koruyuculuğu altında başlamaları, tesadüfî değildir. Bunların gözlerinde, örnek ve yol gösterici olabilecek en değerli adam kral'dır. Zerdüşt, dinini tebliğe Azerbeycan'da atanır fakat Balkh'a(**) gelir ve Gustasp'ın sarayında onu dinini kabule davet eder, sonra da vaktini ölünceye kadar krallığın bahçelerinde geçirir.

Çin'in geleneksel krallarına hürmet gösteren Konfüçyüs, bir kralla arkadaşlık kurmak için her zaman değişik kentlerin ve yörelerin çevresinde bulundu. Amacı, kralların yardımıyla bir idarecilik kapmak ve kendi dininin ilkelerini toplum içinde duyulur hale getirmekti. Sonuçta bunda da başarılı olur.

Fakat diğer tarafta, akidesi açık (yol gösterici değil, gerçek) peygamberlerin hikayesi çok daha değişiktir. Onların tümü, toplumların en çok haksızlığa uğramış ve en düşük sınıfına dahildirler. Bunların çoğunluğu, tarih içindeki toplumlarda herhangi bir sosyal mevkiden arınmış;

(*) Batının ve Kuzey Amerika'nın edebiyatına baktığımızda: Kapitalist ülkelerdeki gençliğin isyanı (Beatlizm, Hippizm), bayağı varoluşçuluk; Paris'in St. German'ının yer altı kahveleri, kızların yanıp tutuşan duyguları, karamsarlık, gençlerin acıları, Avrupa'daki sonu gelmez intiharlar, boş olan bir varlik felsefesi, Albert Camus'un hayatı gösteriyor ki; tüm ağrısız ağrılar, dert çekmeler rahatın ve kolayın sonucudur: Baskıyı ve yokluğu insafsızca denemek zorunda bırakılan birisi için var-oluş, boş yere ve sonucu olmayan bir olay; hayatta, büyülenen bir insanın endişe verici bir rüyası değildir.

(**) İran'ın güney kısmı.

çoban(*), zanaatkar, sanatçı ya da sanattan anlayan kimselerdir. Onları besleyen; yokluk, acı çekme ve çöl olmuştur.

Peygamberlik görevine atanır atanmaz bu peygamberlerin çevresine zulme uğramışların ve kölelerin toplanması ve hemen –Kur'an'da Meleu(**) ve Mutrifin(***) olarak bilinen-aristokratlara, köle tüccarlarına, rahiplere ve güçlü zenginlere karşı kıyama başlamaları tesadüfî değildir.

Onların savundukları davayı anlatmaya başlaması, hakim güce katılarak ya da bu güce başvurup yardım alarak değil; tam tersine, bunlara savaş açarak olmuştur. İbrahim hemen baltasını eline alarak mabede gelir; putları parça parça edip baltayı en büyük putun boynuna asarak misyonuna bu şekilde başlar. Bu nedenle, biz onun; işkence, ateş ve bu ateş içinde yarış hikayesini buluyoruz. Aynı zamanda Musa; üstünde yırtık-pırtık pelerin, elinde çobanların eğri ve düğümlü asâsıyla –tüm Semitik peygamberlerin beşiği olan– çölden gelen kardeşiyle birlikte hemen şehre iner, doğruca Firavun'un sarayına yürür ve ona karşı savaş ilan ettiğini açıklar. Musa'nınki, Firavun'a, Croesus (korah) ve Belam Baura'ya karşı kavganın, İsrailoğullarının esirlikten kurtarılışı için Firavun'un ordusuna karşı savaşmanın, kitle göçü-

(*) Nuh bir marangoz, Davud ise demirciydi. İbrahim zenaatci bir ailedendir. Ali bin Ebi Talip şöyle anlatıyor: "Davud hasırdan eşyalar yapar ve şöyle derdi: Benden bunları kim satın alacak bu eşyaların satışından bir parça ekmek alır ve yerdi." İslâm Peygamberinin söylediği de: "Bir peygamber yoktur ki çobanlık yapmış olmasın; ben de koyunları almış otlatmak için Medine'nin dışına götürmüştüm." (Sina İbn Hişam, kısım 1, s. 324.)

(**) Meleu: Aristokratlar, güçlüler ve her toplumun seçkinleri.

(***) Mütrif: İstediğini yapmakta hiç kimsenin alıkoyamadığı varlıklı insan.

nün ve özgür topraklar üstünde, özgürce yaşanacak bir toplum düzenini kurma ve geliştirmenin hikayesidir...

İsa, Kızıldeniz kıyılarında adı duyulmamış bir balıkçı, sosyal mevkiye sahip olmayan kimsesiz bir genç adam, Sezar'a, gösterdiği mucizevî hareketlerle hemen karşı çıkar; saf ve yüce bir ruhun manevî darbeleriyle vahşi Roma imparatorluğunu çökertir. Onunki, bu nedenle, katliamın ve tükenmek bilmeyen zulmün hikayesidir.

Muhammed (s.a.v.), Mekkelilerin koyunlarını kenar yerlerde otlatmaya götüren, bir öksüz genç; Hira dağındaki mağarada geçirdiği münzevî hayatı aniden bırakıp aşağı iner ve Mekke'nin kapitalistleriyle köle tüccarlarına, Taif'in çiftlik sahipleriyle, İran'ın Sasani krallarına ve Roma'nın Sezar'ına karşı savaş ilan eder. Toplumunun zayıf düşürülmüşleri, (müstaz'aflar), yabancı köleler, zulme uğramışlar gecikmeksizin çevresinde toplandılar. Burada biz, işkenceyi, ayrılıp gitmeleri, evsiz-barksızlığı ve sonu olmayan cihad'ı görüyoruz.

Bir sosyolog için: Peygamberlik görevi ile kendi halkı içinden bir lider olarak ortaya çıkan ve krallık saraylarının merdivenlerine kadar ulaşan peygamberlerin, dinlerini, anlamak ve bilmek için; mucizevi kelimelere veya izah ve anlatma sanatına ihtiyaç yoktur. Dinin yönü, araştırma dünyası ve enternasyonal ideali tartışma götürmeyecek şekilde, ortadadır.(*) Koyunları ve çoban-

(*) Bu ifade, herhangi bir ön yargıdan veya bilmezlikten dolayı değildir. Dinî olayların araştırılması hususunda uzun yıllardan beri uğraşmaktayım ve özel çalışma alanım "Dinler Sosyolojisi"dir. Bundan başka, inancım değil, fakat kafam aşırı derecede Hint dinleriyle meşguldür. Budizmin ve Janiizmin güzel ve dehşet veren düşünceleriyle büyülendim. Özellikle gerçeğin kendileriyle birlikte uygunluk ve beraberlik içinde olmasını dilediğim Upanişad metinleri büyüleyicidir; fakat malesef gerçekle çok ayrı yönlerdedirler.

ların çevresindekileri serbest bırakan, eli boş ve bilinmeyen insanların dinleri; aniden kalplerin tenhalıklarından ve Mezopotamya'nın yakıcı çöllerinden doğup, Arap yarımadasına, Filistin'e, Suriye'ye ve Mısır'a iner; ülkelerinin serseri insanlarını yönlendirip göz-kulak olan ve toplumun korkunç kurtlarına karşı sonu gelmeyen bir savaşa girişen bu insanların dinleri hep aynı üslup içindedir.(*)

Şimdi böyle bir görünüş ile "Muhammed'in Yüzü"nü görme zamanına ve imkanına kavuştuğumuzu söyleyebiliriz. Bu nedenle, çoban peygamberler çizgisinin sonuncusu Muhammed'e, -yeniden- bakılması, onun yeniden bilinmesi ve yeniden kavranması lazımdır diyoruz. Şimdi biz onu yeni bir yol içinde kavramaya çalışacağız.

Ona, eşyayı ve bireyleri oldukları gibi gören bu fiziksel gözlerle değil, tarihin, sosyolojinin ve psikolojinin gözleriyle bakmalıyız. Tüm bunların yardımıyla yeni bir yüz şekli ortaya koymalı ve böylece bunu Muhammed'in yüzü ile karşılaştırmalıyız. O tarihin en büyük şahsiyetlerinin safları içinde gözler önüne getirilmelidir; sezarlarla, filozoflarla, peygamberlerle...

Doğunun peygamberleriyle birlikte aynı yere oturmalı ve bundan sonra ona bakılmalıdır. İşte bu andadır ki, algı alanımız içindeki bu imaj çok hayrette bıracak ve bu aynı zamanda tarif edilemez olacaktır; sanki biz

---

(*) Musa'nın ve Korah'ın hikayesi ve özellikle İncil'in şu sözleri: "Eğer bir ip ateşte yanmadan geçiyorsa, o zaman zengin birisi de cennete girecektir." Ve Şuayb'tan bahseden Kur'an'da böyle bir tonla saraylarda yaşayanlara hitap etmektedir...

onu asla görmemiş, bu yer küre üstünde böyle bir insan yüzünü asla tanımamışız. Şimdi onu kendisinden önce gelenlerle aynı yere yerleştirecek ve ona, tarihin başlangıcından bu yana sayısız kuşaklara çobanlık yapmış, dünyanın büyük medeniyetlerini keşfetsinler diye onlara yol göstericilikte bulunmuş, bilinmeyen bu çoban peygamberlerle birlikte bakacağız...

Herhangi bir din hakkında kesin ve umumiyetle doğru bilgi edinmek için; O dinin Tanrısı, kutsal kitabı, peygamberi ve o dinin ilk inanmışları hakkında bilgi sahibi olma zorunululuğu vardır. Bu metod, mümkün ve en kolay, aynı zamanda –gerekli konu hakkında bilgi toplamak için– en bilimsel ve kesin bir yoldur.

Yahudilerin tanrısı Yehova, sert, Kadir-i Mutlak ve tabiatüstü bir yüze sahiptir. Sevgi gösterilemeyecek ve sevilemeyecek kadar ciddi ve büyüktür. Kendisine tapanların kalbine rahmet ve iyilikten çok korku ve katılık ilham eder. Adil davranan, güçlü ve her şeye kadir olan Yehova kendisinin koyduğu sosyal âdetlere en küçük bir müdahale ve bozulmayı affetmez. İnsanları esirlikten kurtarmak için gelen bu dinin Tanrısının zaten zorunlu olarak bu şekilde olması gerekirdi. Özellikle aşağılanmaya ve köleliğe alışmışlara, boyunlarında, Firavun zulmünün zincirlerini taşıyanlara, hiç vakit kaybetmeksizin ayakları üstüne doğrulup ellerini, bir büyük diriliş ve yeniden doğuş için, biraraya getirmesi gereken insanlara karşı böyle olması neredeyse kaçınılmazdır.

Bu insanların Firavun'un idaresine karşı baş kaldırmaları lazımdı; kendi topraklarını terketmeleri, içinde yaşadıkları toplumdan uzakta bağımsız ve özgür bir toplumun temellerini kurmaları, kendi güçleri ve ayakları

üstünde durmayı öğrenmeleri gerekliydi. Özgürlük ve kölelik arasındaki zorluklardan boylu boyunca geçmeleri lazımdı. Böyle bir hedefe ulaşmak için de Yehova'nın, katı kalbinin mutlak ve korku dolu olması gerekir. Aynı şekilde Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat da böyledir. Mukayeseli bir mantık felsefesi ve inancı üstüne kurulmuş "Varlık"ın izahını yapmaktadır. Tanrı'nın yaratıcılığı, insanın ve hayatın yaratılışı ve özellikle vahye dayalı gelecekle ilgili haberlerin felsefesi, bu haberlerin yahudi tarihi ile olan ilgisi anlatılmakta ve tek Tanrıcılığın yeryüzündeki koruyuculuğunu üstlenmektedir. Sosyal ve kanunî hükümleri, bunların nihaî sınırlarını, kötü alışkanlıkları ve âdetleri açıklamaya çalışır.

Tanrı öfkesinin dışa vurmuş hali olan Musa, Yehova'nın yeryüzündeki insanî olan yüzüdür. Musa, bir Yahudi ve Kıpti arasında geçen tartışmaya kızar ve hemen olay yerine giderek Kıptiyi tek bir darbeyle öldürdükten sonra şehri terkeden biridir. Sina dağına yaptığı bir geziden dönüşünde, Samirî'nin kendisine inananlar içinde bozgunculuk yaptığı görünce, onu hemen öldürmeyi amaçlayandır.

Elias'ın hikayesinde; Musa daha önce Elias'ın izinde gideceği hususunda kendisine söz vermiş olmasına rağmen, Elias'ı yere fırlatarak boynunu keser. Bu dinin peygamberi, meşru, medenî ve dünyevî sezgisi ile topluma karşı eğilimi olan bir siyasetçidir.

Hıristiyanlığın (muharref) tanrısı Theoce ise, bir dostun samimiyetini, aşığın saflığını taşıyan bir yüze sahiptir. Sanki alışılmış, herkes tarafından iyi biliniyormuş gibi insana çok yakındır. Ziyaret için çıkıp gelen bir akraba gibi, insanlarla çok içli-dışlıdır. Tahtını ve

kadir-i mutlaklığın kanatlarını terk ederek yeryüzüne iner; insanların çok yakınlarında içlerinde onlara karışmış bir hâlde yaşar. Dahası o tartışmaya girmez; böylece bir insan yüzüyle ortaya çıkar ve insanın babası olur.

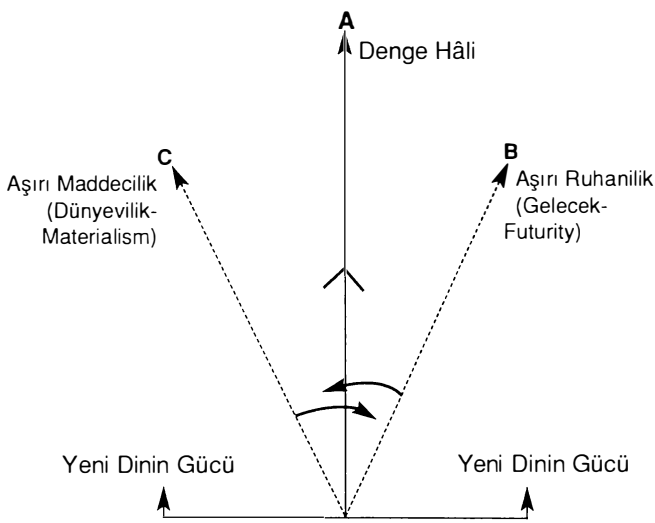
İsa peygamber de aynı zamanda Theoce'nun yeryüzünde dışa vurmuş halidir. Yüzü bir meleğinki kadar saf ve temizdir. Tebessümü bir şafak kadar duru ve sade, konuştuğu kelimeler bir öpücüğün yumuşaklığındadır. O, barışın, sevginin ve bağışlayıcılığın peygamberidir. Mesajı yıpranmış ve yaralanmış kalplere bir başsağlığıdır. Roma'nın cellatlarına ve Sezar'ın vahşi askerlerinedir çağrısı: "Kılıçlarınızı sevgi denizinin kıyısında kanla yıkayınız; ama öldürmeyiniz, seviniz."

Vahşilik herkesi deli ettiği zaman, her kılıç dökülen kanların karşılığından sorumludur ve dökülen tüm kanların karşılığı yine kandır. Böyle bir delilik sonu gelmeksizin tekrar edilecekse; kana susamış kılıçların susuzluğunu bağışlayıcılıktan başka ne söndürebilir? İşte intikam hissinin doğurduğu –ve karşılığı her zaman intikam olan– bu delice gidişi sevgiden başka ne durdurabilir?

İncil'de böyledir: "Eğer birisi yanağınıza bir tokat vursa, karşılığını vermeyin, çünkü vurmaya devam edecektir, diğer yanağınızı çevirin, bu yolla kavga bitecek, düşmanlık dostluğa dönüşecektir."

Şimdi burada, dünyanın büyük dinleri üstünde yaptığım çalışmalar esnasında kavradığım, önemli bir sosyoloji kanununa varmış olduk. Bu olayda, dinin kendi içindeki sapmalarını tartışmayacağız; fakat hikaye oldukça değişiktir.

Bir toplum –herhangi bir obje gibi– muhtemel şartların ve birçok faktörlerin sonucu olarak; bulunduğu denge "A" (Şemada olduğu gibi) pozisyonundan "B"ye (meselâ, aşırı ruhanîlik, dindarlık ve geleceğe doğru yönelme eğilimi, ya da "C"ye (meselâ, materyalizm, aşırı bozulma ve çürüme, dünyaya düşkünlük) doğru bir sapma gösterir. Bir büyük din her zaman böyle bir aşamada ortaya çıkar; dinin yönü ve halkın eğilimi tümüyle açık ve berraktır. Dinin yönü –tabiî ve zorunlu olarak– toplumun sapmış olduğu yönün ters doğrultusundadır. İlk pozisyonda dinin çağrısı –ki bu toplumu denge durumuna getirmek için kullanılan güçtür– "B"den "C"ye doğrudur. (Musa'nın, Konfüçyüs'ün ve Zerdüşt'ün dini). İkinci pozisyonda da bu çağrı "C"den "B"ye doğrudur. (Taotse ve Taotzoizm, Budizm ve Hıristiyanlık).

Ne zaman ki toplum aşırı şekilde bir tarafa doğru sapma içindedir, işte peygamber böyle bir zaman dilimi içinde ortaya çıkmakta ve dininin kuvveti ile, sapış yönünün aksi istikametinde olan bir güce başvurmaktadır. Dinin yayılması ve toplumun içindeki propagandası, toplumun sapma yönünden tekrar denge pozisyonuna (A'ya) dönmesine neden olmaktadır. Peygamberlerin başvurduğu bu güç, giderek daha etkili, çağrısını yaptıkları dinde giderek daha tesirli olmakta ve toplumun birkaç yıl içinde yine kendi denge pozisyonu olan "A" durumuna girmektedir. Bu aşamada peygamberlik misyonu mantıkî olarak bitmiştir; fakat dinî misyonun sonuna gelindiğini açıklamış olan herhangi bir dinin inananlarıyla karşı-karşıya gelmiş değiliz.

Sonuçta: Din kendi gücünü –aynı yön içinde– toplumda uygulamaya devam eder. Ve öyle bir aşamaya va-

rır ki; bu aşamada zorunlu olarak din, giderek olumsuz ve –sapmanın diğer yönüne doğru hareket etmesine sebep olan– saptırıcı bir güç hâline dönüşür. Toplumun aşırı şekilde bu yöne doğru saptırılması, aynı zamanda onun kendi ölümüne de yaklaşmış olması demektir. Ve aniden; başka bir peygamber saptırılmış yöne ters doğrultuda olan bir başka din gücü ile ortaya çıkar. Etkili bir şekilde uygulanan bu din (güç), önceki dinin eğilimine ters olan bir zeminde zorunlu olarak yerini alır. Bu güç verimli ve olumlu bir sonuç başarılıncaya kadar devam eder; bundan sonra da, toplumu olumsuz olarak etkileyen ve saptıran bir güç hâline dönüşür. Kendisini tekrar eden bu oyun, her zaman dinlerin ve tarihî toplumların geçmişlerinde gözlenebilir.

Taoizm Çin'in; lükse, eğlenceye, zulme, kıskançlığa, açgözlülük ve doymazlığa ve de zevk düşkünlüğüne batmış olan kokuşmuş toplumunda ortaya çıkar. Bu din, toplumu dünyadan yüzlerini çevirmeğe, hayatı –şehir hayatını bile– ve sosyal düzeni hor görmeğe davet eder. Yaşanan hayatın kendisi için gösterilecek herhangi bir çabayı ve dünya nimetlerinden zevk almayı red eder. Tao, ruhların içgüdüye dayalı hayattan kaynaklanan tabiata teslim olmasına engel olmaktadır. Çin toplumu şiddetli şekilde Manastıra çekilirken, toplumsal ve içgüdüye dayalı hayattan da yüz çevirmeğe davet edilmektedir. Bu tabiî olarak Tao'ya doğru bir sapmayı gerektirdi sonuçta.

Konfüçyüs ise kendi dininin yönünü Tao Tzu'nunkinin ters doğrultusunda bulur. Ruhları topluma, hayatın âdet ve ölçülerine ve sosyal kalıpların gerektirdiklerine doğru yönlendirir.

Hintlinin hassas zarifliği, cömertlik dolu hint toprağı, Raca'ların sosyal hayat sistemi, tembellik ve Hintlilerin sakin ruhluluğu bu toprağın vasat varlıklı toplumunu; ihtişam düşkünlüğüne, zevk aramaya, maddî hayat içinde eğlenceye, lükse ve çürümüşlüğe doğru saptırdı. Bu durum dinlerin ve bunların çağrısını yapanların; topluma dünyadan başka yöne dönmelerini olağan dışı mistisizmi, hoşnutluk ve yetinmeği, ruhî ve fizikî, bedenî işkenceyi salık vermelerini doğurdu. Sonuçta Raca'ların ve inanılmaz hikayelerin ülkesi, giderek zilletin ve manastır hayatının hüküm sürdüğü bir ülke hâline geldi.

Oysa Budha, dengelemeğe çalıştığı ve fizikî zillete karşı mücadele ettiği hâlde başaramadı. Bu uyanık ve yetenekli toplum, binlerce yıldan bu yana zengin bir kültüre, medeniyete ve üstün gerçeklere sahip olmuştur. Şaşırtıcı ve mükemmel düşünceler yaratan Hintliler yalnız Mistisizm ve manevî alanda değil, aynı zamanda matematikte de yeteneklerini ispatlamış, yüzyıllardan beri dünyada sayılar sisteminin kurucuları olarak bilinirler. Çağlar boyunca mistisizmin en nazik derecelerinde, ruhî yükselişte, yükselme arzusunda ve düşüncenin okyanuslarında yıkanmışlardır. Ama yüzyıllar boyunca hayattan o kadar habersiz kaldılar ki; ne Gaznelilerin, Moğolların, Afganlıların oyuncağı olduklarının farkına vardılar ne de bir anlam ifade etmesi gereken İngiliz emperyalizminin.

Roma imparatorluğu Batı'nın, bin yıl boyunca askerî ve politik gücünün dışa vurmuşluğu ve doğu üstünde sonu gelmeyen hakimiyet iddiasında bulunmasıdır. Yüzyıllarca Akdeniz'in çevresini, Küçük Asya'yı Mezo-

potamya'yı, Ermenistan'ı ve Kuzey Afrika'yı yönetti. Roma; mücadelenin, savaşın, maddî olan medeniyetin, hayatın kaynayan sıçrayışlarının, lüksün, kuvvetin; güç dolu varlığı, kuvvete susamışlığı ve akıttığı kanlar içinde yüzen şehvete susamış toplum ile kaba kuvvetin toplandığı bir odak yeridir. İsa gücünü Roma toplumunun sapış yönünün ters doğrultusunda harekete geçirdi ve onları, dindarlığa, barışa, hırsı, maddî zevki, lüksü ve merhametsizliği hakir görmeğe davet etti. Ayrıca onlara, politik ve askeri güç kazanma, diğerlerini idare etme mücadelesine girmemeleri, manevî duygu ve ruhanîliğe doğru yönelmeleri için çağrıda bulundu.

İsa, toplumu; maddî zevk düşkünlüğünden, siyasî güce sahip olma tutkusundan uzak durmaya, ruhî arınmaya ve ruhanîliğe doğru yaklaştırmaya çalıştı. Materyalizm ve militarizm (harpçılık) yönüne saparak bozulmuş olan toplumu doğrultmak istedi; üstelik bunda da kusursuz bir şekilde başarılı oldu. Neron'ların idare ettiği topraklar; altında vahşi ve aç aslanlara yem olarak verilen mahkumların acı dolu ağlayışları kana susamış ve zalim komutanların emir ve bağırmalarından başka bir şeyin işitilmediği gökkubbe, giderek saf ruhların eğitim gördüğü bir merkez, giderek St. Paul, St. Jenoi, St. Augustin'in toprakları oldu. Roma senatosunun yerinde, kutsal kiliselerin kocaman karanlık hapishaneleri, Sezarların dehşet veren sarayları dikildi ve bunların manevî saçakları altında, en samimi ve riyasız ağlamaların sesleri çınladı. Ruhların derinliğinden duaların kalp arındıran fısıltıları, kutsal şarkılar ve ilahîlerin tümü, seven yaratıcı için okundu.

Hıristiyanlık bu üslup içinde birinci yüzyılın günah

dolu, askerî ve dünyayı sahiplenmek istiyen Roma toplumuna davetini sürdürdü ve Batı toplumunu geleceğe doğru çekti. Bu çekiş öyle bir noktaya vardı ki, toplum tüm sosyal bağlarını kopardı ve manastır hayatını benimseme eğilimi başladı.

Sonuç olarak, Alaadin Keykubat, bir Selçuklu Türk'ü ve Selahattin Eyyubî, Suriyeli bir Kürt bu eğilimleri –ki bu dönemde İslâm merkezi bir birliğe sahip olmadığı gibi parçalanmıştı; toprağının her köşesi bir Han veya Hakan tarafından yönetiliyordu– ordularını Avrupa içlerine kadar göndererek parçaladılar. Doğu Hıristiyanlığı tümüyle ortadan silindi ve Constantinopole, Hıristiyan imparatorluğunun dünya başkenti, giderek İslâmbul oldu. Hıristiyanlığın geri kalan parçaları Akdeniz'in bir tarafından diğer tarafına atıldı. En sonunda Batı'nın güçlü Materyalist toplumu, ruhanî karanlığın sapması ve ruhanîliğin uyuşukluğu içinde uyudu. Rönesans uyandırılıncaya kadar da bin yıl kalkmadı. Yeniden Batı'ya hıristiyanlığın yönüne ters doğrultuda olan bir güç uygulandı. Öyle bir güç ki, Batıyı materyalizme (dünyevîliğe) geri gönderdi. Lüks, zevk düşkünlüğü, kuvvetli olma mücadelesi yeniden başladı; bugün gördüğümüz gibi Avrupa, yeniden bir kez daha özde Roma İmparatorluğu olmuş ve bir kez daha İsa'yı beklemektedir.

Peki... Ya İslâm? Muhammed? Kur'an? Burada, eğer herhangi bir dinin önyargıları veya gerçeği kavramamıza engel olan taraflılık olmaksızın ya da Bacon'un ifadesi ile; eğer "bilimin kuru gözleriyle" bakarsak; şimdiye dek masal ve hayalî hikayelerin dışından başka hiçbir yerde rastlama imkanı olmayan bir yüz görece-

ğiz. Gerçeğin dünyasında henüz hiç kimse böyle bir yüz görmemiştir.

İslâm: Bir kelime ile, birçok boyutlara sahip tek dindir dünyada. Topluma uyguladığı güç tek yönlü bir doğrultuda değildir. Sadece yön hususunda değil, fakat birbirine karşı kutuplarda olan birçok boyutları ile de, İslâm gücünü, toplumun ve bireyin düşünceleri ve duyguları üstüne uygulamaktadır. Bu boyutların ortaya çıkardığı güç böylece topluma dengeli bir yön vermektedir. Bu hâldeki toplumda denge hâline geldikten sonra, bu güç giderek saptıran bir kuvvet hâline gelen saptırıcı olmayacak ve toplumu eğri bir yöne itemeyecektir.

İslâm'da böyle bir kanunu önce nereden çıkartabiliriz?

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bunu; İslâm'ın tanrısı Allah'ın; İslâm'ın kitabı Kur'an'ın, İslâm'ın peygamberi Muhammed'in ilminden, ona ilk inananlardan ve onun toplumundan; çünkü Muhammed kendi toplumunun temel taşlarını koyan dünyadaki tek peygamberdir.

Bilimsel bir çalışma ve İslâm'ın beş yüzünün mantıkî mukayesesi, bu var olan gerçeği ve doğruyu izah edecek ve açıklığa kavuşturacaktır.

Allah, iki yönü olan bir Tanrı, farklı ve birbirine zıt olan iki özelliğiyle, mutlak bir kudret ve merhametli; intikam alan, herşeye kadir, gururlu ve şiddetli şekilde cezalandıran biri. Merhametli, müşfik, şefkatli ve yeryüzünde insanlarla, dünyadaki elçisiyle ilişki kurar. Çok samimi ve insanlarla yakınlık içindedir. "İnsanlara onların şah damarlarından daha yakındır."

Kur'an da aynı şekilde, Tevrat ve İncil'in; hikmetin, felsefenin, kıssaların, inançların, kişisel ahlâkın, manevîliğin; sosyal, iktisadî, siyasî ve askeri kanunların; ferdî ve toplumsal ilişkilerin, kanunların; manevî, maddî ve sosyal sınırların ve âdetlerin, bu ve öteki dünyanın biraraya getirilmesidir. Yaratıcının hikmeti ve yaratışın felsefesinden başlayıp, hayatın ve sosyal ilişkilerin âdetleri veya sağlıkla ilgili kanunlara kadar uzanan; yine kişisel eğitimden ruhun arınmasına, savaşla ilgili talimatlara, maddî hayatın daha iyi bir hale getirilmesi için gereken mücadeleye; toplum, medeniyet, bilim ve hürriyetle nasıl ilgi kurulacağına, politik itibarın nasıl kazanılacağına, dine davetten Allah'a tapmaya; alçak gönüllülükten Allah karşısında dindarlığa; kuvvet kazanmaya, askerî harekata girişmeye kadar varan her olayla ilgili hüküm bulmak mümkündür. Kusursuz mükemmellik olan Kur'an yolu ile, –duygulandırıcı birçok sesle, bu ve öteki dünyaya ait renklerle; toplumsal ve ferdî olarak– tüm bunlar bir birleşim olarak önümüze getirilmiştir.

Aynı zamanda Muhammed de, Musa ve İsa'nın biraraya gelmiş halidir. Bazan ölmenin ya da öldürmenin arzusu içinde; düşmanlarına karşı, kükreyen atlarının üstünde zorlukla ilerleyen kendine inanmışlardan önce, ölümcül savaş alanlarında güçlü ve korkusuzca savaştığı görülür. Yerden aldığı bir avuç toprağı düşmanın yüzüne fırlatarak, bağırır: "Hücum!.." Bir anda kılıçlar hızlıca harekete geçer, alevler içinde zirveye ulaşmış savaşın yanan ateşini seyreder ve yüzü, giderek hoşnutluktan kıpkırmızı olur. Başarının sonucu olan sakin bir sesle ve hoşnutluğun yüzü dolduran tebessü-

müyle, bağırır: "Hım... şimdi savaşın fırını kıpkırmızıdır." Ve bazan da, İsa'dan bile daha mutedil görülen yine aynı kişidir. Yolda yürürken, bir yahudi kadın evinin damından üstüne pislik döker, fakat peygamber hiçbir şey söylemez. Yine bir gün –her zamanki gibi– yürüdüğü aynı yoldan geçerken bu kez herhangi bir şeyin dökülmediğini görünce, mistik bir ses tonuyla sorar: "Nerede bugün arkadaşım? O kadın bugün beni görmeğe gelmedi." Kendisine kadının hasta olduğu söylenince, onu hemen ziyarete koşar.

Askerleri, O ve ona inananların yirmi yıl boyunca işkenceye uğradığı ve hicret etmeğe zorlandığı Mekke'ye girdiğinde, Muhammed de gücünün zirvesinde bulunuyordu. Sezar'ınki gibi bir tahtta oturmasına rağmen, Kabah'ın yanında oturan İsa'nın müşfik ve merhametli yüzü içindeydi. Binlerce çıplak kılıç Kureyş'ten intikam almak için bekliyor ve İslâm'ın en büyük düşmanı Ebu Süfyan'a, onun hanımı –Peygamberin amcası Hamza'nın ciğerini ağzıyla çiğneyip parçalayan– Hind'e, Ebu Cehil'in oğlu İkrime ve Safvan'a... bakıyorlardı. Hemen o anda Muhammed sorar: "Ey Kureyş! Bir düşün sana ne yapacığımızı?" Kureyşlilerin tümü Muhammed'in iki boyutlu yüzünü çok iyi biliyorlardı. Merhametli İsa ve öfkeli Musa. Allah'ın yeryüzünde tecelli etmiş iki yüzü. Kureyşliler Muhammed'in gözlerinin içine bakar ve cevap verirler: "Sen değerli bir kardeş, bizim akrabamızsın." Muhammed, bir iyilik dolu davranışın sıcaklığı ve bağışlayıcılık dolu bir ses tonu ile: "Gidiniz, tümünüz özgürsünüz artık."

Kim kolayca inanabilir ki, bir insan gece yarısı evini ve kenti terk eder, Medine'de Bagi'nin mezarlığına gelir ve bilinmez duygu ve düşünceler içinde kaybolur. Sanki yıllar var ki tüm dünyevî işlerden uzak kendi yalnız köşesine kurulmuş ölümün kokusunu bekliyor: Ve aşkın yanan alevlerini kalbinde tutuşturan büyük sevgilisine daha çok yakın olma arzusu içindeki bir rahibin ruhunun derinliklerinden çıkıp derin bir sesle, çöl mehtabının gizli pırıltıları altında yatan sessiz mezarla söyleşir; ve mezarlar da ona hayatın bilinmeyen sonunu anlatırlar.(*)

Medine pazarında görülen; ve yine kendi emirleri ile kazılmış berbat bir çukurun yanıbaşında oturan, o aynı insandır. Beni Kureyza (Ben Garigah) da zincire vurulmuş iki grup yahudi Muhammed'in önünde çukura atılır; o sadece bu olayı soğuk, kuru ve barış dolu gözlerle seyreder. Sanki soğuk ve ilginç olmayan bir olay seyrediyormuş gibi birşey söylemez, hatta kirpiğini bile kıpırdatmaz. Yediyüz kişinin sonuncusu da bu karanlık çukura atıldıktan sonra, çukurun kumla kapatılmasını emreder ve diğer işlere bakmak için uzaklaşır oradan. Bu yahudiler topluma hainlikte bulunmuşlardı. Ne zamanki Muhammed ihanetle karşılanır –başka hiçbir şeyi değil– Musa'nın şeklini ve Allah da Jenovah'ın yüzüne bürünür.

(*) Dünyanın meşhur askeri yüzleri içinde, Napolyon'un hassas bir ruha ve inceliğe sahip olduğu bilinir ve tarihte bu şekilde hatırlanır. Yazdığı en güzel yazılardan bir tanesi, savaş alanından sevgilisi Josephine'ye yazdığı mektuptur. "..... yazıyorsun ki seni artık eskiden olduğu gibi sevmiyorum, bu nedenle hemen şimdi, konuşamayacak kadar meşgul olduğum, yanmakta olan savaş alanını terkedeceğim: Fransa'nın askerleri yollarını şaşıracak ve bozguna uğratılacaklardır."

Hayret!... Yine o aynı insan mıdır ki; çölden camiye çıkıp gelen bir bedevi, cemaatin önünde sesleniyor ona: "Ey Muhammed, hanımlarım kadınların içinde en güzel olanlarıdır; hangisini istersen seçip al ve hanımın Ayşe'yi bana ver." Muhammed, İsa'yı bile hayrette bırakacak mutlu, nazik ve barış dolu bir yüzle cevaplar: "İslâm buna izin vermiyor."

Hayret! İnanılacak bir şey midir; Medine'deki hayatının on yıllık süresi içinde, altmış askerî harekatı yönlendirmiş; dininin manastırını savaş ve mücadele olarak kabullenmiş bir insan; kalbinde Budha kadar derin bir ruha, Upanişad'ların tasavvur ve hassaslığında bir kafaya, mantığında Sokrates kararlılığında bir hikmete, gözlerinde Çin'li Lou'nun çekici ve ince güzelliğinin görünüşüne sahiptir. "Eğer insanlarla birlikte bulunmak ve onların içinde yaşamak için görevlendirilmemiş olsaydım; gözlerimi gökyüzüne dikecek ve bu işe Allah ruhumu alıncaya kadar devam edecektim."

Peygamberin yanında bulunan ve onun bıraktığı kişiler içinde Ali ve Ebu Zerr'i göreceğiz. Çünkü bu iki insanın öğrendiklerinin ve sahip olduklarının tümü Muhammed'dendir.

Cundab bin Cunade, amacı olmaksızın çölde gezen göçebe biriydi; fakat ona "Ebu Zerr" kişiliğini veren İslâm'dı. Sonradan Ali olacak insan da daha dokuz yaşında küçük bir çocuk.

Ebu Zerr, iki yüze sahip birisi; bir ruh iki boyut. Duaların ve kılıcın adamı, yalnız birisi: Topluma ait bir parça, Allah'a kulluğu iyi bilen, siyasetten anlayan; aç olan insanlar için adâlet ve bağımsızlık tutkusu için

kavga veren; gerçeği olduğu gibi öğrenmek, bilimleri biraraya toplamak için Kur'an'ı anlama tutkusu ile öğrenmeye çalışan biri.

Ve Ali! Kim onun yüzünü başarılı bir şekilde çizebilir? Birçok boyutları ile hayrette bırakan bir ruh. Ali, tüm sahneleriyle Roma'nın ve eski Yunan'ın mitolojik tanrılarının büyüklüğüne –onlardan çok daha anlamlı ve güzel bir şekilde– ışıltı saçan birisidir. İnsan hayatının değişik ve ters olan her safhasında kahraman olan bir insan; kılıcın, güzel konuşmanın, hikmetin, vefalılığın, fedakarlığın, inancın, gerçeğin, tapmanın, cömertliğin, sabrın, dindarlığın, sadeliğin ve adâletin taraftarlığını ve mücadelesini yapan bir insandır. Gündüzleri savaşın kanlı meydanlarında meşhur kılıcı ile düşman askerlerini toplayıp götüren ve onları, olgunlaşmış bir buğday tarlası gibi hasad eden birisidir. Medine'nin barış dolu gecelerinde acılanmış ve yalnız bir ruh gibi yatağını terkedip Medine'nin dışına çıkar; hurma ağaçlarının gölgesinde yeryüzünün bir büyük tutkulusu gibi sessizce, kendi yalnızlığı için ağlar.

Bizim aciz gözlemlerimizden önce, kendisine ondört yüzyıl sonra yer bulmuş Muhammed'in yüz hatlarının araştırılması lazımdır. Bu hatlar yalnız kendi yüzünde değil, fakat Allah'ın yüzünde, Kur'an'ın, Ali'nin, Ebu Zerr'in ve kendisine inanan diğer birçok samimi, zeki ve parlak yüzlerde aranmalıdır. Hatta bunun, Ali'nin baba, Fatma'nın ana, çocuklarının; Hasan, Hüseyin ve kızlarının Zeynep olduğu, dünyadaki en kusursuz ailesinin yüzünde bile aranması gerekir.

Muhammed'in toplumu aynı zamanda birçok derin-

liğe sahip olan bir toplumdur. Medine'yi; Atina, Isparta, İskenderiye, Roma, Hiliopolis ve Bananas gibi tarihî kentlerle karşılaştırırsak, ancak o zaman Muhammedî toplumun derinliği anlaşılabilir. Yukarıda bahsettiğimiz bu kentlerin tümü tek kapılıdırlar. Roma'nın, Hagmatane'nın(*) ve Isparta'nın kapılarından insanlar kuvvetli fizikî yapılarıyla, sert yüzleriyle, her taraflarında kuşanmış silahları, atlarının kişnemesi ve kahramanlarının çığlıkları ile dışarıya çıkarlar; onların savaşçıları her zaman tarihin kulaklarında uğuldar. Fakat Atinaların, Hiliopolislerin, Banaasların, İskenderiyelerin kapılarından; tarihin düşünceler içine kapanmasından, ruhun görülmeyen dalgalarından boğulmasından sonra insanlar; bilginin, kültürün ve hikmetin büyük kapitalistleri, dışarı çıkarlar: Sokrates, Platon, Aristo, Plato, Budha...

Bütün bunlara mukabil Muhammed'in iki kapılı kenti Yesrib, kapılarını dünyanın yüzüne doğru açar; kapıların birinden sanki savaştan başka hiçbir şey düşünmeyen ve kandan başka bir şeyin üstünde uyumayan askerlerle, korku dolu bir ordu çıkar. Bir kapı ki, askerlerin gece gündüz, susamış kılıçların dışarıdaki, bir güruhun üstüne yürüdüğü; karanlık bir gecede, ya da barış dolu şafağın erken saatlerinde, bir güruha saldırarak öldürdüğü veya derinden etkileyip, onların susuzluğunu kanla giderdikten sonra, bir pusudan –sanki bir Roma kapısı gibi– geri döndüğü bir kapıdır.

Ve diğer kapıdan da barış ve merhamet dolu, Allah sevgisinin pırıltılarının doğup saçıldığı yüzler dışarı çı-

(*) Hagmatane: Şimdiki Hamadan şehri.

kar. Alınlarında imanın ve vefanın dalgaları yükselir; dudakları dindarlıkla süslenmiş, gözleri toprağa dönük, kalpleri göğe yöneliktir. Sanki onlar, gruplar hâlinde yaya ya da sakin huylu develerle yakıcı ve korku dolu Hafud, Rabul, Khali, Mejd çöllerini geçen İsa'nın yardımcıları gibidirler. Kendileriyle birlikte, cahilliğin karanlık gecelerini imanın parlak alevleriyle aydınlatmak için, barışın ve dostluğun mesajını çöldeki yabanî kabilelere taşırlar.

Bakın Medine camisine ve onu Roma'nın senatosu, Atina'nın Akademisi ve Zerdüşt'ün mabediyle karşılaştırın.

"Ehl-i Suffe" insanlığa ait en büyük tarihî olayların yapıcısıdırlar, "Suffa Mekanları"nda yer alan insanlar. Bunlar, dünyanın en büyük askerî imparatorluklarını kökünden yok eden, ana yıkıcıdırlar. Savaş alanlarında oldukları zaman, Roma'nın ve Isparta'nın askerlerinden ayırdedilmeleri imkansız; fakat "Suffa"ları üstünde, Hintli rahiplerden, Budha'nın ve İsa'nın yardımcılarından farklı değillerdir. Tüm yerler içinde, gece ve gündüz yaşamak için sadece cami mekanını seçmiş olanlar, ruhun içli vecd'i içinde her şeyleriyle meşguldürler. Ve yalnız köşelerinde yanıp tutuşan ve Allah sevgisiyle kendilerinden geçenleri andırırlar. Bunlar Atina'nın felsefe öğretmenleri, Platon'un öğrencileri gibi, araştırmayla, düşünmeyle, tartışmayla meşguldürler. Elleri, ustaları gibi, yıllardan beri kınlarına girmemiş kılıçları üstünde; yataklarına girmemiş, sakin bir uyku uyumamışlardır. Her zaman kutsal savaşta kavgaya istekli ve de Sezar'ın savaşçıları gibi, Muhammed'in emirlerini yerine getirmek için hazırdırlar.

İnsanlığı yönlendiren Peygamberlik misyonunun sorumluluğunu her zaman yüklenmiş olan, böyle dindar bir yüzdür. İşte bu nedenledir ki, pek dayanıklı ve zarif bir elbise ancak, –Tanrısının Yehova hatta Theose'nin yüzüne sahip– böyle bir din tarafından giydirilebilirdi. Böyle bir dinin kitabı Tevrat'ın hikmetlerinden oluşmuştur ve aynı zamanda İncil'i vaz'eder. Peygamberi, Musa'nın kafasını ve İsa'nın yüreğini taşır; bu kitabın inanmışları, hayatı yalnız insanlık ve özgürlük aşkı için önemseyip taraf tutan, insanların yüzüne sahiptirler. Yaşamayı yalnız ve yalnız "İman ve Cihad" olarak anlamlandırırlar; onlar aynı zamanda Sokrates'in ve Budha'nın yüzünü taşırlar. Muhammed'in kendisi onları kusursuz ve apaçık iki yöne çekmişti: "Gecenin dindarları ve gündüzün arslanları" –savaş alanlarının korkusuz savaşçıları ve tenha mihraplarının yanıp tutuşan sevenleri– Bugün insanın büyük ideallerine gerçeklik kazandırma yeterliliğine sahip, O, yalnız Muhammed ve onun birçok boyutlu ve iki taraflı peygamberlik misyonudur.

Tarihteki uygarlıkların kaderinden öğrendiğimiz bir acı gerçek bize şunu göstermekte: Toplumda iki kutup; bu dünya ve öbür dünya, manevîlik ve materyalizm, bireycilik ve toplumculuk, ruh ve can, ahlâkın azameti ve hayatın gücü, kültürün zenginliği ve medeniyetin kusursuzluğu; akıl ve duygular, din ve bilim, zevk ve dindarlık, güzellik ve refah ve son olarak gerçekle doğru, realizm ve idealizm arasında sürüp giden bir kararsızlık vardır. Bu iki kutup arasında süren kararsızlık; sapma ve herşeyden mahrum bırakılmadan dolayı, insanlığı eksik ve hasta hale getirmiş, insanlığa acı vermiştir. Bugün bile insanlık her zamankinden daha çok; tüm haya-

tı boyunca bu acıyı çekmektedir. Öyle bir acı ki, yaşanabilir olan dünyayı yaşanmaz hale getirmiş, mükemmel ve aydınlık olan hayatın ufuklarını karartmış, onu uğurlu olmaktan çıkarmıştır. Bu acı insanı kimsesiz ve avare hâline sokmuş, onun yaratıcılığını akılsız ve manasız bir mekanizmaya dönüştürmüştür. Bu da giderek öyle bir noktaya vardı ki; şiddetli karamsarlık ve felsefî çaresizlik, çağımızın düşünce ve ruhunu tahrip etti; ve giderek var olan entelektüellerin ortak dini hâline geldi. Sonuçta, akıl hastalığı ve intihar, büyük medeniyetle uyum içinde olan birer unsur hâline geldiler.

Tarihten bu büyük tecrübeyi öğrenen günümüzün insanı; felaketten ve modern medeniyetin eksikliklerinden çok iyi haberdardır. Onun gayret dolu isteği ruhunun, aklın ve duygunun iki kanadıyla uçması lazım geldiği doğrultusundadır. İnsan, Sokrat'ın aklıyla düşünmek ve İsa'nın kalbiyle sevmeği arzulamakta; Ebu Ali Sina gibi "bilmeyi", Ebu Said Khair gibi görmeği istemektedir. Yine bu insan, Avrupa'nın büyük ve parlak medeniyetinin sahip olmadığı fakat Hint'te var olduğu "kendisini birçok şeyden mahrum etme" düşüncesinin orada olmadığı; yine orada, bu kez Avrupa'nın sahip olmayıp bundan "mahrum" olduğu, fakat bunun tersine, Hint'in sahip olduğu, derin ve merak uyandıran manevîliğinin, var olduğu yeni bir toplum düzeninin kurulmasını dilemektedir. Aynı zamanda böyle bir toplumun özünde, dinî bir ruh ve medeniyet olması gerekmektedir.

Günümüzün gerçek entelektüellerinin görevi, batı medeniyetini Hindistan'da kurmaktan başka bir şey değildir; ya da başka bir deyimle Hint mistisizmini Av-

rupa'nın materyalist yapısına üflemeleri, doğu zihniyetini batıya götürmeleri ve karşılığında, Batı gerçeğini doğuya getirmeleridir.

Mevlana Celaleddin Rumi, Aristo'nun hayatındaki ateşi tutuşturmalı. Bacon'un kuru gözlerini ıslatmalıdır; Sezar'ın kılıçlarını, İsa'nın ellerine vermeli, Hallac'ın rahatsızlığını Sokrat'ın kalbine yerleştirmelidir. Atina'nın duvarlarında Romadan bir yol açılmalı ve Roma'nın senatosundan, Atina'nın akademilerinden ve İsa'nın kiliselerinden bir cami yapılmalıdır. Alexis Carrel'in sözleriyle: "İnsan Allah'ın ve bilimin güzelliğini itiraf ve tasdik etmelidir. Descartes'i dinlediği gibi Pascal'ı da dinlemelidir."

Tanrılar içinde yalnız Allah, Peygamberler içinde yalnız Muhammed, kitaplar içinde yalnız Kur'an ve şehirler içinde yalnız Medine, akademiler içinde yalnız cami ve liderler içinde yalnız Ali'den başka kim ve hangi mektep böyle bir insanı yapabilir? İki yönlü bir özellik verilen ve vücudunda iki kanada sahip olmayı dileyen bu yarı toprak ve yarı tanrı olan insanın geleceğinin önemini, F. Fanon *Yeryüzünün Lanetlileri* adlı kitabının sonunda şöyle dile getiriyor: "Haydi kardeşler! Avrupa'yı, mide bulandırıcı ve maymunca taklitten vazgeçilim. Asya'da ya da Afrika'dan yeni bir Avrupa yaratmamalıyız. İnsan için Amerika tecrübesi yeterlidir. Bizim için, Avrupa için ve insanlık için sevgili kardeşlerim, yeni düşüncenin yaratılması gereklidir. Yeni nesil yaratılmalı ve bunun için çaba sarf edilmelidir ki, böylece yeni insan kendi ayakları üstünde durabilsin!"

Bu yeni insan, Hindistan'ın ve aynı zamanda Ro-

ma'nın tecrübesini öğrenmiş birisi, iki kanadı olan bir birey ve tümüyle iki boyutun toplamıdır.

Böyle bir insanın tanımı nasıl olacak?

"Gecenin dindarı ve gündüzün aslanı."

Ya onun dini?

Demirin, mizan'ın ve Kitab'ın dinidir.(*)

(*) Bu üç kelimeyi Kur'an'daki üç alamet olarak düşünüyorum: Kitap, kültürün, entelektüelliğin ve eğitimin; Mizan, eşitliğin, doğruluğun ve adâletin; Demir, maddî gücün, –medeniyet, endüstri ve askeri kuvvet, bireysel ve sosyal güç gibi– alametidir. Şu üç kelimenin yerine aynı zamanda şu üç kelimeyi de kullanabiliriz: Kültür, adâlet ve güç. Özellikle bu üç kelime Kur'an satırlarında arka arkaya göründüğünde, maksat sadece bir bireye değil, bununla yalnız bu üç şeye ihtiyaç duymakta olan bir topluma bütün olarak bir anlam kazandırmaktadır. Nerede bu üçünden biri zayıf olursa, o toplumdaki insanlar eksik ve sıkıntıda olacaklardır. Tarih apaçık göstermektedir ki, insanın medeniyeti ve toplumlar, insan toplumunun mükemmelliği ve yetişmesi için gerekli olan bu üç ana yoldan birinin yokluğu sebebiyle ezilip çökmüşlerdir. Hint demire sahip değildi, Roma dengeye, bazan da ne kitaba ne dengeye, ne de demire, sahip olabilmiştir.

"İdeal Site"nin bu üç temel üzerine sıkıca kurulmuş bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Görülmektedir ki günümüz dünyasındaki entelektüellerin araştırmaları; üç sütunlu ve kitabın, dengenin ve demirin (kültür, adâlet, güç) duvarları ile kurulacak geleceğin insan yapısı sitesi içindir. İnsanoğlunun en büyük emeli Cennet, sonsuza dek bu üç duvar arasında görünecek ve tüm kötülüklerden korunmuş olacaktır. Bu kelimelerin görüldüğü düzenin Kur'an'da, güzel bir mantığı olduğu kadar kusursuz oluşu da bir gerçektir.

"And olsun ki biz, peygamberlerimizi apaçık emirlerle gönderdik. Ve onlarla birlikte kitap ve insanlar aralarında adâleti icra etsinler diye mizanı indirdik. Ve kendisinde, şiddetli sertlik ve insanlar için menfaatler bulunan demiri de indirdik. Çünkü Allah, (böylece) ken-

disine ve peygamberlerine gıyaben kimlerin yardım edeceğini belli edecek. Allah, Kavî'dir ve Aziz'dir." (57/25).

Önce herşeye karşı önceliği olan kitaptır sonra mizan ve sonuçta da demir gelmektedir. Kitap insanlığın temeli ve toplumu çevreleyip tutan baş şerittir. Fakat demir kitaptan hemen sonra gelmemelidir. Kitap ve demirin yerleri birbirine bitişik olmamalıdır; kitap demirin yanında olunca tahrip edilmekte, demir kitabı yırtıp parçalamaktadır; bu nedenle bu ikisi birlikte olamazlar. Eğer böyle bir şeye karar verilirse kitap giderek demirin uşağı durumuna gelmektedir. Böyle bir hâlde hangi suç bundan daha kötü olabilir? Son iki yıkıcı dünya savaşı bu ikisinin –kitap ve demirin– birlikte oluşlarının doğurduğu bir sonuçtur. Kitabın ve demirin birbirleriyle anlaşması ve çalışmalarından dolayı, bugün bile insanlığın çevresi felaketler ve acılar tarafından kuşatılmıştır. Bu uğursuz birliğin kanunsuz çocuğu değil miydi Faşizm? Kitabın ve demirin işbirliğiyle İslâm ve Zerdüştlük bozulmadı mı? Günümüzün uygarlığı bu uğursuzluk tarafından ele geçirilmiştir ve biz bu konuda neyin yapılması gereketiğinden haberdar bir bilinç içindeyiz. Bizim, her zaman aralarına dengeyi koyarak kitabı ve demiri korumamız gerekmektedir. Mizan, demirin sıldırısına karşı kitabı korur; demirin insan ve kitap üstünde hakimiyet kurmasını engeller, onun etrafını çevreleyerek bir adacık hâline sokar, ehlileştirir ve söz anlar bir hale getirir.

Ama Kitap ve Mizan, Demir olmaksızın ne yapabilirler? Hiçbir şey! Sadece çevrilen sahifeler arasında "ölü kelimeler"e bürüneceklerdi. Kitap ve denge yerlerini birbirlerinin yanında aldıkları zaman, demirin kitaba hizmet için hazırlanması ve dengeye kulak vermesi gereken zamana varılmış olunur.

Demir inatçı ve gururludur, giderek mizanın eşiğinde ehlileşir ve alçak gönüllü olur, saygı içinde baş eğer ve dengenin sarayında itaatla onun kapısını korur: Şimdi artık güzel ve dehşet vericidir. Bunlar Kur'an satırlarında sunulmuş olan kelimelerin çizdiği yoldan öğrenilecek noktalardır. Sonuçta Kur'an; anlama, eğitim, adâlet, eşitlik ve güç ile donatılmış; aynı zamanda kitabın, mizanın ve demirin pratik hayata geçirilmesi sonucu, hayatın ve toplumun amacı olan, güçlü ve ileri medeniyetin ruhunu ve nihaî hedefini göstermektedir.